

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

*

SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM X.

1915.

XXXII. KÖTET

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJA

1915

TARTALOM

Lap

<i>Dr. Csekey István</i> : A pragmatica sanctio Erdélyben. — — — — —	145
<i>Gróf Wass Béla</i> : Visszaemlékezés Pusztá Kamarásra. — — — — —	160
<i>Seprődi János</i> : Népköltési gyűjteményeink hiányai. — — — — —	164
<i>Dr. Dékány Kálmán</i> : Egy 1631-iki szebeni magyar kalendárium. — —	207
<i>Kristóf György</i> : Adatok Kerekes Abel tudományos törekvéseire. — —	209

Irodalom.

<i>Dr. Szendrey I. és Szentiványi Gy.</i> : Magyar Képzőművészek Lexikona, Kelemen Lajos. Volnovich Géza: Madách Imre és az Ember tragediája, Dr. Kristóf György. 1914. Regény. Irtó: <i>Ujhelyi Nándor</i> . — rd. — — — — —	219, 210, 222
<i>Szabó György</i> : Mutató az Erdélyi Múzeum 1915 évi folyamához — —	225

Az ERDÉLYI MÚZEUM a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. — Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történeti felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Eszterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós	Titkár: Kelemen Lajos
dr. Lechner Károly	Pénztáros: Domokos Ernő
Főtítkár: dr. Erdélyi Pál	Ellenőr: Tanács József

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A táruk igazgatói:

dr. Apáthy István (állattár)
 dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
 dr. Gyalui Farkas
 dr. Posta Béla (érem- és régiségtár)
 dr. Györfly István (növénytar, h. ig.)
 dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)

A szakosztályok elnökei:

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
 dr. Farkas Lajos (jog- és társad. tud.)
 dr. Davida Leó (orvos tud.)
 dr. Schilling Lajos (bölcs.-, ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölcs.-, nyelv- és tört. tud.)	dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Tóth György (jogtud.)	dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György	dr. Kolosváry Bálint	dr. Rigler Gusztáv
dr. Cholnoky Jenő	dr. Konrádi Dániel	dr. Schneller István
Fekete Gábor	dr. Lóte József	Seprődi János
dr. Gidófalvy István	b. Mannsberg Sándor	dr. Szabó Dénes
dr. Hirschler József	dr. Márki Sándor	gr. Teleki Domokos
dr. Imre József	dr. Menyhárt Gáspár	Váro Béli
dr. Kenessey Béla	Péterfi Zsigmond	gr. Wass Béla

11. p. 200

HA 8.133:2

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

*

A BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM X.

1915.

XXXII. KÖTET

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJA

1915

TARTALOM.

ÖNÁLLÓ CZIKKEK, TANÚLMÁNYOK.

	Lap
Bartók György : Erdélyi János gondolkozása --- --- ---	7
Bayer József : Kissolymosi Simó Ferencz festő --- --- ---	81
Borbély István : A komjátszegi graduál --- --- ---	77
Csekey István : A pragmatica sanctio Erdélyben --- --- ---	145
Dékáni Kálmán : A Bécsi Képes Krónika --- --- ---	37
— — : Egy 1631-iki szebeni magyar kalendarium --- ---	207
Erdélyi Pál : Magunkról --- --- ---	1
Ferenczy Sándor : Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez	127
Gálos Rezső : Benkő József első munkája --- --- ---	71
— — : A „Remény“ történetéhez --- --- ---	107
Halaváts Gyula : A kövesdi református templom --- --- ---	101
Karácsonyi János : Erdély és Szent-László --- --- ---	26
Kristóf György : Adatok Kerekes Ábel tudományos törekvéseihez --- --- ---	209
— — : Az első „Erdélyi Múzeum“ történetéhez. I. --- ---	64
Seprődi János : Népköltési gyűjteményeink hiányai --- ---	164
Szász Ferencz : Az „Első Erdélyi Múzeum“ történetéhez. II.	84
Wass Béla gróf : Visszaemlékezés Pusztia-Kamarásra --- ---	160

IRODALOM.

Erdélyi Pál . <i>Varga Zsigmond</i> : Az előázsiai nyelvprobléma újabb megvilágításban --- --- ---	141
Fe—dor . A <i>Székely Nemzeti Múzeum</i> . . . jelentése . . . 1913. évi fejlődéséről és állapotáról --- --- ---	99
— f —y . <i>Forster Gyula</i> : Magyarország műemlékei III. kötet	96
Kelemen Lajos . <i>Barts Gyula</i> : Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése --- --- ---	69
— <i>Szendrei János</i> és <i>Szentiványi Gyula</i> : Magyar képzőművészetek Lexikona --- --- ---	219
K. L. Vargyasi legid. báró Daniel Gábor --- --- ---	66
Klm. Helyesbítések egy bíráló ismertetéséhez --- --- ---	100
Kristóf György . <i>Szinnyei Ferencz</i> : Jósika Miklós --- --- ---	132
— <i>Voinovich Géza</i> : Madách Imre és Az ember tragédiája	220
Péter János . <i>Finácsy Ernő</i> : A középkori nevelés története	133

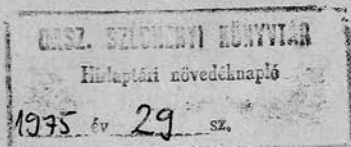
	Lap
P. J. Kant: Az örök béke. Filozófiai vázlat. Fordította <i>Hil-</i> <i>denstab György</i> --- --- --- --- ---	70
—rd— <i>Ujhelyi Nándor</i> : 1914. Regény --- --- --- --- ---	222
Veress Endre . Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. Gyűj- tötte és magyarra fordította: <i>Karácson Imre</i> . --- --- ---	97

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Mutató az 1915. évfolyamhoz --- --- --- --- ---	225
---	-----

KÉPEK JEGYZÉKE.

A kövesdi református templom képe és alaprajza --- --- ---	103
A kövesdi református templom pastophoriuma --- --- ---	104

A practica sanctio Erdélyben.

Erdélynek a magyar állammal és az uralkodóházzal szemben elfoglalt sajtáságos viszonyánál fogva egészen különleges megítélés alá esik itt a practica sanctio elfogadásának történe.

Erdély, mint tudjuk, a mohácsi vész után szétvált az anyaországtól és 1556-ban választófejedelemséggé alakult. Az I. Apafi Mihálylyal kötött 1687—88-iki szerződésekkel sikerült itt I. Lipótnak a *magyar korona* fennhatóságát elfogadtatni, voltaképpen azonban csak a török szultán védőurasága helyébe a magyar királyé lépett, rá tíz évre pedig II. Apafi Mihálynak 1697-ben a fejedelemségről történt lemondása után a *magyar király* lett Erdély fejedelme, de az alkotmányra 1690-iki hitlevelének 3. pontjában adott biztosítása ellenére sem esküdött meg, az alatta hozott törvényeket nem szentesítette, hanem egyenesen azon fáradozott, hogy az 1703 szeptember 12-iki *pactum mutuae successionis* alapján Erdélyt is az osztrák örökös tartományokhoz hasonló patrimoniumává tegye. Erre pedig annyival is inkább törekedhetett, mivel arra nézve, hogy Erdély fejedelme az legyen, aki egyszersem magyar király, írott törvény egyik országban sem volt. Lipót törekvésének azonban egyelőre gátat vetett Rákóczi Ferencz fejedelemsége, úgyhogy Erdély ennek következtében sem az uralkodóház örökös tartományává nem lett, sem Magyarország kiegészítő részévé nem vált, mert ettől meg idegenkedtek a Habsburgok. Leirataikban provinciának nevezték, Eleonóra özvegy császárné és királyné pedig, amikor 1711 április 18-án, vagyis I. József halálát követő napon, a régensséget mind örökös tartományaiban, mind pedig Magyarországon és Erdélyben átvette, leiratában Erdélyt *öröklési jogon* állította Károlyra szállottnak.¹ Károly meg 1712 szeptember 16-iki leiratában már „kedves örökös Erdélyországá”-ról beszél,²

¹ Országos Levéltár. „Acta Canc. Trans. A. 1711. Nr. 20.”

² O. Ltár. „Acta Gub. Trans. A. 1712. Nr. 315.” j. a. (Eredeti.)

és ettől kezdve az „örökös“ szót, mint jelzõt soha el nem hagyja Erdély neve mellõl, jõllehet erre nézve Erdély alkotmányában semmiféle jogalapja nem volt, hisz a Habsburg-háznak az erdélyi fejedelmi székben való örökösödésérõl sem Magyarországon, sem Erdélyben törvényes rendelkezés nem állott fenn. Erdély kormányzása tehát tényleg osztrák tartományként történt, bár formailag azok közé beolvasztva nem volt, viszont azonban a magyar szent koronától teljesen el volt szakítva.³

Ami a nõági trónöröklésnek Erdélyben való behozatalát illeti, vissza kell mennünk Károlynak arra a kormányzati cselekvényére, melylyel 1720 januárius 19-én az osztrák titkos udvari konferencia útján elrendelte, hogy szereztessék be az 1713 április 19-én kinyilvánított öröklési rendhez országainak biztosítása. Az erdélyi udvari kancellária is kapott egy ilyen leíratot.⁴ Az 1721 július 13-iki „szûkebb konferencia“⁵ pedig azt javasolja Károlynak, hogy az erdélyi országgyûlést jó lenne még a magyarországi elõtt összehívni, mert ha az erdélyi rendek elfogadták a nõági trónöröklést, a magyarok szinte kénytelenek lesznek õket követni.⁶

³ *Jakab Elek*: A pragmatica sanctio története Erdélyben. (Századok 1879—80. évf., 199. s. köv. I., 202. s. köv. I.) *Jakabnak* e tanulmánya az erdélyi pragmatica sanctio bõséges és eredeti forrásokon alapuló története. Úgy látszik, *Turba* egyáltalán nem ismerte, amikor „Die pragmatische Sanktion mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskron“ (Separatabdruck aus der Österreich-Ungarischen Revue. Bd. XXXIV. (Wien, 1906.) cz. munkájában 19 lapon tárgyalván a pragmatica sanctio történetét Erdélyben, azt írja (S. 53), hogy tudomása szerint ilyen feldolgozás nincsen. — V. ö. még *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (Budapest, 1898.) 527. s. köv. I.

⁴ O. Ltár. „Acta Canc. Trans. A. 1720. Nr. 109.“ 9 lapra terjedõ eredeti oklevél fekete-sárga zsinórral összefûzve, Joan[nes] Georgius de Buol aláírással és kívül ennek papírossal fedett kis magánpecsétjével. (Buol volt az udvari titkár.)

⁵ V. ö. e különféle udvari konferenciákra nézve *Csekey István*: Az osztrák államminisztérium és a magyar közjog. (Kl. a Századok XLIX. évf.-ából. Budapest, 1915.) 5. s. köv. I.

⁶ E konferencia jegyzõkönyve a bécsi Cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban „Staatskanzlei, 53.“ j. a. — Égy róla szóló referatumnak Buoltól eredõ fogalmazványa július 14-érõl u. o. „Comitalia Hungarica, Fasc. 403.“ Közli *Turba*: Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien. Hsg. von *Bernatzik* und *Philippovich*. Bd. X—XI.) Leipzig und Wien 1911—12, Bd. I. S. 281 f. — Már elõzetesen feldolgozta *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig 1711—1815. (Budapest, 1898.) 204. I.

Úgy látszik, hogy 1721 körül általában törekedett az udvar eljárásának törvényes indokolásául javaslatokat bekérni. Egy ilyen arra a kérdésre felel, hogyan lehetne Erdélyben a trónöröklési rendet „szelid, törvényes és tartós módon“ szabályozni.⁷ Ez megállapítja, hogy Erdélynek II. Apafi Mihály által a Habsburg-ház részére való átengedése, valamint a török fennhatóságnak megszüntetése törvényhozási közreműködés nélkül történt. Épp így nem volt elegendő az öröklési jog megállapításához az a hűségeskü, amelyet Erdély rendei az 1712 december 5-iki és 6-iki szebeni országgyűlésben Károlynak, mint „Erdély törvényes és örökös fejedelmé“-nek letettek és amely „örökösait és törvényes utódait“ is magában foglalta s december 18-án több mint kétszáz aláírással az országgyűlés hódoló irataként kiállított.⁸ Az örökös ugyanis az Erdélyben érvényes Hk. szerint csak fiúörökösöket jelent. Ennek azonban ellent mond (1438.) Erzsébet királynénak Magyarországon való elismerése. Erdély ugyan akkor Magyarországhoz tartozott, és így azzal az érveléssel szemben, hogy a Hk. mint későbbi keletű jogforrás az előzőt hatályon kívül helyezte, azt lehet válaszolni, hogy egy országos dekrétumot a Hk. mint szokásjog csak akkor tudna hatályon kívül helyezni, ha kifejezetten hivatkoznék erre a dekrétumra. Fődolog lenne, hogy egy okos és törvényekben jártas ember az erdélyi rendeket, különösen a nagyravágyókat tisztségekkel és kedvezményekkel meggyőzze, továbbá az adókat csökkentse vagy legalább a behajtásukat elhalassza, katonai fegyelmet vezessen be és egyáltalán mindenkiiben reményt keltsen.

Az erdélyi trónöröklési rend hiányára egy névtelen emlékirat hívta fel az udvar figyelmét. E szerint II. Apafi Mihálynak nem volt joga az országot annak közreműködése nélkül átengedni, mivel Erdély választófejedelemség volt. Arról sem lehet szó, hogy Erdély hadi jog alapján került a Habsburg-házhoz, mert az 1686-iki, 1687-iki és 1688-iki szerződésekből kitűnik, hogy az ország önként, szabad akaratából és bizonyos feltételek, valamint megállapodások mellett vetette magát alá a Habsburg-ház védelmének. Ezzel az érveléssel szemben egy másik névtelen emlékirat,⁹ amelynek szer-

⁷ Kelet nélkül. Buol. kézírása; lehet, hogy az ő véleménye is. A bécsi Áll. Ltárban „Hungarica, Fasc. 207.“ — V. ö. *Turba*: Grundlagen. Bd. I. S. 155 f.

⁸ Bécsi Áll. Ltár. „Magyar oklevélosztály (Ungarische Urkunden)“

⁹ *Demissa ac fidelis opinio in puncto Successionis respectu Principatus Transylvaniae.* O. Ltár. „Acta Canc. Trans. A. 1722. Nr. 10g.“ — Az irat egy részének eredeti szövegét közli *Turba*: Die pragm. Sanktion S. 57.

zöje valószínűleg báró Bornemisza János, erdélyi alkancellár volt,¹⁰ hivatkozott az erdélyi rendeknek 1712-iki hűségesküjére, amely Károly „örököseit és törvényes utódait“ is magában foglalta és amelyet le nem gyöngíthet a Hk. ezzel szemben fent idézett tartalma, mivel az csak magánszemélyekre és nem koronás főkre vonatkozik, amint ezt Albert királynak és feleségének, Erzsébetnek a példája is mutatja, akik mindketten „örökösök“-nek nevezettek.

Ez az emlékirat különben igen becses jellemzője az akkori erdélyi viszonyoknak, de annak a gépezetnek is, amelyet ott Károly a nőági trónöröklés keresztülvitelére mozgásba hozott.¹¹

A névtelen véleményező szerint az ügyet egy kipróbált hűségű és az uralkodóház iránt ismert ragaszkodású egyénre kell bízni, aki az erdélyi viszonyokat ismeri, valamint tudja azokat a módokat, amelyekkel Erdély fiait az ügynek megnyerheti. Nem szabad, hogy erőszaknak vagy félelemnek nyoma legyen, hanem szelid úton kell az ellenvetéseket eloszlatni, a kételyeket felvilágosítani, az ingadozókat bátorítani és mindenkit meggyőzni, hogy abból Erdélyre milyen nagy boldogság háramlik, hogy annak fennmaradása, közjóléte és mindenki biztonsága függ attól.

De mivel az alattvalók elméjét az érveknél is jobban nyerhetik meg a fejedelmi kedvezmények, ajánlaná az adó egy részének elengedését vagy legalább is beszédésének elhalasztását és a telelő katonaság számának apasztását. A magánszemélyek közül pedig a nagyravágyó, dicsőség- és tisztességkeresőknek címeket és más kitüntetések, a gazdagságra vágyóknak egy összegecskét vagy birtokot, másoknak hajlamaikhoz mért jótéteményeket kellene juttatni vagy ígérni. Ha pedig nehézségek merülnének fel, erről értesítenie kell az udvart.

Hogy a megbízott nagyobb hitelre találjon, dekrétummal kell ellátni. Mindenesetre még az országgyűlés előtt kell az utat egyengetni. Aztán az időpontot is jól kell választani. A tél semmiképen sem alkalmas, mert ilyenkor az adó repartíciója és a katonaság elszállásolása az egyes nemzetek közt elkeseredést okozhat. Jó lenne őszre vagy tavaszra külön országgyűlést hívni egybe és ha ekkor szelid és engedékeny módon a Karok és Ren-

¹⁰ *Jakab Elek*: i. m. 1879. évf., 310. l. — *Marczali Henrik*: i. h.

¹¹ Érdekes, hogy *Turba*, aki kimerítően akarta az erdélyi pragmatica sanctio történetét megírni és aki a legaprólékosabb részletekig szeret adatokat feldolgozni, a névtelen iratnak ezt a részét jónak látta teljesen elhallgatni.

dek szavazatával és a külső ünnepélyességek megtartásával mondatnék ki a női ág trónöröklése, akkor az erős lesz és örök időkre érvénynyel bírhat, úgyhogy kötelező erejét semmi meg nem fogja szüntetni.

Erre a megbízásra senki sem lehetett alkalmasabb, mint maga Bornemisza alkanczellár, akit csak rövidesen ezelőtt, 1718-ban emelt Károly bárói méltóságra, amikor Kászonyi helyett ezt az új nevet kapta. Hozzá intézett leíratában¹² 1722 márczius 18-án Károly előadja megbízását és tudatja vele, hogy gróf Virmond Damián Hugó lovassági tábornokot küldi ki az országgyűlésre biztosnak, hogy a rendekkel közölje mindazt, amit elődei örökérvényű törvény és *pragmatica sanctio* erejével az elsőszülöttség jogát illetőleg megállapítottak; különösen elrendelvé, hogy a férfi maradékok kihaltával a nők is az elsőszülöttség rendje szerint örökösödjenek, és így a jelenleg birtokolt vagy ezután a birodalomhoz csatolandó országok és tartományok a kölcsönös védelemre és nagyobb, tekintélyesebb biztosságukra egyszersmindenkorra oszthatatlanul összefüggjenek.

Az erdélyi Karokhoz és Rendekhez is intézett Károly 1722 márczius 6-án egy leíratot, kérve benne azoknak az országgyűlési biztos előterjesztéseivel való hozzájárulását.¹³ Egy másik bizalmas jellegű íratban pedig a királyi főkormányzókat kérte fel akaratának keresztülvételére és viszonzásul különös kegyét, valamint a tanácsosok kitüntetését és fizetésük javítását ígérte.¹⁴

Maga az országgyűlés 1722 február 19-ikére volt összehívva Szebenbe, és a márczius 30-iki ülésben került a sor a biztosnak a női trónöröklés tárgyában tett előterjesztése tárgyalására. Kérte a guberniumot és a rendeket, hogy fogadják el az eléjük terjesztett oklevelek értelmében a nőági trónöröklést és írják határozatukat alá.¹⁵

¹² O. Ltár. „Acta Canc. Trans. A. 1722. Nr. 10h.“ Magyarul *Jakabnál*: i. m. 1879. évf., 311. s. köv. l.

¹³ O. Ltár. „Acta Gub. Trans. A. 1722. Nr. 47.“ (Eredeti.)

¹⁴ Maga a leírat ugyan nincs meg, de tartalmát fenntartotta a kormányzóék személyzetének 1729 július 12-éről a királyhoz intézett kérvénye, amelyben ígéretének beváltására kéri. O. Ltár. „Acta Canc. Trans. A. 1729. Nr. 131.“

¹⁵ O. Ltár. *Protocollum Sessionale Gubernii. A. 1722—25. pag. 180. Jakab Elek* szerint az idevonatkozó további tárgyalásokról nem lehet tiszta képet szerezni, mivel több lap ki van vagdosva. (i. m. 1877. évf., 317. s. köv. l.) De nem valószínű, hogy itt szándékosságról lenne szó. Valószínűbb, hogy a be-kötés alkalmával eltávolították az üresen hagyott lapokat. Ez rendszeresen fordul elő e jegyzőkönyvekben.

Ez meg is történt, és a márczius 30-iki oklevélen,¹⁶ amely nem volt egyéb mint az országgyűlés szövegezett felterjesztése, ott szerepel gróf Kornis Zsigmond erdélyi kormányzóéval együtt 125 aláírás és ugyanannyi pecsét, valamint az erdélyi három nemzet papirossal fedett három nagy pecsétje.¹⁷

Ebben az okiratban elfogadták a rendek az uralkodó által előterjesztett, már elődei részéről elrendelt örökös uniót, amely a kölcsönös és viszonos védelmet szolgálja, és e célból a nőágnak öröklését a közölt házi törvények alapján.¹⁸ Minderről pedig két megegyező eredeti oklevelet állítottak ki, hogy az egyiket a biztos a felség elé terjessze, a másik pedig a fejedelemség levéltárában megőriztessék és örök érvényű törvény, *pragmatica sanctio* legyen.

A gubernium 1722 április 14-én közölte a felséggel a trónöröklés elfogadását és kérte hogy mint örök érvényű törvény,

¹⁶ Az egyik eredeti az O. Ltárban „Erdélyi Osztály. Főkormányzék. B. 11. (Cista Diplomatica.)“ Kívül a bádog-tokon nyomtatva: „Pragmatica Sanctio, vagy az ausztriai ház' Erdély fejedelemségében való következése. Szeben, márcz. 30. 1722. B/11.“ Papirosra írva, 16 lap terjedelemben, összefűzve, fedőlapok nélkül. — A másik eredeti a bécsi Áll. Ltárban „Magyar oklevélosztály (Ungarische Urkunden)“

¹⁷ *Turba* az osztrák miniszterelnök megbízásából az osztrák *pragmatica sanctio* 200 éves fordulójára általa kiadott jubileumi munkában *Goos Roderich* bécsi áll. ltárbeli tisztviselő segítségével a következőképp fejti meg a három pecsét magyar köriratát: „lo[?]erdely ország ae ha || rom nemzet bolal.“ „Das . . . Siebenbürgerland besteht, wie folgt [?], aus drei (három) Nationen.“ „Was ‚lo‘ heissen soll, ist unerfindlich.“ *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen* (Wien, 1913.) S. 137. — De minden magyarul tudó előtt kétségtelen, hogy a körirat olvasása és értelme a következő: „A három nemzetből álló Erdélyország.“ V. ö. *M. H.*: A *pragmatica sanctio* és Erdélyország pecsétje. (Századok 1914. évf., 244. s. köv. l.)

¹⁸ Ezek a házi törvények fentebb a 2. lapon jelzett 1720 január 19-iki kancelláriai leirathoz voltak hitelesített másolatokban és fordításokban csatolva. Ma is láthatók az Országos levéltárban u. a. j. a. De míg a magyar országgyűlésnek csak az 1621-től kelt házi törvényeket terjesztették elébe, addig Erdélyben már I. Ferdinánd 1543-iki, 1547-iki és 1554-iki végrendeleteit is, valamint az örökös tartományok addig beérkezett hozzájárulási nyilatkozatait is hitelesített másolatokban. — Mivel már a márczius 30-iki okirat hivatkozik ezekre a házi törvényekre, érthetetlen *Salamon Ferencz*nek (A magyar királyi szék betöltése és a *pragmatica sanctio* története. 2. kiadás. Budapest, 1881.) 120. l. és nyomán *Bidermann*nak (*Geschichte der österreichischen Gesamtstaats-Idee 1526—1804. Innsbruck, 1867—89. Abt. II. S. 285*) az az állítása, hogy Virmond először április 5-én terjesztett a rendek elé a dinasztia örökösödéséről szóló 33 okiratot.

pragmatica sanctio erejével czikkelyezettessék be Erdély törvényei közé.¹⁹ A felterjesztésről Graeve porosz követ is értesítette urát 1722 április 29-iki kelettel és annak hallomásáról tudatta egyben, hogy az erdélyi mágnások közül sokan protestáltak a női örökösödés ellen és eltávoztak az országgyűlésről.²⁰ Bizonyos, és a fő-kormányiszéki jegyzőkönyvek feljegyzéseiből ki is tűnik, hogy a kálvinista rendeknek voltak módosító kívánságaik, amiket azonban a királyi biztos nem fogadott el. Magának az országgyűlésnek menetéből pedig az is kiviláglik, hogy a felterjesztés szövege már készen került a rendek elé és egyszeri felolvasásra határozattá emelték.²¹

Az erdélyi országgyűlés ezután feloszlott és a következő év végéig nem is történt ott lépés a pragmatica sanctio irányában. Ezt az időt azonban Károly a női trónöröklésnek Magyarországon való elfogadtatására használta fel. Az erdélyi okmány már elég volt arra a célra, hogy a magyar rendeket, mint jó példa, kövételre serkentse.

Az erdélyi országgyűlés felterjesztését Károly csak 1723 december 30-án erősítette meg, amikor a magyar törvényeknek már a nyomtatása is csaknem teljesen elkészült, úgyhogy a kancellária útján való szétküldésük küszöbön állott.²² 1724 január 10-ére gyűlt össze ismét az erdélyi országgyűlés és a február 24-iki ülésben gróf Königsberg teljhatalmú királyi biztos közölte a felségnek 1723 december 30-án kelt királyi leiratát.²³ Ennek be-

¹⁹ O. Lár. „Acta Canc. Trans. A. 1722. Nr. 10 i.” (Eredeti.)

²⁰ A berlini Königlich Preussisches Geheimes Staatsarchiv. „Rep. XI. 278. Ungarn. Fasc. 18.”

²¹ A felterjesztés szövegét a fő-kormányiszék szerkesztette meg véglegesen. A Protocollum Sessionale Guberniiben két fogalmazványról is van említés. Az egyik Szentkeresztí Andrást ítélmester, a másik pedig Köleséri Sámuel fő-kormányiszéki belső titkár műve.

²² Ld. *Csekey István*: A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről. (A Magy. Tud. Akadémia értekezései a philosophiai és társadalmi tudományok köréből. I. k. 7. sz. Budapest, 1916.) 33. l.

²³ O. Lár. Protocollum Sessionale Gubernii. A. 1722—25. pag. 578. Maga a 24 pergamen lapra terjedő eredeti vörös bársony kötésben, a cím az első 4 lapon arannyal írva, Károly nagyobb, erdélyi fejedelmi pecsétjével (arany zsinóron függő vörös viasz, tokban) a következő körirattal: „Carolvs VI: D: G: Rom: Imp. S. A. Ger. Hisp. Hvng. Boh. Rex Archid: Aust: Dvx: Bvrg: Princ: Transylvaniae.” Az egyik eredeti az O. Lárban „Erdélyi Osztály. Fő-kormányiszék. B. 13. (Cista Diplomatica.)” — Kívül a bádogtokon nyomtatva: „Az osztrák házbólí örökösödésnek az első szülöttségi ágra

vezetése röviden előadja Virmond fölterjesztésének és a női öröklés elfogadásának történetét, azután átírja a rendek által kiállított okmányt és végül, mint örök érvényű törvénynek, *pragmatica* sanctiónak Károly „királyi“ jóváhagyásával „császári-királyi és fejedelmi“ hatalmánál fogva való megerősítését tartalmazza.

Nem ok nélkül szólt a leirat *királyi* jóváhagyásról. Általában az egész eljárás sajátos jellegének okai a Rendek és az udvar felfogásának ellentétében keresendők.

Károlynak mesterkedései az örökös tartományokban követett példákra emlékeztetnek. Egyáltalán nem beszélhetünk itt Erdély alkotmányának megfelelő eljárásról, hanem mindössze a *pragmatica* sanctiónak tudomásúvétel végett való előterjesztéséről, amihez a Rendek egy külön aláírt és megpecsételt iratban hozzájárulnak, az uralkodó pedig ezt leiratában megerősíti, éppen úgy, mint az az örökös tartományokban történt. Sem a törvény alakszerűségéről, sem a törvényhozás alaki szabályainak megtartásáról nem lehet itt

szabályozásáról költ hitlevél. decz. 30. 1723. (Instrumenta Successionis) B/13. „A hiteles szöveg közölve Authentische Texte. S. 185 f. Ez a közlés azonban a bécsi áll. levéltárbeli másik eredeti után történt. („Magyar oklevélosztály [Ungarische Urkunden].“) Arról pedig hiányzik a következő záradék, amely az országos levéltárbeli példány utolsó lapjának bal oldalára kalligrafikus nyomtatott alakú betűkkel van rávezetve: „Anno 1724 die 24 Mensis Februarii, Instrumentum hocce Successionis a Sacra Caesarea Regiaque et Catholica Majestate, Domino Domino et Principe Nostro Haereditario Clementissimo benignissime acceptatum, ratificatum et approbatum, atque in hocce Confirmationis Autographo Comprehensum, Universis Fidelibus Statibus, et Ordinibus trium Nationum Principatus hujus Suae Majestatis haereditarii Transylvanici et Partium Regni Hungariae eidem annexarii praesente etiam Gubernio Suae Majestatis Regio, maxima frequentia congregatis, per Illustrissimum, ac Excellentissimum Dominum Dominum Lotharium Josephum S R. Imperii Comitem a Kinigsegg Consiliarum Suae Majestatis Sacratissimae Actualem Intimum et Aulae Bellicum etc. etc. ad moderna Generalia jam dicti Principatus hujus Partiumque Hungariae eidemque annexarum Comitum Commissarium Suae Majestatis Regium Plenipotentiarum, solenniter et publice exhibitum, perlectum debitiq[ue] publicatum est, vim et robur Pragmaticae constitutionis, Legisq[ue] Principatus hujus, et Partium eidem annexarum Constitutionum Publicarum, rite, et incorrupte inserendum, et recensendum. Ipsum vero Autographum tanquam Thesaurus inaestimabilis, ad Archivum Patriae hujus, sub custodia Gubernii Suae Majestatis Sacratissimae Regii, Fidelity cura, pro asservando, reponendum. — Andreas S[zen]t Kereszt, S[u]ae Caes[ar]eae Regiaque Ma[is]t[er] in Tra[n]sylvan[ia] Consiliarius intimus et M[a]g[is]t[er] Protonotarius mp. Michäel Olasz M[a]g[is]t[er] Pronotarius mp. Georgius Sandor Mag[is]t[er] Protonotarius mp.“

szó. Hogy miért kerülte ezt az udvar és miért iparkodott mindenféle mesterkedéssel rávenni a szabálytalanságokra a Rendeket, annak is megvan a maga jó oka.

A Habsburg-ház trónöröklési joga, mint már a bevezető sorokban említettük, sehogysem nyugodott Erdélyben törvényes alapon. II. Apafi Mihály nem mondhatott le I. Lipót javára, mivel tényleg nem is uralkodott, ha pedig uralkodott volna, akkor fejedelmi esküje tiltotta volna országának elidegenítését. A Károlynak és örököseinek tett hódolati eskü 1712-ben szintén nem lehetett kellő jogalap, mert nem lett törvényként becikkelyezve. És bár a Habsburgok nem egyszer elismerték, hogy Erdélyt a magyar szent korona jogán birják, de e kérdést törvényes alapon rendezni mindig elmulasztották, ami a jogfolytonosságot megszakasztotta. Hiába mondta 1691-ben a Lipót-féle diploma is szép szavakkal, hogy *Erdély visszatér a szent koronához, amelytől az irigy sors és egyesek vakmerősége elszakította*: ez törvénybe becikkelyezve nem lett és esküt sem tett rá a fejedelem. Amikor pedig Károly megkoronáztatásakor nem ismerte el Erdélynek Magyarországhoz való tartozását, maga adta fel uralkodásának törvényes jogalapját, úgyhogy a trónöröklés ügyét ezen a czímen nem is rendezhette többé. De nem is akarta, pedig koronázása után erre bő alkalom nyílt volna. Erdélyt ő fegyverrel szerzett hódított tartománynak tekintette és annak alkotmányos intézményeit csak a látszat kedvéért nem mellőzte céljainak elérésében.

Ezért vitte most a női trónöröklés ügyét is az országgyűlés elé, bár azt voltaképen kivetkőztette régi alkotmányos alakjából, amikor a megvesztegetett és nem is törvényesen alakult kormányiszéket mintegy harmadik tényezőjévé emelte és különös nagy szerepet biztosított a gyűlésben részére.²⁴ Ellenben óvakodott a trónöröklés kérdését rendes törvényhozási úton rendezni, mert attól tartott, hogy akkor nem térhet ki az ország alkotmánybiztosítékainak törvénybe iktatása elől, amire az 1688-iki és 1715-iki magyar törvények, mint intő példák figyelmeztették. Ez a magyarázata, hogy miért nem egyezett bele a királyi biztos a református rendeknek az 1722 április elsei ülésben előadott abba az igen csekély kívánságába sem, hogy a feliratba vétessék be a következő kitétel: „a hitlevél által megerősített hazai törvények és alkotmány értelmében“.²⁵

²⁴ E szabálytalanságokat bőven tárgyalja *Jakab Elek*: i. m. 1879. évi., 418. s. köv. l.

²⁵ O. Ltár. Protocollum Sessionale Gubernii. A. 1722—25. pag. 184.

Ez az ellentét a két felfogás között okozta, hogy nem került sor az 1722-iki országgyűlésen a Habsburg ház férfiága trónöröklési jogának megállapítására sem. Az 1723 december 30-iki megerősítés pedig egy ügyes körülírással azt mondta: a rendek elhatározták, hogy „... nemzetsége fiúágának magvaszakadtán, ugyanazon elsőszülöttség rendében, az öröklésben a leányágiak is következzenek, ...” Ennek a kijelentésnek olyanféle az értelme, mintha a fiág elsőszülöttségi rend szerint való trónöröklési joga már előzetesen törvényes megállapítást nyert volna. Pedig ez nem történt.

Való, hogy az 1722 márczius 30-iki határozat törvénybe cikkelvezése, amint maguk a Rendek benne kérték, elmaradt. De a nőági trónöröklés behozatalának összes körülményei, valamint az a tény, hogy Károly egész uralkodása alatt megelégedtek a trónöröklés kérdésének ez alkotmányellenes módon való rendezésével: amellett szólnak, hogy a rengeteg alkotmányválságot átélt és örökös harcszíntről szolgáló szerencsétlen ország polgáraiban az alkotmányos érzék már kétségkívül hanyatlásnak indult.²⁶

²⁶ Jellemzés kedvéért ide iktatjuk azokat a jutalmazásokat, amelyekben az udvar a női örökösödés előmozdítóját Erdélyben részesítette. Gróf Kornis Zsigmond belső titkár államtanácsosi címet és aranykeresztet kapott, fia Ferenc pedig küüllővármegyei főispán lett. Báró Wesselényi István belső titkos tanácsosságot nyert és inscriptióba kapta Drágh kastélyt több faluval; amikor pedig 1723-ban fiának és örökösének a középszolnoki örökös főispánságot kérte, azt az indokot is felhozta, hogy a *pragmatica sanctio* kimondására főként az ő példája birta rá a rendeket. Báró Bornemisza József János belső titkos tanácsos, fia 1727-ben főispán lett és két mezővárosában, meg három falujában vásárjogot kapott. Aranylánczot kaptak báró Jósika Imre és Olasz Mihály. 1725-ben Károly az erdélyi udvari kancelláriától a megjutalmazandókról kimutatást kívánt, mire az a következő javaslatot tette: a belső titkos államtanácsosi méltóságot Antalffy János róm. kath. püspöknek, báró Wesselényi Istvánnak, gróf Haller Györgynek, gróf Bethlen Ádámnak; a kamarási címet gróf Kornis Istvánnak, báró Kemény Lászlónak, gróf Bánffy Györgynek, gróf Petki Dávidnak és gróf Haller Jánosnak; aranylánczot gróf Keresztes Mártonnak és Boér Simonnak. Más kitüntetésre pedig a sok folyamodó közül Bálint György akkori és Vaszlai János jelenlegi udvari referendariust ajánlotta. Az alkancellár pedig a maga részére egész alázatossággal a belső titkos államtanácsosi címért esedezett. „A kancellária — végzi a javaslat — annál inkább ajánlja e megjutalmazásokat, mert ez már Magyarországon megtörtént még annak az országgyűlésnek alkalmával, amely az örökösödést tárgyalta, pedig az odavaló nemesség nem elébb való az erdélyinél, és ezt a kisebb királyi kegyelemben való részesítés méltán megszomoritaná, mert az örökösödés kimondásában nem előzte meg Magyarországot, sőt Erdély ment elől jó

A szebeni országgyűlésen 1741 márczius 9-én tettek a Karok Mária Terézia számára hűségesküt, még pedig az 1722 márczius 30-iki nyilatkozatra való hivatkozással és annak alapján, de előzetesen Mária Terézia is leiratban biztosította az ország szabadságát és alkotmányát. A következő évben sürgeti az udvar az alkotmánnyal ellenkező régi törvények eltörlését és a hűségeskünek törvénybe czikkelyezését.²⁷ 1742 július 20-iki leiratában pedig, amelyben közli a már korábban augusztus 20-ára hirdetett országgyűlés proposícióit, többek közt a következőket mondja: „Meghatározátok, Erdély hív karai és rendei, . . . hogy az a *nyilatkozat*, amelynek a fejedelemség soha meg nem változtatható megállapításának és örök erejű és tartalmú törvényének kell maradnia, a köztörvények közé iktattassék be és vétessék fel; de mielőtt rendes törvényczikk-alakban foglalathatott és szokott módon megerősítés végett a felséges udvarhoz felterjesztethetett volna, a gondviselés felséges atyánkat az élők közül ki- és az örök életbe szólította át . . .”²⁸ Mária Terézia tehát mintegy igazolni látszik és a hibát jóvátenni iparkodik, amelyet atyja 18 esztendőn át orvosolatlanul hagyott. Mivel azonban az újonnan kinevezett országgyűlési elnöknek a rendek olyan esküformát szabtak elé, amelyre az nem akart hitet tenni, de meg a dúló járványok miatt is az ország-

---

példával.“ E javaslatot egy miniszteri értekezlet is magáévá tette, de hogy milyen eredménnyel, még nem sikerült kikutatni. 1727-ben, amikor a főkormányzók tagjai folyamodványt irnak szolgálataik megjutalmazásáért, a kancellária javaslata még nem volt elintézve. — (Érdekes, hogy a folyamodvány, amelynek az index szerint „Acta. Canc. Trans. A. 1727. Nr. 121.“ kellene az Országos Levéltárban lennie, hiányzik. Miként a fedőlapba helyezett czédulácska feljegyzéséből kitűnik, *Zimmermann* nevű [valószínűleg bécsi udvari tisztviselő?] emelte ki 1851 február 8-án. Szerencsére tartalmát bőségesen feltünteti a mutató.) V. ö. *Jakab Elek* id. m. 1879. évf., 415 s. köv. I. Amikor pedig Mária Terézia trónralépett, az erdélyi 1741—42-iki országgyűlés a törvényhozás méltóságával alig megegyeztethető módon az uralkodóhoz küldött bizottságnak személyes előnyök és kitiüntetések kieszközölését is utasításul adta. Többen még akkor is hivatkoznak a *pragmatica sanctio* elfogadtatása körüli érdemeikre. Ld. *Jakab Elek* id. m. 1880. évf. 319. s. köv. I.

²⁷ „Extractus relationis Cancellariae [Transylvanicae] ad Sacram Majestatem Regiam de Articulis, super haereditaria successione, praestito fidelitatis homagio condendis etc.“ 1742 márczius 29-ikéről. O. Ltár. „Acta Canc. Trans. A. 1722. Nr. 10r.“

²⁸ O. Ltár „Acta Gub. Trans. A. 1742. Nr. 868.“ (Eredeti.)

gyűlés feloszlott, csak az 1743 augusztus 21-ikére összehívott új országgyűlésen került sorra.

Hosszú huza-vona és egyezkedések után a trónöröklést illetőleg öt cikket alkottak, amelyet Mária Terézia még más négygyel együtt, mint 1744. évi erdélyi országgyűlési törvényezikket augusztus 7-én szentesített.²⁹ Az I. cikk a Habsburg-ház uralmának az erdélyi fejedelemség részéről való elfogadását és a török portával való összeköttetést megállapító törvények eltörlését mondta ki, hivatkozva az 1687–88-iki szerződésekre és az 1691-iki Lipót-féle diplomára, amelyek a *fejedelem szabad választását* elismerték és ily módon vetették az országot önkéntesen alá a Habsburg-ház hatalmának. A II. tcz. eltörölte a fejedelemválasztás jogát. A III. tcz. pedig végre becikkelyezte az 1722 márczius 30-iki nyilatkozatot a női ág trónörökléséről az 1723 december 30-iki megerősítő leirrattal együtt és bevezető és szentesítő záradékkal látta el. A IV. tcz. elismerte Mária Teréziának, mint Károly utódjának a *pragmatica sanctio* értelmében való trónöröklési jogát és az országlakók részéről neki letett hűségi esküt becikkelyezte. Végre az V. tcz. Lotharingjai Ferenczet társ-kormányzóvá és arra az esetre, ha Mária Terézia még ő előtte kiskorú hátrahagyásával halna meg, ennek trónralépése idejéig gyámkormányzóvá tette és esküjét becikkelyezte.

Igy küszöböldött végre ki a rendek és az udvar felfogása közt az ellentét, és a jogfolytonosság törvényes formában biztosítottatott.

Az a viszony, amelyben Erdély Magyarországhoz állott és amit az 1744: I. tcz. is hangoztat, érthetővé teszi, hogy a III. tcz. bevezetése, mielőtt becikkelyezi az 1722. évi nyilatkozatot, hivatkozik a trónöröklési rendnek az 1723. évi magyar törvényekben megállapítottal való egyezőségére, sőt szemben a beiktatott nyilatkozatban történt általános elfogadással, most a magyar tör-

²⁹ Az írott eredeti szentesített példány 38 ívrét papirosra írt lapra terjed, márványfésűs félkemény borítékba kötve, Mária Terézia, Rátóthi gróf Gyulafy László szabad báró, erdélyi udvari kancellár és Kézdi-Szent-Léleki Kozma József referendarius sajátkezű aláírásával és Mária Terézia papirossal fedett kisebb titkos erdélyi fejedelmi pecsétjével. Kiállításra általában megegyezik a magyarországi *pragmatica sanctio*t tartalmazó 1723. évi dekrétum írott eredetijével. (L. Csekey István: A magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről. 56. 1.) O. Ltár. „Erdélyi Osztály, Főkormányzók. B. 16. (Cista Diplomatica.)“ Ugyanott nyomtatott eredeti példánya is.

vényből mintegy szószerint véve át, *felsorolja a három nőágot, amelyre a trónöröklés jogát kiterjeszti.*³⁰

Könnyen érthető, hogy Erdélynek Magyarországgal való perszonáluniója elsősorban is a két állam trónöröklési rendjének egyezősége által volt elérhető. Mégis találunk ezt ugyan nem érintő rendelkezésbeli eltéréseket.

Igy az erdélyi törvény nem fejezi ki külön, hogy csak római katolikus utódokra terjeszti ki a trónöröklés jogát. Ebből azonban nem következik, hogy Erdélyben nem római katolikus trónvárományosok is sorra jöhettek volna. Nemcsak a trónöröklésnek a hivatkozott magyar törvénnyel való egyezőségéből, hanem az erdélyi törvényben is megkövetelt *főhercegi* minőségéből is folyik ez, amennyiben a főhercegi minőség előfeltételeinek megállapítását a törvényhozás az uralkodó család autonomiájának tartotta fenn. Az előterjesztett házi törvények közül pedig II. Ferdinándnak 1621-iki végrendelete, valamint Mária Jozefa 1719-iki renuncziációja, el is tekintve az ez irányban fennálló obszervanciáktól, kifejezetten is előírják a római katolikus vallást. Hogy Erdélyben expressis verbis nem vették be ezt a törvénybe, mint a trónörökösben megkívánt kelléket, annak politikai okai voltak. Nem akarták az erdélyi országgyűlés rendjeinek nem katolikus többségét sérteni.

³⁰ Az 1723:2. tcz. 5–8. §-ai szerint:

„In defectu sexus masculini sacratissimae caesariae et regiae majestatis... jus haereditarium succedendi... etiam in sexum augustae domus suae Austriacae foemineum primo loco quidem ab aeternata modo regnante sacratissima caesarea et regia majestate; Dein in hujus defectu; a divo olim Josepho; His quoque deficientibus; ex lumbis divo olim Leopoldi, imperatorum, et regum Hungariae descendentes, eorundemque legitimos, romano-catholicos successores utriusque sexus Austriae archiduces, juxta stabilitam... primogeniturae ordinem... transferunt.“

Turba 1906-iki munkájában még ugyan azt akarta bizonyítani, hogy az erdélyi pragmatica sanctio is az összes nőágakra kiterjesztette a trónöröklés jogát. Ez a bizonyítás azonban újabb kutatásai alapján önmagától megdőlt, amiért felesleges is itt czáfolnunk. (V. ö. Die pragm. Sanktion. S. 70 f.)

Az 1744: III. erdélyi tcz szerint:

„... in defectu virilis sexus alfedictae caesariae regiaeque majestatis istud haereditarium succedendi jus etiam in sexum augustae suae domus Austriacae foemineum; primo loco quidem a nunc dicta caesarea regiaeque majestate Carolo sexto, dein in hujus defectu ab augustissimo quondam imperatore Josepho; his quoque deficientibus, e lumbis augustissimi olim imperatoris Leopoldi descendentes, eorumque legitimos successores, utriusque sexus Austriae archiduces, juxta primogeniturae ordinem... acceptassent.“

A másik eltérés a magyar *pragmatica sanctio* idevonatkozó intézkedéseitől, hogy azok világosan különbséget tesznek egyrészt a magyar szent korona országaiban és „az Isten segedelmével már visszaszerzett és *visszaszerzendő* ehhez tartozó részekben, országokban és tartományokban,“ másrészt pedig az örökös tartományokban való trónöröklés között. Az erdélyi törvény azonban mindössze az Erdélyi fejedelemségnek az uralkodóház többi örökös országaival való örökösödési együtt birtoklásáról beszél. Valószínűleg a korábban Erdélyhez tartozott oltmelléki Oláhországra való tekintettel az Erdélyi fejedelemséggel kapcsolatban „az abba bekebelezett részek“-ről is van ugyan említés, de nincs a visszaszerzendőkről.

Utóbb még az 1791: erdélyi VI. tcz. Ferencz trónralépése alkalmából újra kifejezte és félreérthetetlenül megállapította, hogy „... Erdélyt, mint Magyarország szent koronájához tartozót, mind Ő szent felsége, mind a felséges ausztriai házból következő utódai, mint Magyarország törvényes királyai, Magyarországgal ugyanazonos uralkodási és utódlási joron fogják hatalmukban tartani, és mint olyant, amelynek saját és semmi más országnak alá nem vetett alkotmánya van, saját törvényei és törvényesen megerősített rendszabásai, nem pedig más örökös tartományok szabályai értelmében fogják kormányozni, az összes országokkal és tartományokkal való egység kapcsa a *pragmatica sanctio* értelmében az 1744. évi 3-ik cikkelylyel megegyezőleg csakis azok együttes birtoklására és kölcsönös védelmére nézve maradván osztatlan és felbonthatatlan.“

Érdekes erről az 1791: erdélyi VI. tcz.-ről megjegyeznünk, hogy amikor elmondja, miszerint az 1744: III. erdélyi tcz. Magyarország 1723. évi törvényével megegyezőleg a nőágra is kiterjesztette a trónöröklés jogát, előzetesen oda magyarázza a törvény tekintélyénél fogva az 1688-iki szerződést és az 1691-iki Lipót-féle hitlevelet, hogy ezek által Erdély I. Lipót utódait, mint Magyarország törvényes királyait, a maga fejedelmeiül elfogadta és *Magyarország törvényeivel megegyezőleg az 1688-iki nyilatkozat tartalma szerint az 1688: 2. és 3. magyar tcz.-nek megfelelően a trónöröklést az ausztriai ház férfi ágára elismerte és megállapította.*

Hogy a fiág trónöröklésének joga az említett oklevelekben nem lett kimondva és egyáltalán nem is nyert Erdélyben törvényes szabályozást, azt a fentebbiekben láttuk már. Az 1791: VI. tcz.-nek ezek a szavai nem egyebek, mint további, még kedvezőbb simításai

az udvar és a rendek felfogása közt fennforgott annak az ellentétnek, amelynek elosztásával már az 1744: III. tcz.-ben találkozunk.

Mindent összefoglalva, el kell ismernünk az erdélyi *pragmatica sanctio* külön törvényhozási cselekménnyel való megalkotásának jogosultságát és vissza kell utasítanunk azt a helytelen és néha itt-ott mutatkozó felfogást, amely az 1723: 1. tcz. 4. §-ának azt az intézkedését, hogy a megállapított trónöröklési rend kiterjed Magyarország- és csatolt részeire, kezdettől fogva már Erdélyre is vonatkoztatja. Horvátországnak 1712-iki tartománygyűlési határozata érvényét veszítette azáltal, hogy erre, mint a magyar szent koronának tagjára, kétségtelenül kiterjedt az 1723: 1. tcz. említett intézkedése.³¹ Erdélynek azonban állami különállása 1848-ig fennmaradt, és bár a Habsburg-házból származó fejedelmek elismerték, hogy Erdélyt a magyar szent korona jogcímén bírják, sőt az 1791-iki I. Lipót-féle hitlevél, majd az 1741: 18., 1791: erdélyi VI. és az 1792: 11. tcz.-ek el is ismerik, hogy Erdély a magyar államhoz tartozik: mégis e jogcímnnek hangsúlyozása és az összetartozás újbóli kifejezése Erdélynek Magyarországhoz való közjogi viszonyán mit sem változtatott. Így az 1744: III. tcz.-be bezikelyezett erdélyi *pragmatica sanctio*nak érvényességét el nem vitathatjuk és az 1723: 1. tcz. 4. §-ának rendelkezései alá nem vonhatjuk, ámbár mind ez, mind utóbb az 1791: erdélyi VI. tcz. kifejezik az erdélyi trónöröklési rendnek az 1723. évi magyar törvényekben megállapítottal való egyezőségét. De mégis az 1744: III. tcz. volt Erdélyben egészen 1848-ig a trónöröklési rend alapja, mígnem ebben az évben a pozsonyi VII. és a kolozsvári I. tcz. Erdélyt Magyarországra vissza nem kapcsolták. Ekkor Erdélyre is az 1723. évi törvények rendelkezései lettek érvényesek, amennyiben a magyar trónöröklési törvény kiterjed mindazokra a területekre, amelyeket hatályba lépésük óta csatoltak a magyar szent koronához. Tehát a Mária Terézia által 1776-ban, illetőleg 1779-ben Magyarországnak adományozott Fiuméra és az 1848-ban Magyarországgal egyesült Erdélyre is.

(Kecskemét.)

Dr. Csekey István.

³¹ Ld. legújabban ennek ellenkezőjét *Klajić*, Hrvatska pragmaticka sankcija. [A horvát *pragmatica sanctio*.] (Prestampano iz 206. knjige „Rada“ Jugoslavenske akademije zamostí i umjetnosti.) [Különlenyomat a Délszláv tudományos és művészeti akadémia „Rad“ (Munkálatok)-jának 206. kötetéből.] Zagreb, 1915. — Ugyanez németül *Georg Szabo* fordításában Die kroatische pragmatische Sanktion. Zagreb, 1915. — *Klajić* bőséges czáfolatát ld. *Csekey István*: A nőági trónöröklés Horvát-Szlavonországban. (Magyar Figyelő V. évf. Budapest, 1915.) 173. s. köv. I.

Visszaemlékezés Puszta Kamarásra.

A mai kor, mindent megemésztő forgatagában; jól esik az embernek, ha visszagondol az eltűnő kor ama jellegzetes alakjaira; kik természetes, önzetlen és lelkiösmeretes egyéniségekben, egy régi világ eszményi felfogását tükrözték vissza. Ilyen pár ember volt báró Kemény Gyula és a napokban elhalálozott kiváló jószágú neje, Zeyk Linka. A Kemény család egyik ősi fészke, Puszta Kamarás volt az a hely, melyet páratlan jószívűségekkel, az élet durvább körülményei között is, egy melegen vonzó családi otthonná alakítottak át. Áldom a sorsat, hogy szomszédság révén, érzelmeik melegét olyan hosszú időn át élvezhettem!

Lelki nemességre, jóságra összeillőbb párt soha sem ösmerem! Annak a törzsgyökeres ősrégi, még természetes kiválás útján létesült magyar főnemességnek, mely a nemzet kiválóan jellegzetes tulajdonságait egyesítette magában, voltak méltó képviselői. Tény az, hogy a magyar főnemesség eredeti sajátosságait leghosszasabban Erdély rejtettebb zúgaiban tartotta meg; hol a vérelegyedés átalakító hatásának, meg a kisértések minden nemű áramlatainak, kevésbé voltak kitéve.

Csak az, ki korunk társadalmi felfogását és erkölcsi tévelygéseit éber figyelemmel kíséri, méltányolhatja eléggé azt, hogy ebben a hűvösségre hajló világban, akadt egy pár ember, kik minden feltűnést kerülve, nemes egyszerűségben sugározták ki családi otthonukból azt a mérhetetlen jóindulatot, melyre őket érzelmeik előkelősége és nemessége ösztönözte. Nem is volt rokonszenvesebb háztáj Erdélyben, mint a pusztakamarási. A lelki szomorúságban szenvedők és betegek oda sereglettek az egész környékből; mert onnét soha senki üres kézzel és vigasz nélkül el nem távozott. Mégis történt a többek között egyszer az, hogy a járási új orvos, ki praksisát féltette, a törvény rideg betűire támaszkodva, azzal fenyegette meg a bárónét, „ha a gyógyítást tovább folytatja, fel fogja jelenteni.“ Erre a báróné röviden ezt válaszolta: „gyó-

gyítson a Doktor úr is ingyen mint én, adja nekik ingyen az élelmet és az orvosságot és akkor megígérem azt, hogy többé gyógyítani nem fogok!" A magyar vendégszeretetet hamisítatlan fogalma, az ő háztájokba volt begyökerezve. Mert a vendég, ki házuk küszöbét átlépte, előttük egy kiváltságos lényt képviselt. Egész gondolatviláguk és minden igyekezetük oda irányult, hogy az illető minél kellemesebben találja magát otthonukban. Szentségtörésnek tartották volna azt, ha a vendég alkalmoszerűségét valaki csak futó gondolattal is mérlegelte volna. Érzelmek hamisítatlan jóságát, egészen reá pazarolták. — Nem is voltak hijjával a vendégnek, mert rokonok, barátok és ösmerősök, a közlekedési nehézségek daczára is vágyakozó örömmel keresték fel a lelkiüdülésnek ezt a meleg fészket.

Pusztá-Kamaráson lakott a fejedelem is, Kemény János, Zsigmond testvére, ki honatyai lekötöttsége daczára, idejének jobb részét falun töltötte. Vonzotta őt is Kemény Gyula háztájának melege, hol aztán derülten feledkezett meg arról a családi otthonról, melyet magának megteremtteni elmulasztott. Az ő lakása a szűk völgy másik oldalán, elég közel feküdt, de azért gyalog soha sem ment át; mivel hogy őt, kényelméből soha senki és semmi ki nem zavarta. Rendes szokása az volt, hogy minden ebéd után, — mikor csak otthon volt, három óra felé — püspöki fogatával csendesesen feldöcögött és az egybegyűlt társaságot fűszerezett humorával igyekezett jó hangulatban tartani. Ha ilyenkor hosszúszerű szivarszípájával és hátra tett kezekkel a kényelmes tornáczon végig sétálgatott, humorosan elemezgette előre azt a jövőt, melyet az emberek ma, már kevesebb humorral tudnak elviselni. Gyakorlatias szemével jól látta a bekövetkezendőket, de a fárasztó küzdelmet nem szerette. Tevékenysége többnyire észrevételeiben merült ki. Azt vallotta: „Ha nem hiszitek el, a mit mondok; nem nekem fog érte a fejem fájni.“ És ebben neki volt igaza!

A tágas és kényelmes úri lakást, gyönyörű és nagyterjedelmű díszkert vette körül, melynek minden kicsi részlete, növényei, bokrai, fái, a házi úr szeretetteljes gondozásának kiváló lényegét képezték. Annak minden lakója, még a ragadozók is, jó indulatú kiméletben és dédelgetésben részesültek. Csak a legsúlyosabb kihágások esetén, t. i. ha a szarkák már nem elégték meg a házi szárnyasok szaporulatának fogyasztását, hanem a kedvencz madárfészkek lakóinak pusztításához is hozzáláttak, csak is ilyen kivételes esetekben jelent meg a házi úr, egycsövű kis puskájá-

val, hogy a túlságos merészséget egy időre megfékezze. Pedig az ilyen ítélkezés nagyon fáj neki, mert igazán jól csak akkor érezte magát, ha körülötte minden élő lény, jól és kellemesen találta magát. Ő a fensőbbiséget úgy értelmezte, hogy igazi úr csak az, ki az életet sokaknak tudja kellemessé tenni. Viszont szolgálai léleknek tartotta azt, ki az örömet csak mások rovására tudja gyakorolni. Mennyire más folyása is lenne az életnek, ha az az elv vezérelné azokat is, kik sokszor finomított észszel, de szolgálai erkölcsökkel egyengetik az élet útjait! Ha annak a világnak, melyet pusztulásra kárhoztattak, nemcsak fogyatékoságait utánoznák, hanem erkölceit is!

Kemény Gyula még abból a régi fejedelmi világból való volt! A jótékonyságot bőkezűen gyakorolta. Templomot, papilakot, községi házat... mindent építtetett. Azoknak ellátásáról bőkezűen gondoskodott. De nem tűrte meg azt, hogy sem egyházi, sem közigazgatási tényezők — felkérés nélkül — terveibe beleavatkozzanak. Ez volt talán az egyetlen kényes és sebezhető oldala. Erős konzervatív volt, mint minden Kemény, mert látta, hogy az új alakulások, mint bontják és lazítják meg a családi élet bensőségét és a társadalmi kapcsolatokat. Hogy az az eszményi világ, melyet magában kiépített — külső behatások folytán — mind kisebb és kisebb térre zsugorodik össze. Az ő felfogása egy politikai keretbe sem volt beilleszthető és éppen azért, lehetőleg távol tartotta magát a politikától. De erősen fájlalta azokat az ellentéteket, melyek ennek folytán úgy a családokban, mint a jó barátok között kifejlődtek.

Családi életében sok keserűség érte. Két fia volt, de mind a ketten még serdülő korban elháltak. Ezt a bánatot megemészteni nem tudta. Ott örölt az folyton az ő nemesen érző szívében. Nem csoda, ha ezek után egyetlen leányukat, a szülői szív tulzó féltékenységgel vették körül. Hiszen az lett már fenkölt érzelmeiknek egyetlen letéteményesse.

Mint a természet igaz barátjának, halála végeig legkedveltebb foglalatossága az ültetés volt. Késő őszszel gyakran leptem meg őt kedvencz szenvedélyének gyakorlásában. Gyönyörű fenyvesekkel és válogatott fajtájú fásításokkal igyekezett Kamarásnak pusztja jelzőjére reá czáfolni. A „Mezőség“ egyhangú változatlanágában messzire tekintő erdőstései, élénk hangulatkeltéssel, még hosszú időn át fogják azt az önzetlen jóindulatot visszatükrözni, melyet ez a pár ember oly pazar módon tudott gyakorolni.

Ma már ott pihennek mind a ketten, az édes otthont messzire jelző fenyvesek között. Egy előkelő lélekkel széppé alkotott élet befejezése után, szerényen vegyülve be abba az igaz harmóniába, melyet életökben olyan kiváló érzéssel törekedtek megvalósítani.

Mély meghatottság és valódi bánat kísérte őket utolsó útjokon. A szegények és védtelenek nagy tömegei elárvult bánattal és mély megindulással áldoztak emléküknél!

Kegyelettel elevenítem fel én is az ő emléküket, jól eső felmutatásául annak, hogy ebben az önzésnek kifejtett korszakában is, mikor mohóság emészti fel az idegeket, ilyen emberek is élhettek.

(Mező-Záh.)

Gróf Wass Béla.

Népköltési gyűjteményeink hiányai.

A tárgy, melyről szólni akarok, se nem új, se nem ismeretlen; mégis olyan, a melyről aránytalanul kevés szó esett eddig a magyar irodalomban. Úgy látszik: könnyebb és kényelmesebb róla hallgatni, mint beszélni.

Ennek a sajnálatos körülménynek az oka kétségtelenül a kérdés kényességében rejlik. A ki népköltési gyűjteményeink hiányait utogatja, meghalt jelesek és élő nagyságok babérait tépdesi s azonkívül három előkelő irodalmi intézet anyagi és szellemi érdekeit érinti. Ha az előbbivel meg is lehetne birkózni, az utóbbival, mivel száz feje van és mindenik külön fáj, nehéz, sőt veszedelmes kikezdeni. Jó magamon kellett ezt tapasztalnom, a ki egy párszor már jeleztem erre vonatkozó véleményemet s bizony több ellenséget szereztem vele magamnak, mint jó barátot és jóval több kellemetlenséget, mint elismerést.¹

Az igazság azonban minden körülmények között igazság marad. S ha ezt a kérdést újra előveszem, teszem azt abban a reményben: hátha most szerencsésebb kézzel nyúlok hozzá! Másodszor abból az alkalomból, hogy *Thaly* Kálmán kurucz dalainak ügye napirendre került² s így az „*ünneprontás*“ vádja és érzése nélkül mondhatom el a magam véleményét.

Meg vagyok ugyanis mélyen győződve arról, hogy *Thaly* iránt mindenképpen igazságtalanok leszünk, akár felmentjük, akár elítéljük, ha az ő esetét teljesen külön álló, semmi mással összefüggésben nem lévő tünetnek nézzük és a szerint bíráljuk. Minden tévedés, a mit benne feltételezünk s minden hiba, a mit gyűjteményében észreveszünk, többé-kevésbé megvan többi népköltési gyűjteményeinkben

---

¹ Erdélyi Múzeum 1906. évf. 150. l. — Ethnographia 1901. évf. 361. l. — Budapesti Szemle 1906. évf. 126. kötete 258. l.

² Egyetemes Philológiai Közlöny 1913. évf. 408. és 441. l. — Irodalomtörténet 1913. évf. 417. l.

is. Együtt és egymással összefüggésben levőknek kell azokat tekinteniünk, hogy rájöhessünk arra a végső okra, a mely megérteti velünk úgy Thalynak, mint többi gyűjtőknek fogyatékoságait. És azt hiszem, első sorban csakugyan erre van szükségünk: *megértésre*. A megértés magyarázza a hiányokat, a nélkül, hogy letagadná; menti a tévedést, a nélkül, hogy szépítené.

A baj gyökere mindenestre abban rejlik, hogy irodalmunk sem a múltban, sem a jelenben nem foglalkozott a népköltéssel annyit, mint a mennyit megérdemelt s a mennyit kellett volna. Ha meggondoljuk, hogy népköltészetünket gazdagságban és esztétikai értékben a világ egyetlen népe sem múlja felül; s ha figyelembe vesszük, hogy mi nálunk a népköltészet sokkal fontosabb tényező volt mindig, mint más nemzeteknél, mert politikai életünkben a demokratikus reformok támogatója, irodalmi életünkben költészetünk virág-korának megeremtője volt: valóban nehéz magyarázatát találni annak az elhanyagolásnak, melyben népköltészetünk ügye a legújabb időkig részesült.

Tán nem tévedek, ha a legrégebbi okot egyebek mellett főleg *Kazinczy*ban keresem.

A francia felvilágosultsággal karöltve fellépő demokratikus törekvések nálunk is megnyilatkoztak *Mária Terézia* és *II. József* jobbagy-szabadító intézkedéseiben. *Herder* népies tárgyú tudományos és szépirodalmi iratai sem maradtak közöttünk minden nyom nélkül. A pálos iskolai drámák népies motívumokat vesznek fel, *Révai* Miklós mozgalmat indít a gyűjtésre, *Csokonai* és *Pálóczi Horváth* Ádám népdalokat gyűjtenek és *Vitkovics* olyan költeményeket ír és fordít szerb nyelvből, melyeknek tiszta népiessége semmivel sem áll hátrább *Kisfaludy* Károly népdalainál s megközelíti *Czuczor* Gergely népies költészetét.

A demokratikus törekvések azonban megtörnek a kiváltságos nemesi rend szűkkebltségén és a francia forradalomnak idáig halatszói borzalmain; az irodalom népies irányának pedig nyakát szegi *Kazinczy* klasszikus elfogultsága. *Csokonai* gyűjteményének elkallódása közvetlenül nem terhelheti az ő lelkét, de annál inkább *Vitkovics* határozott leintése és *Pálóczi Horváth* Ádám írói hitelének olyan fokú leszállítása, melyből őt mind máig sem lehetett kiemelni.

Horváth Ádám egyedül tartotta fenn a klasszikus áradatban a kurucz költészet népies nemzeti hagyományát, mert még magyaros társai is mellette jóformán csak leplezett klasszikusok. A népköltészet fontosságának felismerésében is megelőzi *Kölcseyt* s ötödfélszáz

énekből álló gyűjteménye olyan kincs, mely után — ebből a korból — bármely mivelten nemzet két kézzel kapna.

De Pálóczi Horváth Ádámnak életében is kevés írói becsülete volt s hogy halála után nagy értékű gyűjteménye a Csokonaié sorsára nem jutott, tisztán annak köszönhetjük, hogy a gyűjtő (szinte érezve a fatumot) három példányban is leírta. Ebből egy csakugyan szerencsésen elveszett, de a többi (ki lévén elégitve a könyvek sorsát intéző végzet) mégis megmaradt. Hogy ezt a nagybecsű gyűjteményt az irodalom ma is csak töredékesen ismerheti, mert egyetlen tudományos vagy irodalmi intézetünk sem tartotta érdemesnek nyomdaköltséget pazarolni rá, ezt a körülményt sem tudom másból magyarázni, mint az akkori irodalomban egyeduralmat gyakorló Kazinczy elfogultságából, a mely még halála után is messze kiterjesztette árnyékát nemcsak Pálóczi Horváth Ádámra, de véleményem szerint az egész népköltészet sorsára.

A múlt század húszas éveiben ugyanis minden újból neki indul s most szerencsésebb körülmények és kilátások között, mint előbb. Kazinczy tekintélye hanyatlóban, a természetes útra kerülő demokratikus eszmék felkelőben vannak. *Kisfaludy* Károly, irodalmunk új vezetője, nem idegenkedik a népiestől. A selejtes színpadi termékekből kezdenek előtűnedezni a későbbi népszínmű halvány vonalai. (Vajjon van-e ezeknek valami kapcsolatuk a XVIII. század iskolai színjátékaival?) A népköltési adalékok gyűjtése is újra megindul. És előttünk áll egy csodás fejlődési menet. A népies költészeti elv diadalra jut *Petőfi* lírájában és *Arany* epikájában. Zsákutczába kerül a drámában, a hol egy korcs műfajt hozott létre: a népszínművet; s most se előre, se hátra. Egér-utat vett a népköltészet anyagának gyűjtésében s tudományos ismertetésében.

Ebből a nagyon különböző sikerű hármas fejlődési menetből minket most csak az utolsó érdekel, melynek már a megindulása sem volt egészséges.

Egy pár elszigetelt jelenséget nem számítva, kezdetnek bátran vehetjük azokat a népmese-gyűjtéseket (*Gaál, Mailáth, Mednyánszky*) a melyek, nem tudván szabadulni a *Grimm*-testvérek óriás szellemétől, végre is egy pár közbe eső állomáson keresztül (*Pulszky, Kővári*) *Ipolyi Magyar Mythológiájához* vezettek, melyet nem tudományos értéke, hanem a szerző személyéhez flúzó kegyelet és a könyv sorsához tapadt legenda tart fenn az irodalomban s tesz keresetté az antiquáriusoknál. A kezdet folytatásának tekinthetjük azt a jóindulatú, de kevés sikerű mozgalmat, melyet tudós köreinkben

az angol John Bowring felszólítása keltett, a ki gyűjteménye számára magyar népdalokat kért.³ Végül a kezdet betetőzésének vehetjük azt a felhívást, melyet Komárom és Esztergom vármegyék törvényhatóságai intéztek a Magyar Tudományos Akadémiához, kérve, hogy a mesteremberek műszavaival egyetemben a magyar népdalokat is vegye pártfogásába.

Milyen különös és mennyire nem természetes ez a kezdet! Idegen hatásnak, külföldi kíváncsiságnak kell előbb fellépni s mikor végre eljön az idők teljessége, akkor is törvényhatóságoknak kell felhívni rá az Akadémia figyelmét, a helyett, hogy az Akadémia hívna fel a törvényhatóságokat. Nem belülről jövő természetes érdeklődés indítja meg a folyamatot, hanem külső és idegen erő, a mely mellék-célokra nézve, a tulajdonképpeni célú eszköznek tekintette. Meri kétségtelen, hogy a vármegyék, mikor felhívásukban „a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére” alkalmasoknak mondják a népdalokat, gondolnak a magyar nyelvre is, a nemzeti politikára is, a jobbágyság helyzetére is, csak éppen arra nem, hogy a népköltési termékeket *önmagukért* is lehet és érdemes gyűjteni.

De ha rosszul is indult a kezdet, azért a folytatás még mindlg lehetett volna szerencsés. Meg vagyok ugyanis győződve, hogy minden reudbe jött volna, ha az Akadémia elvállalja azt a feladatot, melyet nemcsak a törvényhatóságok és a közvélemény, hanem a dolgok természete is tőle követelt. Viszont arról is mélyen meg vagyok győződve, hogy ebben az elvégre mégis csak tudományos kérdésben, sem azelőtt, sem azután nem történt olyan nagy hiba és annyira végzetes lépés, mint mikor az Akadémia ezt a feladatot magától elhárította.

Hogy ez nem csupán rémlátás, tanuúl idézem *Döbrentei* Gábort, a ki 1845 február 18-án ezt a megjegyzést tette: „*Hogy a m. tud. társaság, felállása elején mingyárt gyűjtött népdalait a Kiszaludytársaságnak általadta, azzal kötelességén ada tul s becsületén ejte csorbát.* — Eszembe juttatá ezt Árvay cikke a Honderú 14-d számában a menyegző szertartásokról.”⁴

³ Tudományos Gyűjtemény 1828. V. 124. 125. 127. I. — V. ö. U. o. 1830. VII. 99. I. — Goethe is 1817—19. körül „sok izben tett kérelmet és sokat írt magyar népdalok dolgában, de nem sikerült semmit sem megszereznie.” Végül is tót népdalokkal kellett megelégednie. Budapesti Szemle 1906. 127. k. 317. I.

⁴ Irodalomtörténeti Közlemények 1914. évf. 462. I.

Ez a jegyzet az igazságnak olyan szerencsés megérezése, a minő csak ritka, ünnepélyes pillanatokban érinti az emberi lelket; és a ténybeli valóságnak olyan egyenes és őszinte néven nevezése, a milyennel még sokkal ritkábban találkozunk. Pedig Döbrentei 1845-ben csak sejtette azt, a mit mi már tudunk.

Vajjon miért utasította el magától az Akadémia a népköltészet ügyét? Van-e ember, a ki felelni tudna rá? Valószínűnek tartom, hogy igazában maguk az egykori akadémikusok se tudtak volna erre kielégítő választ adni. Hacsak azt nem, hogy a nagy *Kazinczy* szellemében növekedve és attól áthatva, figyelmükre érdemtelennek, magukhoz méltatlannak érezték (és érzik ma is?) ezt az egész népdaloskodást és népieskedést.

Akármiért történt, szomorú tény, hogy az Akadémia több mint 10 évi tétlen és únott húza-vona után „e tárgyat, noha szerkesztőket is nevezte már, bizonytalan időre kénytelen volt letenni, s gondjait egy más, későbbi Társaságnak, mely egyenesen a szépirodalom minden oldalról művelésére alakult — a Kisfaludy-Társaságnak átengedni.“⁵ Ezzel a népköltési gyűjtések sorsa, mely eddig bizonytalan és zavaros volt, nyugvó ponthoz jutott. Nyugvó ponthoz és egyszersmind lejtőre.

A nyugvó pontot úgy kell érteni, hogy időnkint nagyokat, 20—30 évet is nyugodott. A lejtőt pedig az okozta, hogy az arra anyagilag és szellemileg hivatott intézmény levén rőla a kezét, az örökbe fogadó Társaságnak pedig más lévén a célja és a pénzt sajnálván tőle, a népköltészet ügye jóformán teljesen *magánügygé* lett, melyet csupán a társadalom támogatott s az is a szerint, a milyen idők jártak.⁶ Hozzá járult ehhez, hogy nem lévén megállapítva semmi egységes szempont, a váltakozó szerkesztők és gyűjtők olyan célokat tűztek ki, a minőt éppen jónak láttak s olyan módszert követtek, a mely céljuknak legjobban megfelelt.

Az első mesegyűjtők pogány mitológiai nyomok után vadásztak.

⁵ Erdélyi János: Népdalok és mondák (Pest, 1846.) Előszó.

⁶ Lehet-e megindulás nélkül olvasni: „És bár ennyi érdek, ennyi ok szól is a népköltészet mellett, mind hiába, ha egy nevét elhallgató hazafi társul nem ajánlkozik, egy körülbelől 30 íves gyűjteménynek kiadására, mit azért hozok fel, mert ez oka, hogy ki nem adatik, mind a mi begyűlt; de meggondolva, hogy nála nélkül még az sem adatott volna ki, a mi most kiadatik, csak forró köszönetünket érdemli.“ — Olvasva Erdélyi Jánosnak e nyilatkozatát (I. köt. Előszó), megértjük, hogy az Akadémia *minek* tette le a gondját; de hogy a Kisfaludy-Társaság *minek* vette fel, (ha nem az anyagiaknak?) azon sokáig elmélázhatunk.

Erdélyi Jánost még valamennyire megőrizte az ő tudós hajlandósága, s a mennyire lehetett és a kor felfogása, meg- az anyagi lehetőségek engedték, valóban meg is próbálta *tudományos* kérdést csinálni belőle. *Kriza* Jánost is megmentette nagyobb tévedésektől helyes ösztöne és a néppel való közvetlen érintkezése; bár könnyű észrevenni rajta, hogy a népköltészetnek főleg *nyelvészeti* oldala érdekli. De már *Thaly* Kálmán, ha ő maga *történelmi* feladatnak is mondja, kétség-telenül *hazafias* kérdésnek érzi ezt az ügyet és kuruczkori adalékait történelmi munkásságának *diszítésére* alkalmazta. *Szini* Károly a *társas életet* akarja vele szolgálni; *Kiss* Áron *paedagogiai* eszköznek szánta. *Bartalus*-István *művészetet*, *Káldy* Gyula *hangverseny-műsört* látott benne; *Limbay* s a legtöbb kiadó és szépíró egyszerűen *üzletnek* nézte. Mindennél erősebb és általánosabb hatású *Gyulai* Pál felfogása, a ki költő és esztétikus lévén, kizárólag *szépirodalmi* és *esztétikai* feladatnak tekintette; s mivel akkori irodalmunknak ő volt a *Kazinczyja*, nagy és méltó tekintélyével annyira beleégette felfogását nemcsak a Kisfaludy-Társaságba, de mondhatni az egész irodalmi közvéleménybe, hogy mind máig sem tudtunk (vagy nem mertünk?) tőle megszabadulni.

A mint látjuk, minden lehető és lehetetlen felfogás megtalálta a maga bajvívóját, csak éppen az egyetlen igaz és fontos: a *tudományos* szempont nem tudott zöld ágra vergődni. Pedig időközben megalakult a *Néprajzi Társaság*. Azt lehetett volna joggal várni, hogy ez a félre csúszott ügyet helyére billenti. De minden várakozás ellenére az a csudás dolog történt, hogy a Néprajzi Társaság, inkább külső okokból, mint a maga hibájából, a helyett, hogy segített volna, még rontott a helyzeten. Ugyanis megvolt már ennek a kérdésnek hivatalos foruma (a Kisfaludy-Társaság) és hagyományos célja (az esztétikai és szépirodalmi), melyet magáévá tett nemcsak az irodalmi közvélemény, de a *minisztérium* is, mely időközben a magánosoktól átvette az anyagi pártfogó és segélyező szerepét. Mikor ezzel szemben a Néprajzi Társaság új szempontot tűzött ki és új jelszót írt zászlójára, hiába járt az igazsághoz közelebb, nem tudott magának kellő tekintélyt és súlyt szerezni sem az anyagiakban, sem a szellemiekben. Csak a zavart növelte, mert két igazság lett: egy hivatalos régi és egy nem hivatalos új. Ki-ki izlése és jókedve szerint válogathatott közülök. Betetőzte a helyzetet, mikor a minisztérium az anyagi segítséget a hivatalos igazságnak és nem a tudományos igazságnak adta.

A Néprajzi Társaságnak ugyanis nem lévén anyagi ereje, munkásságát a nagyközönség anyagi és szellemi pártfogására kellett

alapítania. Lelkes felhívásokat bocsátott ki (és bocsát most is), melyekkel a népköltési adalékok gyűjtését valósággal *szabad prédává tette*. Régebben, Erdélyi és Gyulai idejében, mindenki *beküldő* volt, most mindenki *gyűjtő* lett. Egyik unalomból, a másik kíváncsiságból, a harmadik mulatságból; egyik olcsó dicsőségért, a másik kész kiadásai visszatérítéséért, a harmadik „ha nem csordul cseppen“-honoráriumért; volt, a ki gyűjtővé lett, mert nem volt más írás-témája; többen művészi motívumok és különlegességek után kutattak a nép közt; de olyan is akadt, a kit csupán az a körülmény tett gyűjtővé, hogy katonának behívták; t. i. feltűntek ott neki a katonadalok.

Bármennyire tetszedjék örvendetesnek e felhívások és országjárások nyomán keletkezett érdeklődés, ezzel semmiképp sem lehet letakarni azt a hiányosságot, melyet nemcsak népköltési, de általában néprajzi gyűjtéseink tudományosság szempontjából mutatnak. Mert gyűjtő és országjáró elég akadt, tudós szándék, módszeres eljárás igen kevés. Isten látja lelkem, nem akarok senkit megbántani, de ha az igazságot meg kell mondanom, azon a tájékon alig látok mást, csak az egy *Jankó* Jánost, a ki halálosan komolyan vette a maga dolgát, a ki tudós szívvel és tudományos módszerrel *egészen* ráadta magát erre az ügyre; — és ő is csupán a tárgyi néprajzzal foglalkozott s meghalt, mielőtt gyönyörűen elgondolt és megindító, szinte naiv lelkesedéssel megkezdett feladatát csak félig is megoldhatta volna.

Ime rövid előadásban az a kálvária, melyet a magyar népköltési gyűjtemények megjártak. Állandóan szemünk előtt kell tartanunk ezt az utat s folyton rágondolnunk, ha nem akarunk egy irányban is elfogultak lenni, s ha csakugyan minden kedvezés és ellenszenv nélkül akarunk véleményt formálni. Mert ez az *alap-ok*, melyből a következmények születtek s ezen az alapon lehet megérteni különböző idők különböző szerkesztőinek és gyűjtőinek eljárását. Ezekből a körülményekből és helyzetekből szövődött-fonódott az az *alapszövet*, melyre a hibák és hiányok rárajzolódtak.

Könnyebb áttekintés kedvéért, a mennyire lehet, megpróbálom népköltési gyűjteményeink hibáit és hiányait csoportokba szedni.

1. A történeti népköltés elhanyagolása. Senki sem tagadhatja, hogy gyakorlati és elméleti szempontból, nemcsak a népköltészet, de általában az irodalomtörténet érdekében is, szükséges volna a *múlt* népköltészetének, a történeti népköltésnek összegyűjtése és kritikai kiadása.

Bámulatos, szinte érthetetlen, mennyire nem érezte s mennyire nem érzi ma sem irodalmunk ennek szükségét! Ebből tűnik ki csak

igazán, hogy mi nálunk a népköltéssel mindig csak mellék-czélból (politikai, szépirodalmi, nyelvészeti célból) foglalkoztak. Hiszen ha a gyűjtőket és szerkesztőket kizárólag a tárgy iránt való tudományos érdeklődés vezeti, az egész mozgalmat a régi, történeti népköltészet kiadásával kezdik meg s a *múltat* alapul és irányítóul állítják oda, mint állandót és biztosat, mielőtt a *jelen* változó és megfoghatatlan népköltésének problémájához hozzá fognának. Azon az elmondottak után nem csudálkozhatunk, hogy az Akadémia a jelen népköltészetét nem érezte magához illőnek; Kazinczy és akkori irodalmunk idegen irányából azt is megérthetjük, hogy Pálóczi Horváth Ádám és ötöd-félszáz éneke háttérbe szorult. De hogy azután is, egészen máig, az Akadémia s általában irodalmi és tudományos életünk a régi népköltési maradványok kiadásával éppen olyan keveset törődött — ezt nehéz megmagyarázni.

Hogy Szénffy Gusztávnak az Al-Dunán gyűjtött magyar, szerb, bolgár, oláh népzenei és népköltési adalékait az Akadémia a kiadási költségekre való hivatkozással elutasította magától, jóllehet Szénffy ő biztatta biztos állásának elhagyására és a gyűjtésre, bármennyire fájjaljuk az elkeseredett gyűjtő tettét, a ki nagy költséggel és fáradtsággal összehordott anyagát tűzbe dobta, — megérthetjük abból, hogy az Akadémia a jelen népköltészetének „gondjait“ más Társaságnak „engedte át“, melynek, szépirodalmi intézet lévén, a tudományos célú munkásság nem volt programjában. De mivel magyarázzuk a *Jankovich féle* gyűjtemény elhanyagolását, a melyről Fejér György 1817-ben azt írja, hogy: „A gyűjtemény darabjai már ezren felül szaporodtak. Óhajtaná azokat a Tulajdonos két ezerig szaporítani és azonnán formában a jobb ízlésűeket Nemzetünk diszére közre bocsátani.“⁷ A magyarázatot alighanem maga az ismertető megtalálta, a mikor felemlítve, hogy: „az ily Nemzeti dalokat nagy szeretettel gyűjtik Európa többi nemzetei, — ilyen módon folytatja: „Mi Magyarok ilyeket csak a legalacsonyabb köznép között hagyunk hevertetni, maga eredeti diszeitől megfosztatni s elfajzani, azt, mit másokban dicsérünk, vak ámitásból eredett balvélekedéssel magunk nemzetünkben utálatosnak tartunk.“⁸

De legyünk igazságosak s ne feledkezzünk meg az újabb kor némi pótlásáról, a Régi Magyar Költők Tárának és a Régi Magyar Könyvtárnak ide vágó közléseiről. Nagyon szép, nagyon jó, nagyon

⁷ Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. k. 23–24. l. ⁸ Ugyanott.

üdvös! De ha a történeti népköltészet adalékainak közlése olyan tempóban és méretben halad, a mint e mást is néző vállalatokban a dolog természete szerint történik, vajjon várhatjuk-e valaha ennek a végét?

Jobb, ha félbe hagyunk minden kérdezést: úgy sem lehet rájuk megnyugtatóan felelni. Inkább emeljük ki *Thaly* Kálmán érdemét, a ki egymaga veszi azt a fáradságot, hogy a levéltári kutatásai közben kezébe akadt kurucz-kori adalékokat összegyűjtse és kiadja. Végtelen kár, hogy nem azt és nem úgy csinálta, a mit és hogyan kellett volna. De mások még ennyit se tettek. Az összes gyűjtők és szerkesztők közül még csak *Erdélyi* János érezte a történeti népköltészet fontosságát s munkásságának legértékesebb vonása, hogy kereste és igyekezett megtalálni a *jelen* és *múlt* népköltése közti kapcsolatokat. Igaz ugyan, hogy a beküldők megbizhatatlansága és az a körülmény, hogy a jelen és múlt adalékait együtt és egyszerre adta, nemcsak elő nem segítették a jószándékot, de sok tekintetben zavart is okoztak. A későbbi gyűjtők és szerkesztők azonban még ennyi jóindulatot sem mutattak a történeti népköltés iránt, a mivel kétségtelenül elárulják, hogy sok minden szempont vezeti őket, csak éppen a tudományos nem. Mert a jelen népköltészete, így, a mint számos gyűjteményünkben előttünk áll, úgy tűnik fel, mintha valami *gyökérnélküli* képződmény volna. Dús lombozatú, terebélyes fa, melynek sem törzsét, sem gyökerét nem ismerjük. Lehet-e róla addig valamit tudományosan mondani, a míg a maga teljes egészében, múltjában és fejlődésében is nem áll előttünk?

A néplélek megtartó erejére és a népi költés szivósságára mily bámulatos bizonyíték a regős ének! De mit lehet vele tenni!? Felfedezője és ismertetője óriási dolgokat halmozott rá; felvonultatta az emberiség négy ezer éves történetét, hogy értékelje és magyarázza. Irodalmunk és tudományos kritikánk (a mennyiben van) hallgatva áll előtte s nem igen tudja: mit szóljon hozzá? És alig is tehet egyebet.

A jelen népköltészete néma gyermek, a melylyel csak úgy beszélhetünk, ha előbb az anyját, a történeti népköltészetet megszólaltatjuk.

II. A zenei rész kikapcsolása. Nem tagadom, hogy engem személy szerint minden többi hiány között leginkább ez bánt; mert ennek látom legkevesébbé elfogadható okát s így előttem ez a legérthetetlenebb, a miért magyarázni és menteni is legkevesébbé tudom. Mert vajjon, ha magyarázza is, de egyszersemind menti-e, hogy az irodalmi kiadványok zenei részének teljes mellőzése nem csupán ezen a téren, a népköltési gyűjtésekben fordul elő, hanem úgyszólván hagyományos eljárás az egész magyar irodalomban?

A Nádor-codex megjelent a benne talált hangjegyek nélkül. A Batthyány-codexet az Akadémia oly szépen lemásoltatta, hogy a különben is felületes Kálmán Farkas eredetinek nézte; lemásoltatta a hangjegyeket is, de azok hemzsegek a leirási hibáktól, mert senki át nem nézte s végül is a szöveg csak magára jelent meg. A Régi Magyar Költők tárában is a középkori hymnusok, protestáns egyházi énekek, Tinódi, hangjegyek nélkül jelentek meg. És így tovább!

Egy darabig azt hittem, hogy a zenei résznek ez a figyelmen kívül hagyása a zenei szakemberek hiánya miatt történik. Később azonban személyes tapasztalatokból rájöttem, hogy csakugyan el kell togodnunk úgy egyes szerkesztőknek és kiadóknak, mint irodalmi és tudományos intézményeinknek és folyóiratainknak azt az állandó mentegetőzését, hogy a drága kótanyomásra nincs pénzük. Ezt a védekezést bátran elfogadhatjuk, de ne felejtjük el magyarra lefordítani. Magyarul ez azt jelenti, hogy a zenei részt nem érzik olyan fontosnak, mint a szöveget s ha tán fontosnak tartják is, annyira még se tudják becsülni, hogy a több költséget rászánják!

Ennek a felfogásnak megdőböntő s míg magyar él, mindig lealázó példája lesz a közelmúltból az az alkú és csere, melylyel a Nemzeti Múzeum a mesterdalnokoknak az egész világon páratlan és egyedül álló, legrégebb hangjegyes kéziratát Mátyáskori oklevelekért a németeknek eladta!⁹ De sajnos, elég példát mutatnak erre népköltési gyűjteményeink is. S valóban, ha a népköltési szövegek is csak annyi és olyan gondozásban részesültek: hogyan és miért várhatnánk jobb sorsot a zenei-rész számára?

Tudvalevő, hogy Erdélyi Jánoshoz a szövegekkel együtt dallamokat is küldtek be; valamint az is, hogy az Akadémia, mikor a népköltészet ügyét a Kisfaludy-Társaságnak átadta, a szövegek mellett külön felhívta a figyelmet a dallamokra. Ennek a gondoskodásnak az eredménye az lett, hogy a beküldött dallamok irattárba kerültek, Erdélyi 3 kötete hangjegy nélkül jelent meg; viszont egészen függetlenül a gyűjteménytől megjelent *Fogarasi* János és *Travnyik* szerkesztésében egy pár dallam, s *Mátray* Gábor is még függetlenebbül kiadott két vékony füzetet. Aztán még mások is kiadtak, a kiknek tetszett és jól esett. Találón mondja ezekre *Szénffy* Gusztáv: „Meg

⁹ Hasonló eseteknek tartom, hogy *Zrinyi* könyvtárát bécsi antiquarius vette meg, *Nagy István* könyvtárának magyar nyelvű unicumai Londonba kerültek s a *Jankovich*-féle gyűjtemény egyik darabját (*Mátray*-codex) *Berlinből* kellett visszaszerezniünk. Mert Mátyás budai és Bethlen Kata nagyenyedi könyvtárának a feldúlását elemi csapásnak vehetjük.

nem foghatom, hogy azok, kik a magyar népdalokat zenére kiadni kezdték, mit akartak elérni, mert cél nélkül csak nem akartak talán működni!?"¹⁰

Mikor szinte 30 év múlva a Kísfaludy-Társaság újra felvette a népköltés ügyét, bár ő se felejtí el Előszavaiban a zenei rész fontosságát hangsúlyozni, köteteit újra minden hangjegy nélkül adta ki. Ettől ismét függetlenül, a Kísfaludy-Társaság, Közoktatási minisztérium és Tudományos Akadémia támogatásával, gyűjtötte a zenei részt *Bartalus* István, a ki csak véletlenül kerülhetett ebbe a dologba, mert egyébként annyira nem volt ethnographus, hogy valami csudás felfogással *Arany* János szerzeményeit is felvette gyűjteményébe. Kell-e egyebet róla mondanunk, minthogy szerinte: Csikban egyáltalában nem énekelnek; csak a balladák eredeti székelyek, mert a többi faj Magyarországról került s el vannak fordítve; s végül, hogy 128 székelyföldi adalékból 74-et póttanfolyamot hallgató tanítóktól írt le.¹¹

De ő meg gyűjteménye valamelyes figyelemben és segítségben mégis csak részesültek. A többiek s az utána jövők teljesen magukra voltak hagyva s így természetes dolog, ha munkásságuk még azt a fogyatékos színvonalat sem éri el, melyet *Bartalus* gyűjteménye mutat.

Szini Károly igen érdekes anyagot hordott össze s érzéke is összes gyűjtőink közt a legépebb magyarságú; de kezdetleges zene-tudományát akkor is könnyen észrevehetnők, ha maga be nem valaná. *Kiss* Áron gyermekjáték-gyűjteménye annyira önkényesen, annyira a tanítás céljára készült, hogy szövegében és dallamában egyformán alig vehetjük tudományos munka számába. *Káldy* Gyula kurucz dalainak minden szépsége és nemzeti szempontból értékes hatása sem tudja elfeledtetni azt a bántó hiányt, melyet e gyűjtemény tudományos oldalról mutat.¹²

Aztán itt is átvették a szerepet az élelmes kiadók. A *Limbay*-féle selejtes gyűjtemény ugyan igyekszik legalább annyiban tudományos lenni, (bizonyosan a Kísfaludy-Társaságtól tanulva) hogy külön füzetekben adta ki a szövegnélküli dallamokat s külön kötetekben a dallamnélküli szövegeket. A többi piacra szánt népdalgyűjteményről jobb, ha nem szólunk; legfennebb *Kun* László sokat ígérő *Ezer népdal* című vállalatát kell megemlítenünk. Ezt is csupán ügyes

¹⁰ Magyar Sajtó 1855. évf. 28. sz.

¹¹ Fővárosi Lapok 1872. II. k. 251. l.

¹² Budapesti Szemle 1906. évf. 127. k. 292. l.

beosztásáért, amennyiben minden első lapján közöl egy, legtöbbször paptól, doktortól leírt eredeti népdalt, minden második lapon egy régi, megjelent gyűjteményekből kiollózott s már untig ismert dalt. Úgy látszik, példát akar nyújtani: hogyan lehet a tudományt az üzlettel úgy összekötni, hogy az üzlet tudománynak látszódjék, a nélkül, hogy a tudomány üzletnek látszódnék?

De legyünk ebben is igazságosak. Legújabbban ezen a téren is történt némi javulás. Pálóczi Horváth Ádám dallamai ugyan szöveg nélkül jelentek meg egy időszaki folyóiratban s a Tudományos Akadémia is (ha jól vagyok értesülve) egy nem nagyon régen történt baleset kapcsán azt határozta, hogy zenei kiadványokkal többé nem törődik, mintha bizony eddig valami sokat törődött volna! A Kisfaludy-Társaságról sem lehet mondani, hogy megváltoztatta volna merev álláspontját, mert hiszen nem rég ideje panaszolta egyik jeles mesegyűjtőnk, hogy az akkori szerkesztőt semmi ígérettel sem tudta rávenni, hogy egyik mese szövegébe beleilleszthesse a szervesen oda tartozó dallamot. Mégis a legújabb kiadványok közt találunk egyet-egyet, a melyben függetlenül dallamok is vannak közölve. Igaz ugyan, hogy nem mindig azok a dallamok vannak közölve, a melyeknek benn megvan a szövege, de ebben pontosságot és gondosságot várni, igazán sok volna ebben a háborús világban.

A legtöbbet és legértékesebbet a népzenei adalékok gyűjtésében kétségtelenül a Néprajzi Társaság folyóirata, az „Ethnographia” nyújtotta. Mert bár olyan zeneiszakértőt tart, a ki nép között sohasem forgott, viszont olyan gyűjtője is van, a ki a zenéhez csak annyit ért, hogy fel tudja csavarni a phonographot s közleményei közt találunk katonakarmestertől indulónak jelzett csárdás-dallamokat is, — mégis az utóbbi időben olyan egészséges és olyan komoly iparkodás észlelhető azon a tájékon, a mi a legszebb várakozással tölthet el minden hozzáértőt.

Annál nagyobb megütközéssel nézem azt a legújabb országos gyűjtési mozgalmat, melyet külföldi zászló alatt a Néprajzi Társaság a Kisfaludy-Társasággal együtt intéz. Bámulatos dolog volna, ha az intézők észre nem vennék, hogy ezzel a népköltési adalékok gyűjtésének tudományos módszerét teljesen feladták s az egész ügyet visszavetették oda, a hol Erdélyi János idejében volt. Ismét lesznek *beküldők* és lesznek *szerkesztők*. A zenei rész ismét járhatja a maga külön útját.

Nyilvánvalóan az történt, hogy mikor a két társaság közös feladatra vállalkozott, kiegyeztek egymással: a Kisfaludy-Társaság

feláldozta a minisztériumtól kapott subventióját, a Néprajzi Társaság pedig feladta eddig úgy a hogy, de mégis csak megőrzött tudományos szempontját. Fájllhatjuk ezt általában is; de ismerve a Kisfaludy-Társaság hagyományos szépirodalmi felfogását, a legnagyobb aggodalommal az tölthet el, hogy a népköltési adalékok gyűjtésének legtermészetesebb módja: a szövegi és zenei rész egyforma becsülése, egyenlő elbánása, egyszerre és együtt-gyűjtése és kiadása ezek után újra a messzeségbe tűnt!

A nép összes kötött alakú elmetermékeit, a verses levelek kivételével, zenével együtt adja elő s valószínűen egyszerre is költi.¹³ A balladák dallamuk szerint oszlanak szakaszokra s már Arany János tudta, hogy a versformát nem a szöveg, hanem a dallam mutatja. Azt a sok 1—1 szakaszból álló lírai töredéket, mely annyi fejtegetésre adott okot a népi dal laza szerkesztése révén, a dallam fogja, ha nem is belső, de legalább külső egységbe. Végül vannak népköltési műfajok, pl. gyermek-, társas-játékok, ünnepi szokások és tánczok, melyekben a zenei rész annyira fontos, hogy a nélkül alig van valami értelme a puszta szöveg-közlésnek. A tiszta népi és félnépi adalékokat is könnyebb felismerni a dallamról, mint a szövegről.

Mit mondjak még többet? Tagadhatja-e valaki, hogy külön gyűjtve a szöveget és külön a dallamot: *fél* munkát végzünk, *másfél* akkora költséggel és *kétszer* annyi fáradsággal?!

III. A gyűjtések felületessége. Az első időkben gyűjtésről, a szó igazi értelmében, nem beszélhetünk. Erdélyi János csak szerkesztett; hogy az ő beküldői honnan és hogyan gyűjtötték adalékaikat, azt ma már csak a jó Isten tudja. Többen voltak, a kik egyszerűen régebbi lemásolt gyűjteményeket küldtek be, vagy azokból írogattak ki. Akadtak kétségtelenül, a kik közvetlenül a nép szájáról gyűjtöttek, de az sem lehetetlen, hogy egyik-másik maga is megpróbálkozott népi költemények gyártásával. Mert hiszen e tekintetben annyira zavaros és tájékozatlan volt a közfelfogás, hogy pl. Komárom vármegye is arra kéri az Akadémiát, hogy: „a magyar nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas népdalokat *készíteni* és közremunkálni méltóztasson.“¹⁴

¹³ Csak a teljes tájékozatlanság mondhatja (E. Ph. K. 1912. 198. l.) hogy a székely balladákat „most már mindenütt csak deklamálva, éneklő ritmussal“ inkább elmondják, mint éneklik. A népköltészet elméleti irodalmára is jellemző, hogy a cikkíró ezt a „tény“-t, mint „*fényes argumentum*“-ot hozza fel az u. n. „*kopási*“ elméletre.

¹⁴ Erdélyi János: Népdalok és mondák. (Pest, 1846.) Előszó.

Az első igazi gyűjtő Kriza János volt. Utána Gyulai Pál ismét csak szerkeszt s így az ő gyűjteményei újra valami furcsa egyvelegét mutatják a beküldésnek, első és másodkézből való gyűjtésnek.

Ezek az első, Erdélyitől és Gyulaitól szerkesztett, kötetek tele vannak irodalmi és félnépi adalékokkal s anyaguknak aránytalanul kevés százaléka tartozik az eredeti tiszta népi költéshez. Nagy tévedés volna azt gondolni, a mit az Erdélyiről szóló legújabb megemlékezés sejtetnei látszik,¹⁵ hogy akár Erdélyi, akár Gyulai ezt nem tudták, vagy hogy épen ne tudtak volna különbséget tenni *népi, félnépi* és *irodalmi* adalékok közt. Erdélyi mellett az ő mélyen járó elméleti fejtegetései tanuskodnak; Gyulai pedig éppen gyönyörű és szabatos meghatározását adja mind a három kategóriának.¹⁶ A baj abban van, hogy mindketten, nem lévén közvetlen gyűjtők, ki voltak szolgáltatva a beküldők önkényének s a mi már rájuk is tartozik: nem érezték eléggé fontosnak e rétegeknek egymástól való szigorú elkülönítését és külön kezelését. Bizonyára úgy gondolkoztak, hogy mivel ők tisztán látják a dolgokat, mások se fognak rajta fennakadni. Feledték, hogy a népköltési gyűjtemények nem azok számára készülnek, a kik már ismerik a népköltészetet, hanem azok számára, a kik éppen azokból akarnak tanulni és tájékozódni. S így bizony ezek az első kötetek zavarnak és félreértésnek a forrásai.

Később a helyzet meglehetősen javult. A Kiszalud-Társaság ugyan máig sem tudott megszabadulni a szerkesztőktől, de azok lassanként háttérbe szorultak; időnként egy-egy előszót irtak ugyan, de egyébként a tért teljesen átengedték az igazi gyűjtőknek.¹⁷

És most tűnt ki, a mikor már több, valóban gyűjtött kötet áll előttünk, hogy valamint karó és karó közt Rigó Jónáthán szerint különbség van, gyűjtés és gyűjtés közt is nagy különbségek lehetnek. Két-

¹⁵ Etnographia 1914. 264. l.

¹⁶ Fővárosi Lapok 1872. I. 1. sz. és Magyar Népköltési Gyűjtemény. (Pest, 1872.) 575. l.

¹⁷ Nagyon tanulságos az erre vonatkozó hivatalos bejelentés: „Nem elégedve meg többé (a Kiszalud-Társaság) az érdeklődő közönség buzgalmából rendszertelenül befolyó anyaggal, a gyűjtésre kellő szakismerettel bíró egyéneket keresett . . .” Magyar Népköltési Gyűjtemény IV. köt. Előszó. — Egyébként is érdekes ez az Előszó. Ebből tudjuk meg, hogy a Kiszalud-Társaságban is felvetődött a gyűjtések néprajzi szempontja, de győzött a régi szépirodalmi és esztétikai felfogás. S mily érdekes ellenmondással teljes az a rész, a hol a szerkesztő azt iparkodik bizonyítani, hogy ez a kettő tulajdonkép nem is zárja ki egymást. Hát akkor miért kellett köztük dönteni?

ségtelenül bebizonyosodott, hogy a gyűjtés nem sport, vagy szünidei szórakozás, hanem első sorban tudományos munka.

A népköltési adalékok ugyanis rétegekben fekszenek egymáson. Felül úszkálnak a könnyű fajsúlyú, színtelen termékek nagy tömegei, alul és legalul elszórtan rejteznek a jellemzőbb, értékesebb és régibb adatok. Valamint az irodalmi költészetben is vannak értékesebb és selejtesebb termékek s ez utóbbiak igen gyakran jobban fel vannak kapva és olvasottabbak, mint az értékesebb példányok, — szóról szóra így van ez a népköltészetben is. Azok az országosan meghurczolt és elkapatott *nótafák* nem a régi és értékesebb adalékok raktárai, hanem a divatos, napi forgalmú, felszínen úszkáló, igen sokszor felülről lefelé jövő kabaré-termékek lerakódó helyei. És ez egészen természetes dolog így. A nótafák a népnek ép oly mulattatói, mint a muzikus cigányok; ezek a régi énekmondó rend örökségét vették át s annál keresettebbek és híresebbek, minél divatosabbak és minél jobban felszínen tudják magukat tartani. Ezeket könnyű megkapni és ezektől akárki is garmadával gyűjthet; mert hiszen a legtöbb nótafa már úgy ki van tanulva, akárcsak a kalotaszegi varrottasok tulajdonosai: már messziről tudja, mi kell a pesti úrnak? Csak aztán az ezekből gyűjtött adatokat ne tekintsük népköltészetünk egyedüli és legfontosabb termékeinek.

A ki régebbi és újabb, igazán gyűjtött népköltési köteteket nézi, okvetlenül arra érez, hogy a félnépi és irodalmi termékek lassanként félreszorultak ugyan, esetleg teljesen el is maradtak, de a tiszta népi anyag hova-tovább mind inkább halványodik és színtelenedik. Közönségesen elfogadott tétel, hogy ez az utóbbi tűnet népköltészetünk hanyatlását jelenti. Nem lehetetlen, hogy így van; de mielőtt a végső ítéletet kimondanók, feltétlenül szükséges számításba vennünk az újabb gyűjtések felületességét is. *Toldy* Ferencre gondolok, a ki, kevés adat állván rendelkezésére, egészen jóhiszeműleg mondhatta: „A mi népdalaink közt kevés az illatosabb virág, mert — valljuk meg végre őszintén — a magyar más nemzetek mellett többféle ok összejövételéből csak igen csekély mértékben poétai nemzet.”¹⁸ Gondolok *Bartalusra*, a ki Sepsiszentgyörgyre begyűlt tanítóknak elhitte, hogy Csíkban a nép egyáltalában nem énekel. És gondolok a regős énekekre, melyek ezer évig lappanghattak a nép ajkán ismeretlenül, meg a dunántúli balladákra, a melyek csak akkor

¹⁸ Tudományos Gyűjtemény, 1828. XI. 108. l.

kerültek felszínre, mikor már félszázadig azt tanították, hogy balladák csak a székelyeknek vannak.

Mielőtt a magyar népköltészet hanyatlásának gondolatába bele nyugodnánk, tudnunk kell, hogy *Kriza* János nemcsak sorrendben a legelső, de értékben is a legigazabb gyűjtő. Összes gyűjtőink közül eddigelé ő szállott le a legmélyebbre a népköltészetben s a kitűnő és gazdag gyűjtő terület mellett, sőt azzal együtt, ez a körülmény teszi az ő gyűjteményét minden többinél értékesebbé. Utána a gyűjtés *szélesebb körű* lett, de nem *mélyebb*. Buzgó és szorgalmas emberek időnként bejártak egyes vidékeket s leginkább mivel emberek után, másod kézből és közismert nótafaktól összeszedték azt a csekély súlyú s legtöbbször országosan elterjedt anyagot, a mely a felszínen uszkál s hozzá tartozik ugyan a népköltészethez, de annak nem legjellemzőbb, nem legértékesebb terméke.

Így gyűjteni csakugyan nem nagy mesterség. Ezt valóban elvégezhetik gimnazisták és egyetemi hallgatók is, mint a hogy a legújabb gyűjtő mozgalom tervezi. Csak ne feledjük, hogy a gyűjtésnek ez a módja, ha félszázaddal és 70 évvel ezelőtt világszerte el is volt terjedve, mint a legkényelmesebb és legolcsóbb eljárás, azért semmivel sem tudományosabb ma, mint volt Gyulai Pál és Erdélyi János, vagy éppen Lönnrot Illés idejében. Ezt az eljárást már maga a Kisfaludy-Társaság szerkesztője is hivatalosan elítélte, mikor a IV. kötet előszavában bejelentette, hogy az eddigi rendszertelenül befolyó anyaggal nem lehetett megelégedni s *gyűjtésre kellő szakísmerttel bíró* egyéneket keresett. És valóban el is kell készülnünk rá, hogyha az újabb gyűjtők *Kriza* mélyen járó módszerét sem tudták utolérni, akkor ez a legújabb, diákokkal gyűjtető módszer, nemcsak ezt az újabb és selejtesebb eljárást nem fogja utolérni, de a nép költészetének ügyét még az Erdélyi János idejénél is hátrább veti. Mert igazi gyűjtés helyett ismét csak a régi *beküldő* és *szerkesztő* módszerre estünk vissza; de az Erdélyi János *beküldői* és *alkalmi* gyűjtői legalább érett korú emberek voltak.

IV. *A gyűjtött anyag rendezetlensége.* — Nem a leg-súlyosabb, de gyakorlati szempontból igen bosszantó hiánya gyűjteményeinknek a rendezetlensége.

Ide s tova ki van már adva több mint 30 kötetnyi anyag, több ezer adattal, de a legtöbb újabb kötet úgy látott napvilágot, mintha vele kezdődne a világ teremtése. Gyűjtők és szerkesztők nem igen vették azt a fáradságot, hogy a kiadásra kerülő anyagot *szigorúan* egybe vessék a már megjelent gyűjteményekkel. Mintha

attól félt volna mindenik, hogy akkor mindjárt kitünnék: mi az újon gyűjtött anyagból valóban új és mi csupán henye ismétlés.¹⁹

Én megvagyok győződve, hogy a több mint 30 kötetnyi népköltési adalék egészen jól elférne 7 kötetben, ha úgy készült volna, a mint minden valamire való tudományos munka, a mely számba veszi elődeit s henye ismétlésekkel, értéktelen változatokkal nem tölti a papírost és nem pazarolja a költséget. E tekintetben is elmondhatjuk, hogy kevesebb több volna. Mert valóban többre mennénk 7 helyesen gyűjtött és filológiai becsületességgel kiadott kötettel, mint azzal a harmincczal, a mely oly módon zúditja ránk rendezetlen, össze-vissza hányt anyagát, hogy ember legyen, a ki el tud közötté igazodni s fel tudja benne magát találni.

Mert van gyűjteményeinkben másnemű rendezetlenség is.

Feltétlenül szükséges volna, hogy egymástól külön legyenek választva, vagy legalább pontosan jelezve legyenek a tiszta népi, félnépi és irodalmi adalékok. Egyik másik gyűjtemény fel is vesz ilyen csoportot, de a nagyobb rész teljesen mellőzi. S a melyik ilyen megkülönböztetést tesz, az is számtalan esetben tévesen osztályozza a népi, félnépi és irodalmi eredetű termékeket.

Nagy zavar és rendetlenség van továbbá még a népköltési adalékok *műfaji* elrendezésében is.

Annak idején Erdélyi János megállapított bizonyos kereteket, a melyek már akkor sem voltak minden tekintetben kifogástalanok (pl. *Gúnydalok és Komolyneműek*), de mégis legalább összefüggésben voltak azzal az anyaggal, melyet a különböző rendű és rangú munkatársak beküldtek. Ezekhez a keretekhez későbbi gyűjtőink és szerkesztőink bámulatos kitarással ragaszkodtak, még akkor is, mikor a gyűjtött anyag lényegesen megváltozott. Apróbb eltérés történt, de az alap-felosztás és rendszer általában megmaradt. Balladák és rokonneműek (Erdélyinél: Románcz és rokon) csoportját találjuk olyan gyűjteményekben, melyekben balladák alig vannak, legfennebb rokonneműek. S mivel Erdélyi függelékül „mondák“-at közölt, minden gyűjtő szinte erkölcsi kötelességének tartotta gyűjteménye végére meséket biggyeszteni. Ámbár ezeket egészen függetlenül, teljesen önállóan is lehetett volna kezelni; mindenesetre sokkal inkább, mint

¹⁹ Legjellemzőbb e tekintetben is a Kisfaludy-Társaság VI. kötete. Ennek összeállítója a legnagyobb nyugalommal megvallja, hogy nem vette számba az eddigi gyűjtések anyagát s némely adalék azért nincsen helyén, mert későn kapta.

a tánczokat és szöveges dallamokat, a melyek (tán mivel Erdélyinél nem voltak), mindenféle beosztásból kimaradtak.²⁰

Kétségtelenül könnyebb dolog volt a régi keretekhez ragaszkodni, mint a megváltozott és jobban megismert anyaghoz illőbbet keresni. Csak bár a kereteken belül volna rend! De itt találjuk a legérzékenyebb zavart, mely a gyűjteményekben való tájékozódást leginkább akadályozza.

Mindjárt pl. Erdélyi I. kötetében a legelső darab sincs jó helyen, mert sem nem tiszta népi, sem nem szerelmi dal, csupán töredék egy lakodalmi búcsuztatóból; az 5. 6. sem szerelmi dal, hanem eladó nóta, vagy u. n. házasító dal. Hálátlan és kevés igazi haszonnal járó munka volna, de így lehetne és így kellene végig mennünk összes gyűjteményeinken, hogy összekeressük és műfaj szerint egymás mellé állítsuk az egymástól elszabdalt és össze-vissza hányt népi termékeket. A különbség csak annyi, hogy Erdélyi idejében senki sem ismerhette a népköltészet egész területét s így a különböző népi műfajokat se. Erre a mentségre a későbbi gyűjtők és szerkesztők hova-tovább mind kevésbé számíthatnak.

A gyűjtés és rendezés tervszerűtlenségének legkiáltóbb bizonyítéka különben az, hogy ma, több mint félszázados gyűjtés után sincs egy olyan gyűjteményünk, mely a magyar népköltészet összes műfajait a maga *teljességében* mutatná. Ha valaki a magyar népi költésnek lehetőleg egész területével, minden műfajával s legtisztább és legértékesebb példáival meg akar ismerkedni, nincs mit tennie: előveszi *Kriza* Vadrózsáit. Nála sem találunk meg minden műfajt, de minden másnál teljesebb; ő is megtartotta az Erdélyi-féle kereteket, de még leginkább ügyelt arra, hogy az egyes csoportokba lehetőleg oda illő darabok kerüljenek.

Kétségtelenül mutatja ez, hogy *Kriza öntudatos és hozzáértő* gyűjtő volt, a ki tudta: mit kell keresni a nép között s tájékozva volt, hogy a mit keres, hol találja meg. S mivel közvetlenül és mélyen ismerte a népet és költészetét, még a más kezektől, beküldöktől kapott adalékokat is felismerte és helyükre tudta illeszteni. A többiek jórészt *alkalmi* gyűjtők és szerkesztők voltak, kiknek munkásságát véletlen alkalmak: nyaralás, fűrdés, irányították s a kik nem azt gyűjtötték, a mit akartak, hanem a mit a jószerencse elébük

²⁰ Az összevisszaságnak nem utolsó példája Thaly, a ki a kurucz kori költeményekkel kapcsolatban közli nemcsak Balassa költeményeit, de Gyöngösi leveleit is.

vetett. Mikor aztán innen-onnan, megbízható és kevésbé megbízható forrásokból egy-egy kötetre való anyagot összegereblyéltek, kiadták a filológiai munkásság minél csekélyebb jelével; a nélkül, hogy a történeti népköltést, vagy legalább az addig megjelent gyűjteményeket számba vették volna s tudományosan elfogadható rendbe állították volna a közölt anyagot, hogy a különböző műfajokhoz tartozó példák egymáson keresztül-kasúl ne bukdácsoljanak.

Úgy fekszik előttünk népköltési gyűjtésünk 30 kötete több ezer adatával, mint valami zavaros, élettelen tömeg. Rendező kéz után kiált, a mely megvilágosítsa és életre keltse.

V. *Magyarázatok és jegyzetek.* — Népköltészetünk elméleti irodalmával most nem akarok foglalkozni: csupán azokról a magyarázatokról és jegyzetekről szólok, melyek az egyes kötetek elején és végén, elvéve a közepén, sőt néha magában a közölt szövegben is, teljessé akarják tenni a gyűjtők és szerkesztők munkáját. A rendezés pontjához is lehetne őket kapcsolni, de annyira jellemzők gyűjteményeink tudománytalanságára s általában erre az egész ügyre, hogy egy pár külön szót megérdemelnek.

Érdekes, hogy gyűjtőink és szerkesztőink, ha nem is tekintették a maguk dolgát tudományos feladatnak, azért önkénytelenül szükségesnek érezték, hogy munkájukat néminemű jegyzetekkel és magyarázatokkal, vagy legalább előszóval bocsássák útjára. A rendezetlenség legékezebb bizonyítéka az a tarkaság, melyet e magyarázatok és jegyzetek terjedelemben, tárgyban, teljességben és értékben mutatnak.

A mi a *terjedelmet* illeti, a semmitől kötetig menő változatossággal találkozunk. Előszó ugyan majd mindenütt van (mert még a se legyen?); de szóra érdemes magyarázat és jegyzet már nem minden rászoruló adaléknak jutott, sőt egész kötetek is maradtak a nélkül. A véglét egyik szélén áll pl. Merényi L. gyűjteménye előszó és minden jegyzet nélkül, vagy Abafi Lajos kiadása (Göcseji Népdalok), a mely a jegyzeteket a nagyközönség számára feleslegesnek tartja, szakfériak számára pedig máskorra igéri. A másik szélén a regős énekek vannak (Kisfaludy Társaság kiadása, IV. kötet), a melyekhez a szöveggel együtt megjelenő bő jegyzeteken és magyarázatokon kívül még egy egész külön kötet fejtegetés járul (Magyar Népköltési Gyűjtemény V. köt.)

A magyarázatok és jegyzetek *minősége* (tárgyi különbsége) is eléggé sokféle, a szerint, a minő cél vezette a gyűjtőket, illetve szerkesztőket. Az egyik *történelmi*, a másik *irodalmi*, a harmadik

szépirodalmi és esztétikai, a negyedik *nyelvészeti*, az ötödik *mitológiai*, a hatodik *néprajzi* jegyzeteket és magyarázatokat ad. Ez mind jó és lehetséges volna, ha az illető gyűjtők és szerkesztők a maguk kedvenc szempontjuk mellett kellő gondban részesítenék a többit is. De mindenik a magáéval gondol, *teljességre* egyik sem törekszik. Teljesség helyett találunk egy-egy elméleti kérdéstről irt egészen részletes értekezéseket és tanulmányokat, a melyek valahogyan összefüggenek ugyan a közölt népköltési szövegekkel, de azoknak határait úgy tartalomban, mint formában messze túl lépik. Kell-e erre jellemzőbb példa, mint maga Gyulai Pál, a ki kétszer is szükségesnek tartja bevallani, (Magyar Népköltési Gyűjtemény I. és III. köt. Előszó.) hogy tájékozó és felvilágosító jegyzetei nem igénylik magoknak a teljességet; s ugyanakkor alapos fejtegetést közöl a karácsonyi misztériumokról és vízkereszti játékokról.

A mi a magyarázatok és jegyzetek *értékét* illeti, erről nehéz csak úgy futtában ítéletet mondani. Jó és rossz, elfogadható és el nem fogadható, babona és axioma olyan módon vegyül és keveredik ezekben, hogy e tekintetben majd csak hosszas és fáradságos munkával lehet a konkolyt a tiszta búzától külön rostálni. Én most, feltett célomhoz képest, meg se próbálom ennek a veszedelmes kérdésnek a bolygatását; csupán megemlítem, hogy vannak állítások, a melyek csupán azért megdönthetetlenek, mivel sem ellene, sem mellette nincs semmi biztos támaszték; vannak vitatható feltevések és vannak nyilvánvaló képtelenségek. A ki ennél többet akar tudni, legyen szabad utalnom a Magyar Népköltési Gyűjtemény VI-ik kötetéről szóló részletes bírálatomra.²¹ A ki gyűjtötte e kötet anyagát s felvilágosító jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta, az újabban megindult népköltési gyűjtésekben szaktekintély; — és magyarázataiért maga a kiadó társaság sem meri elvállalni a felelősséget.²²

Úgy gondolom: minden műfaji csoportnak szüksége volna egy rövid tájékoztató bevezetésre, a mely lehet esetleg történelmi is, irodalmi is, de semmi esetre sem hagyhatja figyelmen kívül a néprajzi felvilágosításokat: minő szerepe volt és van jelenleg az illető műfajnak a nép életében s minő lehetőségei vannak a gyűjtésnek. Ezen kívül minden egyes adatnál tudni szeretnők a lejegyzés *idejét, helyét, előadóját*, esetleg *szerzőjét*. Nagyon jó és üdvös követelmény ez! Mert egyebek mellett azt is megtudjuk ebből: melyik

²¹ Erdélyi Múzeum, 1906. évf. 150. l.

²² Magyar Népköltési Gyűjtemény, VI. köt. Előszó.

gyűjtő kereskedett jó helyen, s melyik irányozta a gyűjtését csupán nyaralása, kirándulása, vagy éppen fürdőzése szerint. Mily észnyitó pl., ha látjuk, hogy egyik nagyhirű gyűjtőnk *városokon*, leginkább *doktoroktól, ügyvédektől*, általában *úri* egyénektől gyűjtötte *népi* adalékait; a másik pedig, a magyar és oláh hatást akarván tanulmányozni, főképpen olyan vidéken gyűjtött, a hol az oláhnak hire sincs, de van egy kies fürdőhely!

A néprajzi tájékoztatáson kívül feltétlenül szükséges minden egyes adalékot a lehető legteljesebb és legpontosabb könyvészeti jegyzetekkel ellátni: jelezni eddig megjelent alakjait, változatait s esetleg a rávonatkozó irodalmat. Szükség szerint a tárgyi és nyelvi magyarázat sem maradhat el. Az esztétikai és szépirodalmi megjegyzések sem ártanak, de történelmi és hosszabb nyelvészeti értekezések, népköltésről szóló mélyebb elméleti tanulmányok, néprajzi és őstörténelmi elmefuttatások ezeknek a jegyzeteknek és magyarázatoknak a hiányát nem pótolhatják. Ezek a hosszabb fejtegetések, egyes problémák bontogatásai, a gyűjtés munkájától és a gyűjteményektől független *további* feladatok, a melyek összekeveredve a gyűjtés anyagával, eldugva a helyi vonatkozású jegyzetek közé, értékük szerint érvényesülni se tudnak.

Megjelent és kiadott népköltési gyűjteményeinket csupán olyan arányban és mértékben tekinthetjük tudományos kiadványoknak s a különböző gyűjtők és szerkesztők eljárását csak annyiban nevezhetjük filológiai munkának, a mily arányban igyekeznek a jegyzetek és magyarázatok fent vázolt *teljességét* elérni. E nélkül a gyűjtemények az ünnepi díszkiadások színvonalára súlyednek s a rá fordított munka sem ér többet egy ünnepi szónoklatnál.

VI. *A gyűjtemények megbízhatatlansága.* — Tulajdonképpen az eddigi pontok is erről szóltak. A történelmi népköltés figyelmen kívül hagyása, a zenei rész elhanyagolása és külön kezelése, a gyűjtések felületessége, a gyűjtött anyag rendezetlensége, a jegyzetek és magyarázatok silánysága, mind gyűjteményeink megbízhatóságát csökkentik. De ezeken kívül és ezekkel együtt vannak a megbízhatatlanságnak közvetlenebb jelei és közelebbi okai is. Eddigi feltevésemhez képest, az ide tartozó példák felsorolása és leltárba szedése helyett, a tapasztalt hibák és hiányok eredő okára kívánok rámutatni. Hogy annál világosabb legyen, mondanivalóimat itt is három pont körül csoportosítom.

1. *Szerkesztések.* — Különösen régebbi gyűjteményeinket teszik tudományos célra teljesen használhatatlanná a szerkesztések. Ezen a

szomorú tényen semmit sem változtat az a mentség, hogy a mi szerkesztőink a népi költeményekkel való ilyen nemű elbánást külföldi, nagytekintélyű tudósoktól tanulták.

Homerostól Gyulai Pálig élt az a felfogás, hogy a nép szájáról gyűjtött költeményeket nemcsak szabad és lehet, de *kell* is szerkeszteni. Szépirodalmi és költészeti szempontból tán lehet jogosultsága ennek a felfogásnak; mert hiszen kétségtelenül ezen a módon jöttek létre *Homeros* örökszép költeményei, a *Nibelungenlied* s a legfrissebb naiv eposz is, a finn *Kalevala*; ámbár az sem egészen bizonyos, vajjon minden esetben hasznukra volt-e még ezeknek is, még szépirodalmi szempontból is, a szerkesztés? De hogy tudományos szempontból soha meg nem mérhető kárt okoztak a szerkesztések, azt minden elmélet-írónak, etnografusnak és néplélek után buvárló tudósnak be kell vallania. Mert ezek a szerkesztések örökre eltakarták az eredeti állapotokat, művészi alakításukkal feleslegessé tették s így pusztulását okozták annak a primitív, szűz népköltési anyagnak, melyre a tudomány biztosan támaszkodhatnék. E miatt van, hogy némely újabb elmélet-író magát a „népeposz” fogalmát is csupán fikciónak tekinti. S valóban örök és megfejtethetlen probléma marad: mi e költeményekben a nép eredeti alkotása s mi a szerkesztőé, mi az öntudatlan (ösztönszerű) naiv néplélek termelése s mit toldott hozzá a szerkesztő öntudatos művészi ösztöne?

Mi nálunk a gyűjtés munkája magyar népmesék német nyelvű kiadásával kezdődik. Ez a furcsa kezdés már magában elárulja, hogy a mi első mesegyűjtőink *Grimm* testvérek tanítványai, nemcsak a mitológiai szempont felkapásában, de a közlés módszerében is. S ha a Grimm testvérek őszintén, német alapossággal beszámolnak arról, hogy meséiket több példányból rótták össze, egészen biztosan így jártak el a mi gyűjtőink is, ha mindjárt nem is számolnak be vele minden esetben. Minden további nélkül legyen elég *Kisfaludy* Károlyra hivatkoznom, a ki Gaal Györgynek mesegyűjtő munkatársa volt s a ki egyik levelében a Toldiról szóló mondákkal kapcsolatban azt írja: „Wie mein Almanach herauskam, so ist dieses meine erste Arbeit, so viel als möglich war, habe ich die Anekdoten von Toldi eingesammelt, sie sind aber so flach und alltäglich, dass *ich das meiste annoch zudichten muss*, um (sie) doch etwas geniessbar zu machen“.²³

²³ Bánóczy József: *Kisfaludy Károly minden munkái.* (Budapest, 1893) VI. köt. 368. I.

Igen érdekes ingadozást találunk e tekintetben *Erdélyi* Jánosnál, a kötött alaku népköltési termékek első hivatalos kiadójánál. Először a maga szerepéről így nyilatkozik: „a jelen könyvet szerkeszté, nem minden válogatás nélkül ugyan, de mégis szoroson ragaszkodva azon elvhez, hogy a dalok úgy kerüljenek világ elé, mint jellemző valóságukban a nép között élnek.“²⁴ Ugyanott egy kevéssel alább pedig ezt találjuk: „sok dal lessz itt, melyet senki nem halott úgy, mint általam közölnetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint.“ Eljárásának igazolására *Homér*, *Osszian* s a finn *Kalevala* példáit említi és *Gyurinka* Antal urat, a ki azt írta „hogy az ilyen dalokat egyik elkezdí és a hány danolja, mind bővíti újakkal, a miből (Erdélyi szerint) természetesen következik, hogy a különféle beküldést szabad is, lehet is összeolvasztani.“ Megismétlődik, bár kissé burkoltabban, ez az ellenmondás a II-ik kötet Előszavában is: „bár nem egyedüli, de fő czél, megmenteni a magyar népköltészet található ereklyéit, még pedig a maguk jellemző valóságában, az elveszéstől. Ki e gyűjteményt így nézi, nem fog felakadni apró külsőségen, nem főkép azon, hogy némely dal itt máskép adatott, mint énekeltek bizonyos vidéken.“

Tanulságos Erdélyi esete, mert az idézetekből nyilvánvaló, hogy mint tudós gondolkozású szerkesztő, kétségtelenül érezte és kifejezésre is juttatta azt a tudományos elvet, mely egyedül lehet irányadó a népköltési adalékok gyűjtésében. Mikor azonban a gyakorlati kivitelre került a dolog, elvi elhatározását megzavarták a mindenfelől beküldött többé-kevésbé eltérő változatok, a melyekkel tenni kellett valamit. És jóllehet, tudta, hogy a gyűjtések „bár nem egyedüli“, de *fő czélja* a tudományos pontosság, azt hitte, ennek sérelme nélkül áldozhat a szépirodalmi szempontnak is. S végül valósággal szerkesztésre csábította az élő népköltészet soha meg nem álló, örökösön változó folyama.

Erdélyi János eljárása azért fontos, mert a többiek általában utána indultak, azzal az eltéréssel, hogy a tudományos czélt még annyira sem emlegették, mint ő, ellenben a kivitel szabadosságában igyekeztek lehetőleg felülmulni.

Kriza János Vadrózsái e tekintetben is aligha nem a legbizhatóbb gyűjtemény. Én legalább a szabadosabb szerkesztéseknek semmi nyomát sem látom sem a szerkesztői nyilatkozatokban, sem a jegy-

²⁴ Erdélyi János: Népdalok és Mondák. (Pest, 1846.) Előszó.

zetekben; és bár egyáltalában nem merném állítani, hogy egyetlenegy esetben sem szerkeszt, mert hiszen megengedett, sőt divatos eljárás volt ez akkor, a közölt szövegek sem mutatják a több példányból való szerkesztés nyomait. Feltétlenül hasznára vált Krizának, hogy a Kisfaludy-Társaság gyűjtéseinek országújtától távol esve, attól elszigetelve igyekezett gyűjteményét összeállítani és kiadni. Csudálkozom, hogy ezért gáncot kell szenvednie legújabb kiadójától,²⁵ holott éppen ennek köszönheti, hogy inkább ösztönét, mint a Kisfaludy-Társaság elvét követve, gyűjteményének tudományos megbízhatóságát minden másnál jobban megőrizhette.

Thaly Kálmán már nem volt ilyen szerencsés. Ugyan azt hangoztatja, hogy csak a gyűjtés, közlés, tájékoztatás az övé s ő csak a szerény bányász, ki a nemes érczet napfényre hozta.²⁶ Azonban már jegyzeteiből meg lehet állapítani, hogy a lehető legnagyobb szabadsággal szerkeszt, töredékeket párosít, kiegészít és összeűz. Sőt nála kétségtelen nyomát látjuk annak, a mire másutt példát alig tudok, hogy a *multból* fenmaradt töredékes népköltési adalékokat a *jelen* népköltésével szerkeszti egybe. Kétségtelenül ő ment e tekintetben a legtovább, mivel az ő történelmi célja távolabb esett a tudományos céltól, mint pl. a szépirodalmi, vagy esztétikai. A kor hangulatát, hősei népszerűségét, egy-egy történelmi adat jelentőségét akarta e költeményekkel szemléltetni s ki tagadhatná, hogy ezt a célt így is, a fogyatékos filológiai pontosság ellenére is, szolgálhatják az ő közlései. Csak, céljához képest, a *mértékben* tért el, egyébként lényegileg ugyanazt csinálta, a mit előtte és utána a többi szerkesztők és kiadók.

Gyulai Pál pl. később lépett fel gyűjteményével s kétségtelenül filológiai érzék is sokkal több volt benne, mint *Thaly*ban, mégis neki köszönhetjük a tudományos cél teljes elejtését, melyről még Erdélyi úgy nyilatkozott (ha nem is követte), hogy „bár nem egyedüli, de fő cél.” Gyulai a fő cél helyébe a szépirodalmi és esztétikai szempontot tette, melyhez aztán a Kisfaludy-Társaság mind máig dogmaszerűleg ragaszkodott. A Néprajzi Társaság megalakulása s vele együtt a néprajzi szempont felszínre kerülése csupán annyit változtatott a helyzeten, hogy az egymás nyomába lépő szerkesztők ismét lehetségesnek tartják egyszerre kétféle célt szolgálni: főképpen

²⁵ Magyar Népköltési Gyűjtemény. XI. köt. VIII. I.

²⁶ Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. (Pest, 1872.) I. köt. XII, I.

a szépirodalmit, mellékesen a tudományost; vagy mint Erdélyinél láttak: elvben tudományost, gyakorlatban szépirodalmit.

De egy dologban határozott sikere volt a néprajzi felfogásnak. Ezután már többé nyíltan beszélni a szerkesztésekről nem lehetett. S csakugyan Gyulai után erről hallgatnak is az előszók és jegyzetek. Az ember örvend, hogy végre a szerkesztések háromezer éves babonája megszűnt tudományos igazság lenni s ezzel, ha végleg nem is tisztázódott a tudományos és művészi czélok szerencsétlen összezavarása, mindenesetre nagy lépés történt a helyes úton.

Annál jobban megdöbbenett az Akadémiának egy hat évvel ezelőtt megjelent kiadványa.²⁷ Ennek előszavában *Lönnrot* Illés gyűjtői és szerkesztői munkássága olyan módon van méltatva, a mi azt a gondolatot keltheti bennünk, hogy mi a népköltési termékek gyűjtésének módszerében nemcsak Erdélyi János korát nem hagytuk el, de egyenesen visszamentünk Lönnrot idejére. El van itt szépen mondva s dicsőítő megjegyzésekkel kísérve, hogy Lönnrotnak a *gyűjtői* munkássága alig fontosabb, mint rendezői és *szerkesztői* munkája. Továbbá, hogy Lönnrot a szerkesztésben és szövegváltoztatásban ugyanazokat a jogokat tulajdonította magának, mintha ő is népének volna. Az ismertető, a helyett, hogy ennek az önkényesen gyakorolt jognak a tudomány szempontjából való helytelenségére rámutatna, azzal hódol Lönnrotnak, hogy olyan önkényes változtatásokat is tett, a melyeket későbbi gyűjtők a nép között megkaptak. Legszébb különben ez a nyilatkozata: „Abban a fő kifogásban, a mit a szerkesztés módja ellen fölhoztak, hogy a nem epikai elemek tulságos belevegyítésével az éposz jellegén csorbát ejtett, van némi alap. De az olvasó egyet fog érteni velünk, hogy inkább engedünk a szigorú eposzi egység követelményéből, mint ezekből a pompás lírai részletekből, csodálatosnál csodálatosabb ráolvasásokból és páratlan menyekzői dalokból, melyekben a finn ősköltés hangja legkövetlenebbül s utolérhetetlen eredetiséggel szólal meg.“

Ennek a teljesen tudománytalan felfogásnak a hirdetője egyik országos hírvű gyűjtőnk, a ki különböző államsegélyekkel többször bejárta és felgyűjtötte az országot. Nem tudom, az olvasói egyet értenek-e vele a szigorú eposzi egység követelményében, de annyi bizonyos, hogy ha az újabb gyűjtések a tudományos szempont és filológiai módszer követelményeit csak annyira és olyan szellemben valósítják meg, a hogyan ott körvonalozva találjuk, — újabb gyűjte-

²⁷ *Kalevala*. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. Budapest, 1909.

ményeink megbízhatóság tekintetében semmivel sem állanak biztosabb lábon, mint a régiek.

Nagy baj, hogy erre nézve alig lehet minden kétséget kizáró bizonyítékokat szerezní. A régi gyűjtemények szerkesztői ugyanis őszintén megmondták, a mit csináltak; az újabbak erről bölcsen hallgatnak. Úgy gondolom, tévedés volna a hallgatásból arra következtetni, hogy Gyulai Pál után a szerkesztések és contaminálások megszűntek. Ha a fent jelzett felfogás ma is lehetséges és minden bíráló szó nélkül maradhatott, akkor kétségtelenül tovább élnek ma is a szerkesztések. Legfennebb annyi különbséggel, hogy régen nyíltan, ma titokban munkálnak.

2. *Módosítások. Javítások.* — Valószínűnek tartom, hogy a népi költemények szövegének *egyengetése, szépítgetése* egyidejű a szerkesztésekkel. Mert hiszen ezek mind egyazon felfogásokból fakadnak s lényegükben ném is különböznek egymástól. A szerkesztések a népi költemények külső és belső alakját módosítják s forgatják ki eredeti valóságukból; a módosítások és javítások a közölt szöveg *stílusbeli, nyelvtani és verstani* változtatására vonatkoznak. A melyik gyűjtő és szerkesztő az egyikre bátorságot vesz magának, nem hátrál meg bizonyára a másik elől sem.

Mégis különös jelenség, hogy míg a szerkesztések nyomaira az előszók és jegyzetek rávezetnek, addig a szöveg módosításokról és javításokról még a régebbi gyűjtemények is jobbra hallgatnak. Hamarjában csupán Krizának egy jegyzetére emlékszem, a melyben jelzi, hogy a Baresai című ballada „*vántoros*“ szavát „vont arany“-ra igazította.²⁸ Azt hiszem azonban, hogy itt is nagy tévedés volna a hallgatásból arra következtetni, hogy az illető gyűjtők és kiadók csupán szerkesztettek s egyszersmind nem módosítottak és javítottak a szövegen. Inkább azt kell hinnünk, hogy a *szerkesztés* fogalmába már *ezt* is beleértették s azért nem tartották szükségesnek róla még külön is nyilatkozni.

Mert való igaz, hogy a szerkesztés gondolata csakugyan magában foglalja, vagy legalább is maga után vonja a módosításokat és javításokat. A ki szépirodalmi célzattal esztétikailag kifogástalan remek művel akar világ elé állani, az nem elégedhetik meg különböző töredékek összeolvasztásával, hiányzó részletek hozzáköltésével; annak tovább kell folytatni a szerkesztő munkát a célnak meg nem felelő szöveg módosításáig, kijavításáig. Ennyiben tehát a

²⁸ Kriza János: Vadrózsák. (Kolozsvárt, 1863.) 538. l.

szöveg módosítások nem volnának egyebek, mint a már tárgyalt szerkesztések utókövetkezmenyei, hogy ne mondjam: utóbajai. Van mégis egy vonás, a mi a szerkesztéseket a módosításoktól és javításoktól némileg megkülönbözteti.

Nem tudom, honnan ered, de kétségtelenül a nyelvtörténeti felfogás felbukkanásával kapcsolatban, a XIX. század elején lett általánossá az a vélemény, hogy a nép *elrontja* a nyelvet. Ez a bölcsesség is, mint annyi más, külföldről került hozzánk s egyik legtekintélyesebb szöszólója *Toldy* Ferencz volt, a ki még hosszú élete végén is olyan formán gondolkozott a dialektusokról, hogy azok nem egyebek, mint az irodalmi nyelv *romlott* alakjai. Ez a romlási teória a nyelvről átment a népnél mindenféle produktumára: ruházatra, szokásokra, tánczra, zenére s általán az egész népköltészetre. Nem lehetetlen, hogy a tiszta esztétikai és szépirodalmi célzat mellett ennek a gondolatnak is része van a szerkesztésekben; de hogy a szöveg-módosításokat és szöveg-javításokat főleg ez a romlási elmélet szülte, azon egy pillanatig sem kételkedhetünk.

A *rontás* gondolatával elszórtan, egy-egy odavetett mondatban és jegyzetben a legkülönfélébb íróknál s a legkülönfélébb helyeken találkozunk. A népköltészetre vonatkozólag ezta gondolatot a legelősebben *Gyulai* Pál körvonalazta.²⁹ Szerinte népdalgyűjteményeinknek legalább is egy harmadrésze romlott dalokból áll s nem ment e hibától se Erdélyi, se Kriza gyűjteménye. „Az ily dalok felvétele sokasítja ugyan a dalok számát, de rossz hirbe hozza a népdalt, melytől némelyek különben is hajlandók megtagadni a valóban aesthetikai becsű compositiót. Mindenesetre a tényt meg kell jelölni, mint a népdal változása és romlása egyik jelenségét, de magát a dalt mindig jobb mellőzni.“ És alább: „A mi gyűjteményünk sem ment ugyan egészen e hibától, figyelmetlenségéből ide is csúsztak be ily teljesen megromlott dalok, kivált a második kötetbe, de nagyban ragaszkodtunk az elvhez, melyet a későbbi kötetben még szigorúbban szem előtt fogunk tartani.“ Hasonló szellemben, sőt határozottabban: a kijavítás és helyreigazítás kötelességét is hangsúlyozva, nyilatkozik erről *Gyulai* Pál még 1901-ben is.³⁰

Nagyon fontosak ezek a nyilatkozatok, nemcsak a *Gyulai* Pál szerkesztette gyűjteményekért, hanem minden utána jövőért. *Gyulai*

²⁹ Magyar Népköltési Gyűjtemény I. köt. (Pest. 1872.) 581. és köv. l.

³⁰ Magyar Népmese-gyűjtemény. Kiadta Arany László. (Budapest, 1904.) Bevezetés.

Pál ugyanis e sorokban programot ad, nemcsak magának, hanem összes utódainak, a melyet csakugyan követtek is az egymás nyomába lépő gyűjtők és szerkesztők, még ha nem tartoztak is a Kisfaludy-Társaság köréhez.

Az idetartozó hiányokat, mivel az újabb gyűjtők és szerkesztők e tekintetben nem olyan őszinték, mint a régiak, egyenként kimutatni nagyon nehéz. Magát az elvet sem találjuk meg többé abban a határozott fogalmazásban; de hogy mind máig él, annak kétségtelen jele, hogy az elvből fakadó szerkesztések, módosítások sem szűntek meg.

Említettem már *Bartalust*, a ki, mint Gyulainak hű tanítványa, arról beszél, hogy a székely dallamok nem egyebek, mint a magyarországiak *elferdített* változatai. Újra felhozhatom azt az előbb említett akadémiai kiadványt is, a melyben Lönnrot Illésnek nemcsak *szerkesztői* működése van dicsőítve, de helyben vannak hagyva kifejezetten a *szöveg-változtatásai* is, azon a czímen, hogy Lönnrot munkája kongeniális volt a nép lelkével. Sőt, bár hihetetlen, még a történeti népköltés közléseinél is megtaláljuk ezt a teljesen tudománytalan szellemet. Nem *Thaly* közléseire gondolok, ámbár, úgy látszik, arra is gondolhatnék; sem *Káldy* kurucz dalaira, a melyekre éppen gondolnom kellene; hanem egy másik, újabban megjelent akadémiai kiadványra, amely a Vietoris-kódex dallamait kiigazítja, azzal a gondolattal, hogy a kódex írója nem ismerte a hangjegyűl használt betűket.³¹ És gondolok a legrégibb népdal közlőjére és bemutatójára, a ki saját bevallása szerint megváltoztatta az eredeti ritmikai beosztást, mivel azt „népdalköltészetünkben eddig ismeretlen kombináció“-nak tartotta.³²

De hogy a legújabbat említsem, megtaláljuk ennek a szellemnek egy kissé módosult formáját abban a diák-gyűjtő mozgalomban is, mely éppen most készül országos arányokat ölteni. Ennek lelke és szellemi vezetője, a sok helyes és mindenkitől elfogadható elvi nyilatkozat között egyszerre csak ezt a kijelentést teszi: „félő, hogy a folklorista valamely jelentéktelenebb tudományos szempontnak lesz a rabja s csupa olyan adalékkal terheli meg kötetét, a melyet már nem „népköltési gyűjtemény“-ben keres a kutató.“³³

³¹ Dr. Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. (Budapest, 1908.) 97 és köv. l.

³² Ethnographia 1904. évf. 121. l.

³³ Ethnographia 1914. évf. 147. l.

Rosszul esik ezt a kijelentést hallanunk, különösen attól, a ki eddig úgy elméletben, mint gyakorlatban a néprajzi és tudományos szempontoknak leghatalmasabb védője volt s a kinek e nemű munkássága éppen ezért nemcsak külső sikerekben, de belső értékben is minden másénál tökéletesebb. Úgy látszik, őt is utolérte a fátum, mely Erdélyi János óta üldözi és kényszeríti a Kisfaludy-Társaság szerkesztőit, hogy a tudományos és szépirodalmi szempontok közt ingadozva, ha lehet, alkudjanak meg 50 perczentre.

Ez a szomorú eset mindennél ékesebben hirdeti, milyen végzetes hiba történt, mikor a Tudományos Akadémia letette a népköltés gondjait s ezzel útat nyitott a legkülönfélébb szempontok érvényesülésére, a melyek mind megelőzték azt a tudományos szempontot, melynek igazság szerint minden más előtt kellene állnia.

A dologban ugyanis az a legszebb, hogy mindazoknak, a kik Gyulai Pál előtt és után népköltési adalékok romlásáról beszélnek s ennek alapján a kihagyást vagy a szerkesztések és javítások szükségét hirdetik, alapjában véve igazuk van. A nép a felülről hozzá lekerülő anyagot tudatlanságból tényleg elferdíti, a régibb keletűeket feledékenységéből csakugyan nem előnyösen elváltoztatja, esetleg el is rontja; sőt az is kétségtelen, hogy egy időben egymás mellett élnek a nép közt a romlott és kevésbé romlott szöveg-változatok s teljes és hiányos szerkezetek. Erre nézve csupán annyi megjegyzést tehetünk, hogy Gyulai Pál, a szigorú kritikus és kényes izlésű esztétikus, kétségtelenül tulságos szigorral ítélte meg a nép egyszerű, sokszor természetesen primitív elme-termékeit; a minek különben az a romantikus köd is az oka, mely a népköltészetet, mint valami csudás, soha nem látott tökéletes jelenséget, vonta be. Egyébként a romlások tényét el kell ismernünk s ha ezt elismerjük, a javítások elől sem térhetünk ki.

A baj nem is ebben van: nem a tények megállapításában, hanem a felcserélt czélok nyomába lépő felfordított sorrendben; s nem a tudományos igazság hangoztatásában, hanem a módszeres eljárásban. Mi ötven év óta úgy járunk el s az újabb ötven év alatt is úgy készülünk eljárni, hogy a *későbbi* feladatokat erőlködünk elvégezni, mielőtt a mindent megelőző, mert minden másnak alapjául szolgáló tudományos munkát elvégeztük volna. Más tudományágaknál, pl. a klasszika-filológiában egy szót is kár volna vesztegetni arra az elemi igazságra, hogy az adatgyűjtő munkásnak nincs joga semmiféle szerkesztésre és javításra, mert az egy későbbi feladat, a melyet azonban csak akkor lehet megoldani, ha az összes

romlott és nem romlott változatok a maguk érintetlen, minden gyűjtői beavatkozástól ment alakjukban előttünk állanak.

A népköltési adalékok gyűjtőit Gyulai Pál arra biztatja, hogy a romlott dalokat egyszerűen hagyják ki gyűjteményökből; a hibás szerkezetű, vagy rossz előadású meséket javítsák ki és igazítsák meg. Ezzel kétségtelenül megjavítja az általános benyomást s a valóságnál szebbé teszi a magyar népköltészetet, jólehet tudományos jellemzéséhez hozzá tartozik *minden jelenség*, akár rútitja, akár szépíti, akár becsületére, akár szégyenére válik a magyar népnek. És valóban népköltési gyűjteményeink összes gyűjtői és kiadói e szerint is járnak el. A szépirodalmi felfogásnak vagy a művelt közönség izlésének meg nem felelő adatokat egyszerűen elhagyják; a hibásnak vélt vagy romlottnak tartott változatokat és szövegeket az asztaliókba zárják s elének csak az általuk helyre szerkesztett és véleményük szerint megjavított szövegeket találják, melyeknek ilyen körülmények között sem helyességét, sem helytelenségét megítélni nem lehet.

Ezen a lehetetlen állapoton az újabb gyűjtői mozgalom, ha jól vettem ki, úgy akar segíteni, hogy az összes gyűjtött változatokat irattárba teszi, bizonyára tudósok használatára; a megszerkesztett és megszépíttetett darabokat pedig nyilvánosságra hozza, valószínűleg a nagyközönség számára.

Ez a kétségbeesett eljárás is annak -a kényszerű megalkuvásnak a következménye, a mely egyszerre két urat akar szolgálni: előbb a szépirodalmat s aztán a mennyire lehet, a tudományt. Az ember esze megáll, hogy miért nem lehetett eddig s ha eddig nem lehetett, miért ne lehetne most és a jövőben a dolgok természetes rendjét helyreállítani. Vajjon micsoda végzetes balvélekedés akadályoz annak a felismerésében, hogy a *gyűjtés* és *közlés* munkájának, eltekintve minden más céltól és szemponttól, csak tudományos célból és filológiai módszerrel szabad történnie!? Az így gyűjtött anyagból kiválaszthatná minden más szempont, a szépirodalomtól kezdve egészen az üzleti vállalkozásig, a maga különleges szükségletét, a nélkül, hogy afféle teljesen tudománytalan, sokszor erőszakolt és porhintő eljárásra kényszerülnék, a minőre most rá vagyunk szorulva, ha gyűjteményeink tudományos jellegét is valamennyire meg akarjuk óvni a szépirodalmi mellett. Mert a tudományos szempont kereteibe minden más szempont belefér; fordítva, a mint a példák és esetek mutatják, szembe kerülünk a legegységesebb igazságokkal. Nekem is pld. *Eredeti Székely Dalok* című gyűjteményem egyes darabjait akarva nem akarva meg kellett rövidítenem; sőt az egyik sort: *Egye fene*

a zsidókat rakásra, mivel a kiadás dalárdák s általában a nagyközönség számára történt, ki is kellett igazítanom. A fonákság azzal kezdődik, a mikor az így, szépirodalmi vagy művészi célból, nagy közönség számára készült gyűjteményeket *más hiányában* kénytelenek vagyunk tudományos célra használni.

3. *Hamisítások.* — No, és végül vannak nyilvánvaló hamisítások is. Olyan esetek, a melyekre tulságosan szép elnevezés volna akár a szerkesztés, akár a módosítás vagy javítás; a melyeknek nem igen lehet semmi *elvi* mentségét találni, mivel legtöbbször valaminő személyes gyöngeségből, esetleg helyi, alkalmi okokból fakadnak.

Bár a tényeken semmit sem változtat, jól esik tudnunk, hogy a népköltési gyűjteményeinkben előforduló hamisítások csak a legritkább esetben rosszhiszeműek; a legtöbbször félrecsúszott jószándék s még többször kényszerűség szülte azokat. *Nemzeti* és *családi* hiúság nem igen rútitja a mi népköltési gyűjteményeinket, mint azt a velünk együtt élő nemzetiségek kiadványaiban és sajnos, a mi történeti kiadványainkban is néha találjuk. A *személyi* hiúság nyomait már jobban észre vehetjük s fel-felüti utálatos fejét az üzleti érdek is.

Bizonyára sokan meglepődnek s nem tartanám lehetetlennek, ha visszatetszést szülne is az a megállapításom, hogy összes népmese-közléseink többé-kevésbé hamisítva vannak. Ennek első sorban az a nehézség az oka, mellyel a népmese-gyűjtés jár.

A régebbi gyűjtők nem sokat törődtek a népmese-gyűjtés módszerével. Meghallgatták, vagy másokkal meghallgattatták a mesélőt s egy-két feljegyzést téve a népmese tárgyi menetét illetőleg, íróasztaluknál *megírták* a népmesét, a mint isten tudniok adta: egyik sikerültebben, a másik gyengébben. Ezekben a mesékben az egyes szavakhoz, kifejezésekhez, stílusbeli sajátságokhoz és a mese tárgyába illesztett részletekhez a legtöbb esetben a népnek semmi köze, mert tőle legfennebb csak a mese csontváza származik. Nem nehéz erről bizonyosságot szereznünk, csak nézzük régebbi mese-közléseink nem népi szavait és kifejezéseit, erőltetett irodalmi mondat szerkezeit! A nehézség abban van, hogy még a nem gyanús kifejezésekről és részletekről sem tudjuk bizonyosan: eredetivel van-e dolgunk vagy csupán egy véletlenül jobban sikerült népies utánzattal?

Újabbán sok szó esett *Kriza* népmeséiről.³⁴ A nélkül, hogy az elég élesen folyt, mégis nyitva maradt vitában a döntő szerepét

³⁴ Ethnographia, 1812. évf. 368., 369. l., 1913. évf. 53., 55., 57. l.

magamra akarnám venni, teljesen meg vagyok győződve arról, hogy e tekintetben Kriza is csak úgy járt el, mint a többiek. Feljegyezte a mesélő elmondása közben vagy után a mese vázát, s akkor vagy később *megírta* a mesét, a mint isten tudnia adta. Nem lehetetlen, hogy különböző szerkezeteket is olvasztott egybe; de hogy oda nem való részleteket csakugyan toldott bele, eltűrülhetetlen nyoma maradt a haricska puliszka készítésének leírásában.³⁵ Bármily ügyesen is van ez a mese menetébe beillesztve, s bármily gyorsan is igyekszik a mesélő rajta túl lenni, kétségtelenül példátlan a tiszta népi mesében az ilyen részletező leírás, kivált olyan dologban, a mit a mesélő is, hallgató is annyira ismernek, hogy már ezért is felesleges róla hosszan beszélni. Ez a rész az irodalom számára készült, a mívelt olvasó közönség gyönyörűségére, s ha szabad a minden tekintetben kicsinyt, a minden tekintetben nagyhoz hasonlítani, ugyanazt célozza, a mit Achilleus paizsának leírása az Iliásban.

Nincs ebben semmi csodálatos és semmi hihetetlen: abban az időben a népmese-gyűjtésnek és közlésnek ez volt külföldön is elismert és kipróbált módja s ennél jobb vagy tudományosabb eljárást se nem ismertek, se szükségét nem érezték. Ha mégis úgy érezzük, hogy Kriza meséi a tiszta népiességben minden másnál tökéletesebbek, egyszerűen onnan van, hogy ő mindenki másnál jobban ismerte a népet; s a székely népnek nemcsak nyelvébe és stílusába, de a mi sokkal nehezebb: *észjárásába* is annyira beleélte magát, hogy mukája valóban kongeniális volt a nép lelkével.

Tán nem tévedek, ha ebből a körülményből magyarázom azt a bátortalanságot, mellyel Kriza meséinek kritizálója csupán a tény jelzésére szorítkozik s észrevehetőleg kerüli magának az eljárásnak határozott kárhóztatásait. Pedig egészen nyugodtan megtehetné. Ezeknek a meséknek az *eredetisége* a tudomány szempontjából semmivel sem igazabb, mint a többieké; Kriza eljárása a tudomány előtt semmivel sem megbízhatóbb, mint elődeié. Nála nem a módszeres eljárás lett tökéletesebb, hanem az utánzás (hamisítás) sikerült jobban. És bár kétségtelen, hogy Kriza meséiből, így a mint vannak, a székely nép tehetségére is vonhatunk le következtetést, de első sorban és főleg, ezek a mesék is csak az *író* mesélő képességét hirdetik és nem a *népet*. Én e tekintetben most csupán egy vonásra kívánok rámutatni: e mesék feltűnően szellemes és talpraesett nyelvére s szinte tulzottan keresett népiességére. Minden bámulatom és el-

³⁵ Kriza János. Vadrózsák. (Kolozsvárt, 1863.) 398. l.

ismerésem mellett is eszembe jutnak azok a magyar nyelv tudósok, a kik könyvből tanulván a magyar nyelvet, mindig és mindenütt a legsajátosabb és legkörmönfontabb magyarságú kifejezésekkel élnek, úgy, hogy e tekintetben magyarosabbak a született magyarnál. Kétségtelen jel a többiek mellett ez is Kriza öntudatos, célzatos eljárására.

Természetesen ezt csak a tiszta tudományos szempont világánál látjuk így. Mihelyt nyelvi, szépirodalmi, esztétikai, vagy csupán néprajzi oldaláról tekintjük is a dolgot, Kriza meséinek zamatos nyelvezetét, eleven menetét, jóízű kiszólásait és általában zavartalan tisztaságú népiességét minden dicséretünkre érdemesnek ítélni. Feltétlenül örök dicsősége Krizának, hogy az utána jövő, már tudományosabb szándékú és tökéletesebb módszerrel dolgozó újabb gyűjtők sem voltak képesek a népmese-gyűjtés problémáját sokkal előbbre vinni, mint ő tette a maga fogyatékos eljárásával.

Semmivel sem vitték előbbre pld. a Kisfaludy-Társaságnak Gyulai Páltól szerkesztett kötetei. Arany László megírta népmesei szépirodalmi szempontból mind azt a méltánylást megérdemlik, mellyel a szerkesztő nekik adózik; hogy tudományos szempontból mennyire nem használhatók, arról maga a hozzájuk írt bevezetés bőven felvilágosít. Érdekes különben ez a bevezetés azért is, mert ebből láthatjuk, hogy Gyulai Pál ebben a kérdésben 1901-ben is csak ott volt, a hol 1872-ben.³⁶

Az újabb gyűjtők megpróbálták a mesemondó után gyorsírás segítségével szóról-szóra menő másolatokat venni; egyesek külföldi példák után fonografba mondatták a meséket. Összes népmese-gyűjteményeink között a legtöbb hamisítást abban találjuk, a melyik érdemet akart magának szerezni azzal, hogy sztenografálta a meséket.³⁷ Ennél csak az a gyűjtemény lehetne tökéletlenebb, a melyek fonográfba mondattak.

A mesegyűjtés tudományos problémája ugyanis abban áll, hogy az eredeti népmesét se megírni, se felmondani, se lediktálni, se fonografba énekelteni nem lehet. A régi meseírók maguk hamisították, az újabbak a néppel magával hamisítatják az adatokat: mikor a mesélőt meglepik, sarokba szorítják, vagy pódiumra

³⁶ Magyar Népmese-gyűjtemény. Kiadta: Arany László. (Budapest, 1904. Bevezetése Gyulai Páltól.

³⁷ Ld. részletes bírálatomat a Magyar Népköltési Gyűjtemény VI. kötetéről. Erdélyi Múzeum 1906. évf. 156. l.

állítják, de minden esetben olyan szokatlan helyzetbe hozzák, a melyben mond olyanokat, a miket maga se hallott s csinál olyan kitételeket, a melyeken nyugodt, rendes körülményei közt maga is bámulna.

Mindennél jobban mutatja ez, hogy a mesegyűjtés, de általában a néptől való mindenféle gyűjtés, tudományos munka s nem ünnepi sport vagy szűnidei szórakozás. A néptől lehetőleg észrevétlenül *el kell lesni* az adatokat. Ezt egy-két kirándulással elintézni nem lehet, hanem lehetőleg együtt kell élni a néppel és annyira megnyerni bizalmát, hogy kinyissa és a maga természetes közvetlenségében mutassa lelkének legtitokzatosabb rejtekeit.

Egy páran legújabb gyűjtőink közül tudják ezt és meg is próbálták ezen az úton minél közelebb jutni a mesegyűjtés tudományos problémájához. Hogy fáradozásuk mennyire sikerült és mennyire nem, arról ítéletet mondani jelenleg nincs módomban.

Hasonló természetű hamisításokat találunk gyűjteményeink zenei részében. Itt a hamisítás oka elsősorban a hangjegyzírás tökéletlensége, de hozzájárul ehhez egyesek gondatlansága és felületessége is.

Köztudomású, hogy a zenei gondolatokat az elfogadott nemzetközi hangjegyzírás még ma se fejezi ki oly tökéletesen, mint pld, a betűírás a szóbeli gondolatokat, bár erről is tudjuk, mily tökéletlen képét adja az élőbeszédnek. Minél messzebbre megyünk vissza, annál nagyobb e tekintetben a tökéletlenség. Azt a pár ránk maradt görög zenei példát s a középkor neumákkal jelzett darabjait e miatt nem fogjuk soha kielégítő módon megismerni.

Mi magyarok a hangjegyzírás fejlődésében is egy-két századdal mindig el voltunk maradva a külföldtől. Tinódi idejében pld. már sok minden kifejezésbeli eszköz ismeretes volt, a melyeknek nála nyomát sem találjuk. Liszt Ferencz e miatt tarthatta az ő dalait lassú menetű, egyházas jellegűeknek s Mátray Gábor ezért járhatott el vele olyan önkényesen, a hogyan eljárt.

Legbecsesebb hangjegyes gyűjteményünknek, a Palóczy Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekének olyan fogyatékos a hangjelzése, hogy nem világosít fel sem az időmértékről, sem a hangnemről, sem az ütemfajról, sem a ritmusról, csupán a dallami menetőről tájékoztat, de a kereszttek és b-ék, még a zenei kulcsok hiánya miatt arról sem mindig pontosan. Ebből következik, hogy mindenki, a ki ebből a gyűjteményből merített, a maga képére formálhatta megfejtett adalékait. Bartalus István feltétlenül óvatosabban járt el, mint Káldy Gyula, a ki kurucz dalainak nagy részét innen vette s a lehető legnagyobb

szabadsággal toldta-foldta, cserélte-berélte a szövegeket és dallamokat s végül elárasztotta az egészzet azzal a koriiambus-rítmussal, a mely Palóczi Horváth Ádám idejében csak szórványosan fordult elő, s melynek szinte vészthozó egyeduralmát csupán Fogarasi János és a nyomába lépő Arany János elmélete teremtette meg.³⁸

A hangjegyírás tökéletlenségéből eredő ferdtések és himisítások mellé járul az idegen ajkú és lelkületű zenészek és karmesterek garázdálkodása is. Éles hangon szól erről már *Fogarasi* János, a ki zeneileg is képzett ember volt: „Hozzátok szólok, avatottak! mert a himpellérek még csak le sem tudják írni — a hallották eredeti szép magyar dalt, annyival kevésbé képesek igazi jellemét felfogniok.“ Egy hangjegyes példát is közöl, ezzel a megjegyzéssel: „Többet is adhatnék, de *exempla sunt odiosa*“.³⁹ Tud erről *Erdélyi* János is, bár nem volt zenei szakember, a mint ebből a mondatból látszik: „Az Académia szives készséggel hajlott a kérelemre s egy újabb indítványt küldött át a Kisfaludy-Társasághoz, miszerint a gyűjtendő népdaloknak, a mennyire lehet, zenéjökre is fordítná gondjait és figyelmét, hogy a magyar népköltészetnek ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai nemcsak az elfeledéstől megóva, a mívelt közönség ismeretére jöjjenek, hanem ahhoz értők által s tökéletes magyar szellemben szerkesztve, a már nagy számban kijött s *jobbára idegen hangművészek által elferdített dalok sorára ne jussanak!*“⁴⁰

Csak az a kár, hogy ez a helyzet Fogarasi és Erdélyi felzólalása után sem sokat javult. Valami végzet lebeg felettünk, hogy a kik szeretik és művelik a magyar dalt és magyar zenét, azok rendszeren fogyatékos tudásuak az általános zenetudományban, viszont a kik ebben tökéletesek, azoknak a lelke idegen a magyar zenétől, a melyet meg nem érve, akarva, nem akarva, meghamisítanak. Mily lealázó tudnunk, hogy dalköltőink legnagyobb része Egressy Bénitől a jelenben legdivatosabbig, nem maguk teszik hangjegyre nótáikat, hanem ezt a feladatot bizonyos napszám mellett kénytelenek mindenféle zongoramesterekkel és karnagyokkal végeztetni! Ki áll jól ilyen körülmények között, hogy a leírt hangjegyek minden hamisítás nélkül, filológiai pontossággal adják-e vissza az eredeti zenei gondolatot!?

³⁸ „— de ápoljátok, hévvel ápoljátok a legendezőket (coriambus), mint honfitársatokat, mint testvértetek.“ Fogarasi János: A magyar nyelv szelleme. I. köt. (Pest, 1843.) 387. l.

³⁹ Fogarasi János. A magyar nyelv szelleme. I. köt. (Pest, 1843.) 387. l.

⁴⁰ Erdélyi János. Népdalok és Mondák. (Pest, 1846.) Előszó.

Ez a baja magyarság tekintetében igen jóakarató gyűjteményünknek, a Szini Károlyénak. Ő ugyan maga hangjegyezte a dallamokat, de oly fogyatékos tudással, hogy erőlködései a felütésekkel és pauzákkal, a hogyan ő a magyar *rubatót* jelezni igyekezett, ha nem volnának megindítóak, nevetnünk kellene rajtuk. Ezen a színvonalon állanak azok a népzenei közlések is, melyek főleg az Ethnographia régebbi évfolyamaiban elszórva megjelentek. Az újabbak igyekeztek tökéletesedni, de a teljesen megbízható, mindenféle tudományos feltételt megvalósító közléstől még messze járunk.

Nehezítik a feladatot azok a sajtóságok, a melyek nemcsak a magyar zenében, de minden primitív népi zenében megvannak, s a melyeket a műzene számára készített hangjegyírással lehetetlen vissza adni. A nem temperált zenei és énekhangok, melyeknek nincs helyük a vonalrendszerben; a rubató időmérték, ritmus és előadásmód, a melyeket újabban kezdtek jelezni, de csak szóval, és a nélkül, hogy különféle fajtáira tekintettel lennének.

Csak magyarázza, de egyáltalában nem mentheti gyűjteményeink e nemű fogyatékoságát az a körülmény, hogy e részben a külföldi gyűjtemények se állanak sokkal előbb, mint a mieink.

Nem tudom, helyesen teszem-e, de ide a hamisítások közé sorolom azt az önkényes, legtöbbször csupán mende-mondán alapuló eljárást is, melyekkel gyűjtőink az egyes adalékok *korát, keletkezési körülményeit* meghatározzák. Az önkényes kor-megállapításban Thaly volt a nagymester, de rajta kívül akadtak mások is, a jelen adalékainak gyűjtői között is.

Mit higyjünk pld. abból a valószínűtlen hagyományból, hogy egyes betyár-, vagy zsványdalainkat maguk a hősök csinálták magukról a síralomházban? Ha véletlenül egygyel meg is történt volna, abból rendszeres eljárást, úgyszólván népszokást csinálni, egyszerűen lélektani képtelenség. Nem sokkal lehet ennél erősebb alapja Thaly azon feltevéseinek sem, melyekkel egyes költeményeket Bezerédynek, Rákóczinak vagy Bethlen Gábornak tulajdonít. Mert hiszen még a versfőkke foglalt név sem mindig a szerzőt jelenti.

A nép minden elmetermékét nagy előszeretettel kapcsolja ismert helyekhez és személyekhez. Az effajta bemondásokat készpénznek venni s rá építeni, a legnagyobb fokú naivság és tájékozatlanság.

Ha ezek és az ezzel összefüggő dolgok tán inkább a Magyarzatok és Jegyzetek közé tartoznának is, okvetlenül itt kell tárgyalnunk azt a kérdést: vannak-e gyűjteményeinkben *öntudatosan be-csempészett* műköltői alkotások? S ha vannak, mit kell róluk mon-

danunk? Tudjuk, hogy ez a vád legutóbb Thaly Kálmánról is felmerült, de az effajta hamisítások külföldi nyújteményekben sem példátlanok.

Úgy gondolom, hogyha ebben a legsúlyosabb kérdésben igazságot akarunk tenni, a dolog végét ott kell megfognunk: mi volt e tekintetben az egykoruak felfogása?

Nem kell sokáig keresgélni a bizonyítékok után, hogy a műköltészet a népköltészetet ősidóktól fogva közprédának tekintette. Nemcsak költői tárgyakat vett tőle szabadon; olyan formán, mint a hogy Shakespeare megdézsmálta elődei meséit s Arany János kegyeletos szívvvel átvette Ilosvai Toldiját, hanem azon jóval túl; a költők a maguk alkotásaiba a legnagyobb bátorsággal illesztettek be a népköltészetből, akárhányszor csak úgy nyersen, egész részleteket és sorokat vagy legalább gondolatokat és kifejezéseket. A mi irodalmunkban pld. nemcsak a népköltészet, de általában az irodalom szempontjából is, nagyon tanulságos volna kimutatni: mi a néptől való nyers átvétel Palóczy Horváth Ádám, Csokonai, Kisfaludy Károly, Czuczor, sőt még Petőfi népdalaiban is? Mert pld. Pálóczynál s tán még inkább Czuczornál, az első tekintetre észrevehetjük azt a kedvelt eljárást, hogy felvesznek a néptől egy közismert népdalsort de néha egész szakaszt is, s ahoz hozzá költik a többit.

Ha ezt megengedett, lehető eljárásnak tekintették, ehhez már csak egy lépés volt, a mikor a műköltő, a helyett, hogy a népi terméket a magáéhoz csatolta volna, a népköltészet tömegébe rejtette a maga csinálmányait. A két eljárás közt csupán mennyiségbeli különbség van, semmi minőségi nincs, s így erkölcsi megítélése is alapján ugyanegy. És erre az esetre is egész sereg példát találunk. Így tettek az összes ismert és nem ismert költő-szerkesztők Homerosztól Lönnrott Illésig; aki magát egynek érezvén a néppel és ebből ugyanazon jogokat merítvén maga számára, a mit a népénekeseknél tapasztalt, úgy feleresztette lírai lével a Kalevala a nélkül is ösztövép epikai vázát, hogy most zavarban vagyunk: mit írjunk ebből a költő-szerkesztő és mit a finn népköltészet rovására?

Ehhez még csak egy újabb lépés és benne vagyunk a közönséges irodalmi hamisításokban. A mi irodalmunkban nevezetesebbek: a corvin-codexek hamisítása; a híres Karacsay-codex és társai, melyekből *Somogyi* Antal Régi Magyar énekei és a zilahi Tuhutum-émlék székely betűs felírásai születtek; Gelenczei Szőke Ambrus töredékei 1662-ből;⁴¹

⁴¹ L. Gróf Kemény József: Egy régi Székely Poeta Emléke. Tudományos Gyűjtemény. 1830. VI. köt. 125—127. I. V. ö. Egyetemes Philologiai Közöny. 1911. évf. 300 l.

s ide kell számítanunk szegény *Wlislöcki* Henrik szerencsétlen esetét is, bár a német irodalomban történt a leleplezése.

A szorosan vett magyar népköltési gyűjteményekben ily nyilvánvaló hamisításokat nem tudunk kimutatni; de vannak jelek és apró tünetek, amelyek méltán felébresztik a gyanút s ily dologban, mint a női becsületben, már ez is éppen elég. Így merülhetett fel a vád Thaly ellen s még sokkal inkább felmerülhet fegyvertársa, a kurucz dalok zenei kiadója, Káldy Gyula ellen. Erősen táplálják a gyanút egyebek mellett azok a sokszor zavaros, néha bizonytalan s nem ritkán teljesen hiányzó forrásjelzések, melyekben igen sűrűen szerepelnek névtelen öreg színészek és koldusok, a kik már akkor, a közlés idején, halva voltak.⁴² A legnagyobb valószínűséggel ide kell sorolnunk íj. *Jeszzenszky* Károly leginkább egyházi és történeti énekközléseit is, melyeknek legismertebb darabját, a *Gályarabok énekét*, Káldy is felvette hangjegyes gyűjteményébe.⁴³ De kár volna kihagyni a sorozatból a Gyulai Pál-féle Magyar Népköltési Gyűjtemény 3-ik kötetét, a melynek egyik gyűjtője ellen olyan alakban merülhetett fel a vád, a mely már nemcsak a gyanút ébresztheti fel, de sajnos a teljes bizonyosságot is megközelíti.⁴⁴

Nem volnánk igazságosak, ha a felsorolt eseteket mind egy kalap alá vennők. Éppen azért fogtam egy csokorba a tárgyilag is különböző, részint már kisült, részint csak erősen gyanús eseteket, hogy köztük igazságot tehesünk. Mert kétségtelen, hogy míg a Karacsay-codexet és társait a legrútabb üzleti szédelgés hozta világra, addig a hamis corvin-codexeket és szegény *Wlislöcky* becsempészett cigánydalait, ha meg nem is bocsátható, de emberibb gyöngesség szülte: a felfedezés hamis dícsőség-vágya. Gróf Kemény Józsefet valószínűleg a családi és személyi hiúság tüze fűtötte; de lehet, hogy őt is, mint Thalyt, Macpherson és Lönnrott babérai csábították s a különféle czélok szerencsétlenül összezavaró és összezeserelő felfogás ejtette meg, mely már Komárom megye felhívásában ott lappang, mikor az akadémiát *népdalok készítésére* kéri s nem szünt meg ma sem, a mikor a népköltés ügyét hivatalosan attól féltik, hogy „*valamely jelentéktelenebb tudományos szempont*“ kárt teszen benne.

⁴² Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. köt. (Pest, 1872.) VII–VIII. l. — Káldy Gyula: Kurucz dalok. (Budapest, 1892.) Bevezetés. — V. ö. Budapesti Szemle. 127. köt. 292 és köv. l.

⁴³ Íj. Jeszenszky Károly: Régi hangok. (Budapest, 1890.) és egyes közlései az egyházi lapokban.

⁴⁴ Erdélyi Múzeum, 1888. évf. 498 l. — V. ö. Egy. Phil. Közl. 1889. évf. 409 és 506 l.

Egyébként, ha Thalyról egészen biztosan kisélné, hogy között adalékai közé saját költeményeiből csusztatott egyet-egyet, bár a *tudomány* előtt semmi mentségre sem számíthat, *erkölcsi* tekintetben feltétlenül javára esik, hogy ő ezt kétségtelenül a névtelenségnek ama szerénységéből tette, a mely a multban annyi népi és nem népi költeményt szerző nélkül hagyott. Legyen szabad bizonyosságul még egyszer és utoljára magamra is hivatkoznom, aki szintén minden kaján indulat nélkül rejtettem 3 ének-szöveget és 1 dallamot az erdélyi ref. énekeskönyv anyagába. A saját tehetségében való kételkedés, elfogulatban, minden személyes vonatkozástól ment bírálat vágya és ehhez hasonló lelki állapotok szülő okai a névtelenségnek a költészetben s igen sokszor még a tudományos irodalomban is. Thaly hibája ismét csak az a tévedés, a mely ebben az ügyben, mint valami Wagneri leitmotivum, állandóan újra meg újra visszatér, hogy t. i. összezavarta a tudományos és szépirodalmi czélokat.

Káldy Gyuláért és a többiekért már nem merném ennyire tűzbe tenni a kezem. *Káldy* neve ugyanis a hamisításoknak egy olyan fajtájára vezet át, a mely ebben az ügyben a legmenthetetlenebb s éppen azért a legvisszataszítóbb. 1892 körül, éppen a Kurucz-dalok megjelenése idejében történt, az akkori napi lapok bőven tárgyalták, hogy *Konti József*, a népszínház karmestere, bepörölte *Káldy Gyulát* azért, hogy *Kis ablakom be van nőve virággal* kezdetű népdalát *Kolozsváry Gyula* álnév alatt kiadta. A külső szakértőkkel megerősített ítélő bíróság előtt egyik se tudta igazát bizonyítani; sőt lassankint az kezdett kiderülni, hogy a pörre került nótát egyikük sem írta, hanem a népköltészetből csak úgy rövid úton a maguk neve után kebelezték, mint a saját tulajdonaikat. Azóta ez a minősíthetetlen eljárás közönségessé vált főleg üzleti czélból készült és kiadott népdal-gyűjteményekben.

Ha megnézzük a különféle kiadóknál megjelent 101, 102, 103 *népdal* című gyűjteményeket, bámulva látjuk, hogy egy-egy közismert eredeti magyar népdalt ketten, hárman is szereztek. Így pld. *Nádor Gyula* és *Huber Sándor* urak együtt szereztek a következő dalokat: *A faluban a legárvább én vagyok. Zavaros a Bodrog, ha megárad, Kéket nyílik a nefelets, nem sárgát.* A *Két szép lánya van a kapitánynak* szövegű népdalnak szintén két szerzője van: *Bandi Ede* és *Berényi Lajos*; de ezek is külön-külön szereztek a szóban forgó dalt, a nélkül, hogy egymás ihletéről tudtak volna. Sajnos, ismét ott szerepel a *Káldy Gyula* neve is *Szarvas Lajos* úrral együtt, de külön füzetben, mint egyik nagyon ismert népi

dal szerencsés szerzője: *Édes anyám, édes apám, csak az a kérésem.*

Pörre általában ritkán kerülnek ezek a dolgok. Valószínűleg azért, mivel ezeket a dupla szerzőjű népdalokat egyik szerző sem maga csinálta, hanem a népköltészet anyagából, mint gazdátlan birtokot, a maga neve után könyvelte. Mégis egy pár nóta-pör már volt. Egy alkalommal *Dankó Pista* 10 dalát kereste *Lengyel Miskán*, azonban mire tette került volna a dolog, csak *egynek* a bizonyítására vállalkozott: *Nem jó mindig minden este a faluba bejárni.* Pedig éppen ezt a népdalt rajta és ellenfelén kívül a füzetek tanúsága szerint még egy harmadik: *Nádor Gyul* is volt szíves szerezni.

Hanem ezek az esetek a dolognak, hogy úgymondjam: durvább fajtái, melyek első tekintetre megítélhetők. A magyar népdal öntudatos meghamisításának és kalóz módjára való eltulajdonításának vannak finomabb, rejtettebb alakjai is, a melyek éppen azért gonoszabbak, mivel sem a felismerésük, sem a bizonyításuk nem olyan magától értetődő, nem olyan könnyen eligazítható. Vannak *óvatos* népdal-szerzők és kiadók, a kik egy két ütemet változtatnak a népi dalon, s csak azután lépnek fel *egyedüli* szerzőül. Ilyen pld. a *Zimberi zombori szép asszony* *Lengyel Miskától*, a mely egyerűbb és nemesebb formában ismeretes már az 1865-ben kiadott *Szini Károly-féle* gyűjteményből, a mikor *Lengyel Miska* nemcsak cigányprimás, de még panarámás sem volt, hanem legfennebb iskolába járt. Az *óvatosabbak* a régi dallamhoz új szöveget írnak vagy íratnak, s úgy vezetik félre szerzőségükkel a világot. Így találjuk többek között ismét *Szini* gyűjteményének egy másik dallamát (*Arrra járunk, arra*) *Csengery Gyulának*, az egyik gyűjtemény *szerkesztőjének* a neve alatt. A még *óvatosabbak* nem merik magukat szerzőül szerepeltetni, hanem megleégesznek ezzel a szerény jelzéssel: *Népdallamok után: Lengyel Miska, vagy gyűjté: Palotássy.* Hogy az első kifejezés mit jelent, nehéz megmondani; épp úgy nehéz felelni: hogyan lehet mindenkitől ismert és gyűjteményekben többször megjelent dalt *gyűjteni*?

Megtaláljuk ennek az ellenkezőjét is. Gyenge népdalköltők, hogy a portékájuk jobban kelljen, selejtes, nyomorék termésüket népi dalnak adják ki, elkeresztelve őket bácskai, bihari vagy éppen baka-nótának. Nagy szeretettel úzik a kótavásárló közönség méltó bosszuságára azt a szellemes fogást is, hogy közismert, jó hangzású régi dalok szövegét újra zenésítik s a maguk tehetetlen, értéktelen művét így sózzák a lépre ment vevők nyakába.

Megvallom, annak az örületes kavarodásnak, mely üzleti célból

készült népdalgyűjteményeinkből kiárad, lélektani okát mind addig nem ismerem, míg a legkülönösebb jelenségre rá nem jutottam. Feltűnt ugyanis, hogy egyik jónevű kiadónak (*Nádor*) minden felfelé és lefelé meő rokona elsőrangú népdalszerzőként szerepel. Továbbá észrevettem, hogy éppen a legrégebb és legszebb, legnépszerűbb népdalok felett olyan neveket olvasok szerzőkül, a kik ezen a világon soha se voltak élő emberek. Csak ekkor jöttem rá, hogy mind az a csalafintaság: hamis nevek, népdal-ferdítések, szöveg-cserék, álszerzők, szóval az összes hamisítások csupán üzleti érdekből történnek. A szerkesztők és kiadók ilyen fogásokkal: hamis nevekkal és hamis könyveléssel akarják elijeszteni a konkurrens czéget és konkurrens népdalszerzőket, hogy a kezüket ne merjék rá tenni arra a népdalra, melyet ők már egyszer jövedelmező alanyúl maguknak lefoglaltak.

Hát bizony: derék dolog, szép dolog, becsületes dolog! Többször és több helyen felemeltük ellene a szavunkat, én is, mások is, de minden látható eredmény nélkül.⁴⁵ Az üzlet üzlet. Ez ellen hiába szegezzük az irodalmi tisztesség szólamat. A mint a példák világosan mutatják: nem segít ezen már a bíróság sem. Egyedül a magyar népdalok tudományos czélból készült kritikai kiadása biztat némi reménnyel.

*

Ezzel a méla akkorddal be is zárhatjuk a hamisítások csoportját. Olyan mélyre jutottunk, hogy ennél alább már úgy se mehetünk. Legjobb, ha innen visszatérünk s egy pár összefoglaló megjegyzéssel ezt az egész, rám is, bizonyára az érdekeltekre is kellemetlen ügyet végleg befejezzük.

Végig úszva népköltési gyűjteményeink rengetegén, az igazsághoz híven hangsúlyoznom kell, hogy a felsorolt és pontokba szedett összes hiányok és fogyatékoságok nem minden gyűjteményben vannak meg egyformán. Egyes jobb köteteket már a tárgyalás folytán jeleztem; most újra kiemelem, hogyha gyűjteményeinket érték szerint rendeznők, egyik-másik magasan a többi fölé kerülne, mindenesetre önbecséért is, de kétségtelenül még inkább társai gyarlósága miatt.

---

⁴⁵ L. Budapesti Szemle 126. köt. 251 l. 127. köt. 295 l. — Ethnographia 1902. évf. 419. l. — Erdélyi Múzeum 1908. évf. 354. l. — Dr. Szászy István: Dallamlopás. Magyarország. 1903 szeptember 13, 18. — Elplagizált nótá. Ellenzék 1904 október 22. — Ujság 1901. április 13. — Magyarország 1900. április 13. és 1901 április 12. És a többi!

Ebben az egész ügyben éppen az a lehangoló, mert a fervtelen ingadozásnak, céltévesztésnek és szeszélyes kapkodásoknak éppen az a legbiztosabb jele, hogy még ugyanazon testületnek hiadványai is értékben egymástól annyira messze eshetnek. És hogy végre is: nincs egyetlen olyan kötetünk, a mely a felsorolt hibák és hiányok valamelyikében, igen sokszor a legtöbbször, részes ne lenne.

Már a tárgyalás folyamán egy párszor jeleztem, hogy nem volt czélom *egyes* gyűjtemények *egyes* bibáinak a bírálata. Ha szabad úgy mondanom: népköltési gyűjteményeinknek mintegy a természetrajzát akartam megírni s a tapasztalt jelenségek lélektani magyarázatát adni. Ez meglévén, logikusan következnek minden egyes gyűjtemény minden egyes hibájának leltározása, lehető kiigazítása, szóval az a részletes, építő bírálat, melynek czélja volna hitelevesztett vagy hitelesevölt gyűjteményeinknek a kifejtett szempontok értelmében való restaurálása.

Ugyan ki vállalkozna erre a formájában kellemetlen, eredményében meddő feladatra? Az észlelt hibák és hiányok egyrésze kézzelfogható-, másik része valószínű, harmadik része vitatható s a többi körülbelül gyanus. Ez éppen elég arra, hogy népköltési gyűjteményeink tudományos hitele megrendüljön; arra, hogy ezek elintézésével, helyreigazításával, az elvesztett bizalmat mindenkinek közmelegnyugvására visszazerezzük, alig lehet reményünk. Ha más nem, a Thaly körül felviharzott vitatkozás is megtaníthatott rá, hogy olyan téren mozgunk, a hol külső bizonyítékok hiányában a legellentétebb állítások, felfogások sikerrel érvényesíthetők, a nélkül, hogy a már egyszer kikezdett ügyet, jelen esetben Thaly írói hitelét, egészsze lehetne varázsolni.

Bármily keservesen is essék: itt nincs más mit tennünk, mint az egész rosszul kezdett és rosszul folytatott ügyet a maga természetes alapjára visszaterelni s helyes mederben újra útnak indítani. Valami szívetfacsaró végzet lebeg felettünk, hogy nekünk magyaroknak, nemcsak a tudomány, irodalom és művészet mezején, de a most dúló csatákban is, minden területet kétszer kell meghódítanunk s érte kétszeres anyagi és szellemi áldozatot kell hoznunk. De ha a táblára rosszat írtunk, nincs más mód: le kell törölni és újat írni rá!

Vajjon remélhető-e népköltési gyűjteményeink ügyének új, helyesebb célú felvétele? Alig hiszem! Az emberek nagyobb része azon a véleményen van, hogy van ennél nekünk nagyobb bajunk is és vannak sürgősebb feladataink is. Azokkal, a kik így gondolkoznak, éppen most, nehéz vitába elegyedni. Csak ne feledjük, hogy ezek

régen is, más körülmények között is ezen a véleményen voltak s így fognak gondolkozni, akkor is, ha a jelen veszedelmei elűlnek. Ezek ugyanis egyszerűen nem érzik ennek az ügynek a fontosságát sem nemzeti, sem szociális, sem tudományos tekintetben.

Az emberek kisebb része érzi ezt; jól látja és tudja a felsorolt hiányokat is. Egyesek valószínűleg próbát is tettek a helyzet javítására. Azonban látva a nagy anyagi és szellemi nehézségeket és főleg beleütközve a szerzett jogok és jelentkező érdekek drótsövényeibe, jobbnak tartották a meddő küzdelmet elhagyni és vagy félreállani vagy oda szegődni a rosszul indult és rosszul folyó munkához. Ezek magukat ezzel a nemzetmentő gondolattal vigasztalják: *Köszönjük meg, ha így is lehetünk, a hogy vagyunk!*

Ám legyen! Ha másképp nem lehet — mit tehetnék ellene!? — én is belenyugszom. Csak azt még se akarja senki velem elhitetni, hogy ebben volna valami köszönni való!

(Kolozsvár.)

Seprődi János.

Egy 1631-iki szebeni magyar kalendárium.

A marosvásárhelyi református kollégium könyvtára egyik könyvének táblájába beragasztva több ívnyi régi nyomtatvány került elő, mely egy 1631-iki magyar nyelvű naptárhoz és „prognosticon astrologicum“-ához tartozott. 13 ívből kettő, a naptár 1—2-ik íve, egy a prognosticoné, a többi tiz ív pedig újból a naptár első íve volt az alábbi címlappal:

Uy és O | KAKENDÁRIUM, | CHRISTUS URUNK SZÜLE-
tése után 1631. Esztendőre. | Rend szerint az napok k szám-
lálásával es egyeb vá- | lasztásokról || Az BRASZLAI Kalen darium-
ból | Magyarrá fordítottot. || Szebenben, | Nyomtattatot Lintzi P :
Marcus által.

A címkép — ugyanazon fekete-piros nyomású, mint a szövegben — 26×62 mm. nagyságú fekvő négyszögben sarkányt ábrázol, a mint farkával a fogyó holdat öleli körül, a növekvőt pedig fogaival harapja. A lapok nagysága 75—100 mm. Nincs sem ív-, sem lap-számozásuk, megvan belőlük összesen 16 lap, 8 levél. A 10 levelen következik: Ez Esztendő számláltatik CHRISTUS Urunk születése után: 1631. — Utána még négy utánszámítás, a világ teremtése, a vizözön, a római birodalom kezdete és a naptárújítás szerint. Ez után az év fontosabb naptári és ünnepi meghatározásai jönnek még az ó és az új naptár szerint.

A 2a levél tartalmazza Az Kalendariumban lévő Jegyeknek magyarázatját. Következnek a hold változásainak jelei után az „ker vágás jó, ker vágás job, Jó köpöl: för.; jó vetés: plánt.; jó italos purg.; jó hay nyiri.; jófa vágás, jó csecstül elv, gonosz szerencse jegyei. Ezek után a jobboldali hasábon a bolygók jelei s az „öszve jóvés, Ellenbe állás, Hármás fény, Négyes fény, Hatszegü fény“ jegyei, végül az új- és ó-naptárszámítás közötti időkülönbség jelzése utalással arra, hogy az evangeliumok olvasása is aszerint tolódik el. A 2b levéltől a rendes naptári rész kezdődik januárius hónappal; minden lapon 16—16 nap van jelezve és az utolsó 8b levél v július 16-tal. A naptár többi, körülbelül másfél íve nem került

Ehhez a naptárhoz tartozhatott az a másik ugyanolyan nagyságú ív is, mely az u. n. prognosticon elejét képezi. Czíme: prognosticon Astrologicum. | az az: | AZ E G H I C S I L - | lagoknak forgásából való jöven- | döles, neminemü törteneendő dolgo- | król, es az üdöknek változasáról, | az 1631. Esztendőre. || Az Brászlai Kalendariumból. | Magyarra fordítatot. (fejléc) Szebenben, || Nyomtatott Linzi P: Marcus által.

Az 1b. levél szól „Az 1631. Esztendőnek | négy Részeíról. | 1. Az Télről. Az ívnek 2-ik, 3-ik levele hiányzik. A 4a. levél folytatja két sorban az időjárásra vonatkozó jóslásokat és azután szól „AZ NAPBAN ES HOLDBAN | lévő Ecclipsisekről. Ugyanerről van szó a 4b. s az 5 a-b levelen. A 6—7 levél újból hiányzik és a 8a. levél „Az Fördésről és köppölyözésről“ emlékezik meg három pontban. A 8b. levelen lapnagyságú képe van az Istennek, amint fején koronával, balkezeiben uralkodói pálczával áll a felhők közötti sugárözönben, lábánál az intésére váró nyilas és a halak csillagképe van, kezdetleges módon ábrázolva. Ez egyúttal záróképe is lehetett a prognosticonnak.

Ez az 1631-iki naptár egyike a legelső Erdélyben megjelenteknek; Szabó Károlynál (Régi Magyar Könyvtár I. k.) csupán az 1626-ban Gyulafehérvárt nyomtatott Herlicius-féle előzi meg s az 1531-ben Kolozsvártt kiadott egykorú vele. A mienknek szerkesztője valószínűleg maga a nyomdász. A „brászlai Kalendárium“ több ízben fordul elő régi naptáraink mintájaként. Így legelőször az 1621-iki bártfainál, továbbá az 1627-iki és 1628-iki debreczeniuél. Az 1631-iki szebeni naptárnak szerkesztője és nyomtatója Lintzi P. Marcus ezen a néven nem szerepel nyomdászaink között, legalább is nem találunk nyomdájából kikerült más nyomtatványt. Ellenben több olyan nyomtatvány ismeretes, melyek Szebenben Pistorius Marcus műhelyéből kerültek ki. Ilyen az 1629-ben megjelent Nomenclatura (Régi magyar könyvtár II. k. 455. sz.), az 1648-ban kiadott Bartholinus, Praecepta logicae (694. sz.), továbbá az 1648-ban (695), 1649-ben (709), 1653-ban (792) megjelent különböző tartalmú művek. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy Pistorius egyazon nyomdász Linzi P. Marcussal. 1657-ben már nem folytatja mesterségét, mert az ekkor Szebenben kiadott Almanach, már nem az ő nevén, hanem valószínűleg testvéreén, Pistorius Mártonén, szerepel.

(Marosvásárhely.)

Dr. Dékáni Kálmán.

Adatok Kerekes Ábel tudományos törekvéseihez.

Kerekes Ábel pályáját már 1821-ben megrajzolta P. Thewrewk József.¹ A tanítvány hálája, a barát meleg szeretete ömlik el ezen a derék kis biográfián. Mindazonáltal tárgyilagos marad Kerekessel szemben. Így pl. a Balóval történt incidens elbeszélése világos bizonyítéka annak, hogy legjobban mégis csak az igazságot szerette. Szélesebb alapon s több részletező adat felsorolásával másodízben gróf Kuun Géza méltatta² az alig 26 évet élt tudós szorgalmát, műveinek értékét, Cesinge és Bethlen Gábor működésének alapjában véve első magyar méltatója rendszeres kutatásokon alapuló biográfiában. Oklevélgyűjteménye igen becses kútfők nagyszámú és pontos másolatát tartalmazta. Erdély akkori tudósai mindmind nagy reményeket fűztek Kerekes gazdag gyümölcstermést ígérő törekvéseihez. Igyekezetét támogatták, magát barátságukba fogadták. Kora sírba dőlten nagy joggal búslakodtak az egykorúak, tanítványai s tudós barátai és pártfogói. S hogy a veszteség, mely halálával történetirodalmunkat is érte volt, csakugyan nem csekély, a két nagy-tudományú biografuson kívül az alábbi levelek szó nélkül is igazolják.

Csak az itt közölt levelekből is kitetszik az, hogy Kerekes ropant szorgalommal s törhetetlen akaraterővel gyűjtötte a kútfőket részben, hogy kiadja, részben pedig, hogy készülő műveiben felhasználja őket. Persze *Monumenta* és jó közlekedés hiányában barátai és tanítványai segítségére is támaszkodik, de e mellett nagy gondossággal vigyáz a másolatok pontos voltára. Ugyan nem egyenes szóval, de mégis érthetően inti másoló tanítványát, hogy *accurate* másoljon. Érdeklődik az irodalom és tudomány minden eseménye iránt s ezt az érdeklődést a tanítvány lelkébe is iparkodik átplántálni.

De még más szempontból is figyelemre méltó adatokat tartalmaznak e levelek. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár becses kézirati kincses tárába engednek bepillantást. E kincsek nagyrésze azóta közkezen forog, de akkor még nem így állt a dolog. Kerekes nagyon

---

¹ Csik—Szentiványi Kerekes Ábel életképe. Festé P. Thewrewk József. Pesten, Januárban, 1821.

² Kerekes Ábel. Erd. Múz. Egyl. kiadványai 1891. évf. 337—351. l. Különnyomatban is. Kolozsvárt 1892. Lásd még Kerekesre vonatkozólag a százszvárosi ref. Kún-Koll. Értesítője az 1908—9 tanévről 41—45 l.

alaposan áttanúlmányozta őket, hogy oly pontosan ismeri még a könyvtári jegyüket is.

A levelek Lészay Dániel hagyatékából Szászvároson a Lészay-család birtokában vannak. A Lészay-család rokonságban áll a Zudorokkal s ez úton kerültek oda a levelek. Zudor Sámuelről, Kerekes famulus tanítványáról adataink nincsenek. Úgy látszik fiatalon halt el

1.

Tekintetes Ur!

Érdemem felett való jó Fautor Uram!

Tisztelettel vettem levelét a Tkts Urnak, melyből örömmel érttettem az öreg Bárány³ a Magyar literatúrához való buzgóságát; minek okáért a tegnagyobb szívességgel teljesítettem az új Commissiót is. Bár többre terjedne ezen Publikum iránt való jó célja!

A mi a Septemberi Commissiót illeti: küldöm mind a két Darabot $6\frac{1}{2}$ arcusokban, a töllem kitelhető accuratióval leírva s konferalva. Mind a két darabba vettem észre nem kevés orthographiai s nyomtatásbéli hibákat, a melyeket meg nem corrigáltam az accuratió kedvéért. Főként a Szabó Historiája⁴ felette rossz orthographiával vagyon írva (a mellynek a végén a Subscriptusok után oda van imprimalva Enyed Várostá petséjtének formája; de a melly maculás és homályos lévén, ki nem rajzolhattam, hanem L. S. tettem helyibe) sok helyt maga magával ellenkezik.

Állapotom meglehetősen. A Philosophusok közé estem, Köteles Uram⁵ keze alá, a hova magam is czéloztam, járom extra ordinarie a Dósa Uram Jus patriumját, a kinek prelectiójít most a Theologusok járnak. A kosztot mind eddig elé is drágátskán fizetjük u. m. $5\frac{1}{2}$ forintot egy személynek való egy holnap csupa ebédjéért; de tartok tőle, hogy még inkább megdrágul, mert felette szűk a gabona, a mi kevés Törökbúza termett is, nem ért meg jól s már is penészedni kezdett sok helyeken. S ez az, a mi a szegény legényt leginkább nyughatatlanítja. Különben a tanítás a legjobban foly.

³ Bizonyosan báró Naláczy Józsefről van szó, a már elvéhédht gárdista íróról, kinek irodalmunk fejlesztésére irányuló buzgalmát dicsérettel emlegeti Széchy Károly is. Beöthy Képes Irod. tört. 2. kiadás. 566. lap. Naláczy Szászváros tőszomszédságában, Bábolnán lakott.

⁴ N. Szabó Ferencz Krónikájáról van szó, melyet gr. Mikó Imre adott aztán ki az Erd. Tört. Adatok I. kötetében 1856-ban.

⁵ Köteles Sámuel filozófiai író, később enyedi tanár. Pintér, A magyar irodalom története Bessenyeitől Kazinczyig. I. köt. 86. l.

Eléggé sajnosan értettem a Napokban, mint ember, Baló uram⁶ halálát; de mint Hazámat szerető másfelől el töltem, azon Gymnasiumnak leendő boldogabb állapotja iránt származott édes reménységtől.

Ezek mellett midőn továbbra is ajánlanám magamat, s töltem kitelhető isekély szolgálatomat a Tkts Ur tapasztalt jó Szívűségébe: alázatos tisztelettel maradok

A Tkts Urnak

alázatos szolgálja

MVásárhely 1814. d. 12 a Septembris.

Zudor Sámuel.

2.

Tekintetes Ur!

Nekem kedves jó Uram!

Engem itt marasztal T. Tompa⁷ Uram valami gyermekek mellett — szerettem volna le is menni s szüléimet, jó embereimet s barátimat meglátogatni; de már hogy is esett, azt se bánom a jövődre is nézve. A szerint tellyesítője lések a Tkts Úr Commissiojának is a nyáron, s bizonyosan venni fogja a Historiai darabot Septemberbe, mivel most már inventalt, s használhatni a Bthecat.

Ugyan jól producalja magát itt a Nemzeti Jádzó Társaság, de van is a betsülete a Publikum előtt — számosan gyakorolják a Theatrumot.

Èn is praenumeraltam volt a Museum 2-ik Darabjára T. Borsos Uramnál,⁸ Kis Józsefekre bíztam, hogy Balog ki nem vette, ő maga vegye kézhez és septemberbe hozza fel vagy adja által a Szüléimnek, minthogy már úgy is olvastam — erősen szeretem benne a Hertzeg Libu Történeteit, a Filozofiat, s némely verseket.

Ezek mellett a midőn víg nyári napokat kívánnék a Tkts. Urk, alázatos tisztelettel maradok

A Tkts Urnak

alázatos szolgálja

MVásárhely 815 d. 30a Junii

Zudor Sámuel.

Czim: Tekintetes *Kerekes Ábel* urnak a Szászvárosi nemes ref. Gymnasium egyik érdemes Rendes Tanítójának, Nékem kedves jó Uramnak, alázatos tisztelettel.

Szász-Város.

⁶ Baló Sámuel a szászvárosi iskola rektorprofesszora, ki P. Thewrewk szerint 1814 szept. 29-én halt meg. (P. Thewrewk, *Kerekes Ábel életképe*. 1821. 17. l.) Úgy látszik Zudor is tudott a Baló—Kerekes inczinensről. (Thewrewk id. m. 16—17. l.)

⁷ Tompa János, előbb marosvásárhelyi, majd 1816-tól nagyenyedi tanár.

⁸ Borsos János szászvárosi ref. pap.

3.

Tekintetes Rector Ur!
Nekem kedves jó Uram!

Sípos András a napokban oda lejárt Szászvárosra, ezt ő mondotta volt nékem a canicula elein, s azt is ígérte vala, hogy hírt ad elindulásakor; de nem úgy lett a dolog. Tőlle jól leküldhettem volna Borsos Tamás Historiáját,⁹ mert készen volt; hanem semmitem — majd September elein (mivel Feketére nem merem bízni, annyival is inkább, hogy nem megyen le egyenesen) jobb alkalmatosságból, s még vagy egy, Originalból kírt darabotskával megszerezve küldhetem le. Rá találtam nagy bajjal a Katalin kívánt Articulusra, még pedig a tőle subseribalt exemplárra a Cancellarius Bthecájában (a Donáth úr collectiójában nem találtam ezen Articulusokat, — elébb ennek, a Bthecaba levő, Apographumát hánytam volt fel curiositasból). Ezen darabot is le fogom küldeni bizonyosan a legnagyobb accuratióval leírva.

Egy régi kézírásra akadtam itf a Collegium Bthecájában; ez a Mátyás Kly Stylionariuma — mindenütt az ő neve vagyon a prae-missákba, — se eleje, se hátulja, név, esztdő szám, semmi sints rajta. Conferaltam egy Diplomaticum Dictionariummal s az írása 15-ik század végére s 16-ik elejére mutat; megeshetik, hogy még Mátyás uralkodása alatt íródott, mert egy kitsi chronologia is vagyon benne, s ez a Mátyás koronáztatásáig egyenlő tentával, — haláláig pedig egyenlő írással jó le, — azonnal más characterű az írás.¹⁰

Több versen kijelentett, s tőlem kitelhetőleg eddig is teljesített szolgálatomat újra ajánlom ezutánra is, — a mitsoda darabokra szüksége lészen a Tkts Rector Urnak (mivel én nem tudom a collectióját) jelentse levele átal minden tartózkodás nélkül, — bizonyosan nem fogom én is, hidegen nézni a Haza boldogságára tévő fáradozásait. Ugyan mit nem követnék el, a Hazámhoz, s a Tkts R. Urhoz való tisztelettel öszve köttetett szeretetemből!

Ezek mellett, midőn továbbra is ajánlanám magamat a Tkts R. Úr szokott szívességibe: alázatos tisztelettel vagyok a Tkts R. Úrnak

MVásárhely 815 d. 12 a Aug.

alázatos szolgálja
Zudor Sámuel.

PS. Köszönettel vettem a Sipostól küldött Oratiokat, egy exemplarban.

⁹ Borsos Tamás Historiáját.

¹⁰ Különös figyelmet érdemlő feljegyzés!

4.

Tekintetes Rector Ur!

Nekem kedves jó Uram!

Imé ígéretem szerint küldöm Borsos Tamás historiáját s az erre nézve igen interesszant, 1571 d. 4u Máj. Fejérváron költ Articulusokat, hogyha nem volnának meg a Tkts Rector Urnak, — a közelebbről kívánt Articulusokat is kiírtam nyomtatásból, még pedig a legnagyobb accuratióval betűről, betűre, virguláról, virgulára, ezeket is küldöm mind egy csomóba.

A Borsos Historiáját Fekete Jósitól is elküldhettem volna (a kítől egy levelet küldöttem is a Tkts R. urnak), de jobb alkalmatosságot vártam s imé éppen Apámtól vagyon szerentsém le küldeni.

Ezek mellett alázatos tisztelettel maradok Tkts R. Urk

alázatos szolgálja

MVásárhely 815. d. 31 Aug.

Zudor Sámuel.

5.

Kedves Zudor Uram!

Vettem az Atya Urától a három darab írást, köszönöm barátságát; köszönöm az én, köszönöm a Publicum nevében is, mert mind a hármát ki fogom adni. A Catharina idejébéli Art.okat a második tsomóba már rendbe is tettem és a Zudor Uram írásában, tsak ezt írtam utánna: *Az eredeti nyomtatványból írta ki Zudor Sámuel, MVásárhelyi ref. Deák; és én, ezen Barátomat esmerve, merem állítani, hogy a legnagyobb pontossággal. Vajha azzal szedhetné ki a betűszedő is!* Az 1571 béliek a 3 ik Tsomóba fognak menni, Borsos Thamás a 4 ik és 5 ikbe. Ajánlom továbbra is szivességébe Gyljiteményemet, én sem fogok háládatlan lenni.

Most a 2 ik tsomó rendbeszedésén és Bethlen Gábor fejedelem élete megírásán dolgozom.¹¹ Ezt ugyan a Döbrentei Múzeumába, s közlöttem is vele egy részt: ígérte, hogy az 5 ikbe felveszi. Legyen Zudor Uram is, ugyan kérem, curiosus ezen nagy hazánkfia iránt, hogy én is annál accuratebb írhasam meg az életét; ha tsak excerpalgatva is, az életére tartozó nevezetesebb datumokat: feljegyezvén mind az által, hogy honnét írta ki. Az alatta kijött Diaetalis A.-sok megvagnak nállam. Meglehet, sok lessz felőle a csiki Cserei Mihály¹²

¹¹ Ld. erre nézve a Döbrentei Erdélyi Múzeumának 5. füzetét és P. Thewrewk J. Kerekes Ábel élete 40–41. l.

¹² Cserey Historiaja nyomtatásban először 1852-ben jelent meg.

Diariumában is: így ír erről a híres Benkő: Csíkban, Csitsóban született Cserei Mihály Diariumában hasznos megjegyzések vagynak a Bethlen Gábor életére.

Reméllem, hogy mikor a Cancellisták fel mennek, szent Márton napkor, küldhetek vagy egy explárt az első tsonóból. Újra ajánlván Gyűjteményestől¹³ magamat szívesébe vagyok Zudor Uramnak

igaz tisztelő Barátja

Szászvároson 17 ik 7 bris 1815.

Kerekes Ábel.

Ma T. Sipos Uramnál Döbrenteivel leszek ebéden. Ő egy igen jó készületű ifju ember és nagy tüzzel a közjő iránt.

6.

Kedves Zudor Uram!

Hozzám hozá be egy Maros-Vásárhelyi Ember három levelét, mellyeket töstént Zudor Sigának, ki mint Cívicus itt vagyon vacatióin is, által adtam. Az embere ugyan jó expressusnak, mert kétszer is megkért, hogy választ küldjünk; úgy hogy én is írok, noha nem választ. Irtam volt közelebről is s által adtam volt Balognak, nem tudom vette-é.

A Museum 2 ik füzete kezébe ment Zudor Sigának és bizonyosan tőle az Atyju Urához. Ha nem praenumaralt ott Vásárhelyen a 3 ikra, tudósítom engem s eligazítom a dolgot. Ki jött ez is, épen most olvasom: lehet belőle választani. Az 1630 ik béli Art-okat a második Tsonóban éppen Döbrentei vette fel; a solymosi Grófné¹⁴ költségén fog nyomtatódni talán Pesten Trattnernél. Jött ki a Nemzeti Gazdában 1815 No 16. Pag. 247—250 egygy dissertatióm, olvassa meg s legyen curiosus, ha bővíthetné: nevezetes dolog a Magy. Litteraturára nézve. A Gyűjteményemről pedig hírdetést tettem volt a Magy. Kurír ezen esztendőbeli 219 darabjában; nem tudom látta-é ezt is? Az 1571 beli Artikulusokat honnan írta ki, bizonyosan nem nyomtatásból?

Betsesek és Erdély Historiájában való jártasságot mutatnak a közbe közbe tett Excerpták is.

Cons. Kenderessy Ruminak akarja írásaim az arra szánt költ-

¹³ Historiai darabok és apróságok. Ld. a Döbrentei Erdélyi Múzeum IV. füz. 186. l.

¹⁴ Gróf Bethlen Zsuzsánna, Barcsay Ábrahámnak, a testőr írónak özvegye.

séggel együtt kiadás végett kiküldeni, a mint Döbrentel írja. Ez ellen épen ma tevék fel a Cons. Urhoz egy protestáló levelet. Rumi: Collectiojának az első darabja kijött. Ha most módom nintsen is de bizonyosan fáradságáról el nem felejtkezem, ingyen nem kívánom; még a Barátoktól is tsak illőt kell kívánnunk. Vagyok

igaz szívű Barátja

Szászvároson 1815 13a 8 bris

Kerekes Ábel.

7.

MVásárhely 1815 d. 11a 9 bris.

Tekintetes Rector Ur!

Nekem kedves jó Uram!

Novembernek 6 án adá kezembe egy Görög a Tekts Rector Urnak 17 ik 7 bris írt levelét, a mellyet szája vallomása szerlnt magánál felejtett volt; ebben a többek felett az olvasom, hogy a Tkts Rector Ur most a nagy Bethlen Gábor élete leírásában fíradozik. Ez egy igen kedves Biographia leszen minden Hazáját és Nemzetét igazán szerető Magyar előtt, a ki csak nagyító üveggel belé tekinthet Hazánkknak akkori állapotjába, s ezen derék Fejedelem viselt dolgaiba. Képzelheti a Tkts Rector Úr mítsoda örömmel vettem ezen tudósítását, a ki a mint kezdem naponként inkább inkább esmérni Nemzetemnek viselt dolgait s constitutiojit, úgy harapózik iránta való szeretetem. Alig juték végire ezen levélnek, s azonnal a Telekiana Bthecaba mentem, a hol az említett Cserei Mihály Diariumát meg is találtam, *még pedig az autographumot*; ezt végig forgatván, reá akadtam Bethlen Gábor Testamentumára s legatumjainak registrumára, mindössze valami tíz árkus. Ez egy olyan datum, a melly akármelyik Historiai gyűjteménybe nem utolsó helyet érdemel; mert csak ez is, ha szinte egyéb datum nem volna is, eléggé characterizálja a Hazáját, Nemzetét, Vallását, más vallások gyűlölsége nélkül, híven szerető nagy lelkű Fejedelmet; e mellett tisztán láthatni benne a Hazának akkori politikai existentiáját. Megérdemelné ez a darab, hogy szóról szóra kinyomtatassék, de Hazánkknak mostani állapotja s környülállása merőben megfoszt azon reménységtől, hogy a censurat kiállhassa; csakugyan minthogy sokat szedeghetni ki belőle más nemzetnek megsértése nélkül: a lehető accuratióval fogom kiírni s le küldeni mentől hamarébb; mert ha nincsen meg ezen Testimonium a collectiojában, ennek esmérete nélkül, meg eshetnék, sok olyan

vonások maradnának ki a Biographiából, a mellyek nem kevés dicsere-tére lennének ezen derék Fejedelemnek; ha pedig meg talál lenni a Tkts Rector Ur collectiójában: abban az esetben sem sajnálom ezen kitsiny fáradságomat, mert külömben is szándékom vagyon magamnak is leírni. Ezen Testamentum végén így kiált fel Cserei Mihály: Oh vajha most is élnél Bethlen Gábor és Botskai István! E mellett bizonyosan nem leszek lassu más dátumoknak is keresésében, a mellyek ezen Biographiara tartoznak. A szűreti vacatió is vettem egy levelét Tkts R. Urnak. Ugyan nem válaszként, a melynek oka nem egyéb, hanem csak az, hogy a midőn megírtam volna a többi levelet s épen vágnám körül a papirozt, hogy a Tkts. R. Urnak is írjak, akkor toppant bé hozzám azon kereskedő s jelentette, hogy pontba falura indul, mire nézve adjam által a leveleket, mert ő visszajövéen a faluról, tüstént elindul, egyedül való ember lévén pedig, a házához hijába küldeném s így maradt el.

A M. Kurítba tett hírdetését a Tkts R. Urnak olvastam volt, de a Nemzeti Gazdában levő Dissertatióját még nem láthattam, hanem rajta leszek. Az 1571 ikbeli Artikulusokat egy régi írásból írtam ki (mely 1120 szám alatt való collectióban vagyon a Telekiana Bthekában); erre nézve tartottam meg a régi orthographiát, ez a darab nints meg nyomtatásban, mert a mennyibe tudom, ekkor még nem volt szokásban kinyomtatni az Art. Az 1613 octoberben költ articulusokban úgy emlékezem, valami hézagok maradtak volt, ha ezek nincsenek kipótolva, és még lehet rajtok igazítani: itt meg vagynak azon Art. sok más kiadásban is, nyomtatásban in folio.

Az Erdélyi Múzeum 3 ik Füzetjére még nem praenumeraltam, mivel T. Tompa Uram lévén a praenumeratio szedője: abban a hiszemben vagyunk közönségesen, hogy Enyedre viszik s ha úgy talál lenni, igen bajos dolog a praenumeransokra nézt, de e felett maga se igen sürgeti, melyre nézve ezennel aláírok a Tkts Rector Urnál a 3 ik Füzetre instalván ebbéli szivességét; az áráról rendelést tettem, a Szüleim ki fogják fizetni Zudor Sigmond által.

A Haza érdemesseire való tisztelet, a mellyet kiki tartozik, csak nem engedí, hogy ide ne tegyem ezt is t. i. hogy T. Köteles Uram, midőn az erkölcsi szabadságról tanítana a Moralis Philosophiában cum applausa olvasta fel az Auditoriumban T. Sipos Uramnak az E. Museum 2 ik Füzetében ezen Mateariáról kijött versét, de ezen kívül több versek is egyéb beszédei között tisztelettel emlékezett T. Sipos Uramról különösen előttem a maga házánál.

Olvastam a *Mondolatra való Feleletet*; a mennyiben vissza

emlékezem a Mondolatra, e több annál. Ez itt igen ritka és drága könyv, az ára 4 Rfrt. pedig nem nagyobb a mondatnál, A czimje ez: *Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Urnak*, jött Pesten 1815. Somogyi Gedeon meg holt 1814 Ápr. 1 napján. Megírta Biographiáját egy kevéssé csufondárosan Költsey Ferencz. Ezen könyvben erőssen ki vagynak satyrázva az Antiquariusok, maga Gedeon és a Debreczezi Grammatika szerzői. Egy compactor (a kitől elkértem volt egyet olvasás végett) Debreczenben járván azt mondja, hogy ottan már nyomtatódik erre is a Felelet. Ezek mellett újra is ajánlván csekély szolgálatomat, alázatos tisztelettel maradok a Tkts Urnak

alázatos szolgálja

Zudor Sámuel.

8.

Kedves Zudor Uram!

Küldöm a Museum 3 ik füzetét.

Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus,

Accipito lubens.

Zudor Uram is többre volna érdemes s nálam is a szivesség nem hibázik, tsak környülállásaim gátolnak. Cserei Diariumat, ha érkeznék, igen jó volna leírni, csakhogy mentől accuratébb. Azt remélem, hogy lakásunk közel egymás mellett léssen s költsönös használjuk Collectionkat. Kérem nézné keresztül a Bethlen Gábor leveleit (Parte. 3 pag. 90) a Cancellarius Bibliothecájában s ha egygy vagy kettőt a nevezetesebbek közül *betűről betűre* kiírna, köszönetem mellett felvenném Gyűjteményeimbe.

Úgy tudósítson (Parte 3 a. pag 517) a Janus Pannonius *carmina inedita* s egygyéb ott említett munkái névszerint mikből állanak s mentől pontosabban: mert a Janus életét írom¹⁵ most s munkáit is elé akarom számlálni. Hogy t. i. mitsoda versei s kikhez vagy miről vagynak, hány levelei a Historia Episcopatus Quinqueecclesiensisből? Melyik kiadott verseinek variaus lectioi — Guarinnak Janushoz hány levelei?

Kedves Zudor Uram, ezen kéréseim éppen nem szemtelenségből, hanem barátságos bizodalomból származnak. Közlöttem Sipos Urammal a levelit: annál jobban esett, hogy tudta, hogy Kőteles Uram nem gondolhatta, hogy Zudor Uram megírja a dolgot; és hogy

¹⁵ Meg is jelent a Döbrentel Erdélyi Múzeuma V. füzetében 1816-ban.

azt is tudta, hogy Zudor Uram is nem gondolja, hogy közölni fogom. És így két nem színezett tisztelőit találta fel benne.

NB. 1784 ben a Cancellarius adta ki, legaccuratebb a Janus munkáit.

(Névalírás hiányzik).

9.

Szászváros 27a Máj 181

Kedves Zudor Uram!

Tökéletesen hiszem, hogy barátságos kérésem teljesítésében csak a Btheca mostani környülállásai gátolták Zudor Uramat; és ha halad is a dolog, de nem mulik el. Lássa! a közjóért még szemtelenkedni is kész vagyok. Hanem egyébért neheztelhetnék méltán én Zudor Uramra t. i. lejövet tsak egyszer s felmenet egyszer sem keresett meg. De minthogy ezen haragom is tsak szeretetből származik, könnyen megengedek. Nem régiben vettem a Cons. Kendersy levelit és ezen jó hazafi a neki ajánlott (az én írásomban tiz Arkos) irásokat igen nagy betsílettel elfogadta. Már nem sokára meglátjuk lessz-é több ebből a dologból, mint az előbbeniekből. Mlgos Aranka¹⁶ urnak írtam levelet. Minek előtte Zudor uram eljőne, mennyen el hozzá, ha szükség lesz, sokszor is, és hozzon nékem választ: mert arra igen nagy szűkségem volna.

Barátja
Kerekes Ábel.

(Szászváros.)

Közti *Dr. Kristóf György.*

---

¹⁶ Zágoni Aranka György, kivel Kerekes állandó levelezésben állott. (Thewrewk id. m. 13. l.)

IRODALOM

Magyar Képzőművészek Lexikona. Irták: dr. *Szendrei János* és *Szentiványi Gyula*. I. kötet: Abádi—Günthier. Szeged, 1914. 8-rétű XXI+616 lap.

Rég éreztük e mű szükségét. Száz éves törekvés valósult meg általa. Örvendetes esemény, hogy irodalmunk gazdagabb lett vele. Az előszó bővön és értékesen megismertet a Lexikon előzményeivel, módszerével és alapelveivel. A kötet végén levő kimutatás szerint a XII. századtól a XX-ig 2953 művész nevét találjuk benne. Mindenikről rövid, lényeges, tömör életrajzi adatok, munkásságuk, s a kinnél lehetséges volt, műveik jellemzése és felsorolása olvasható. Végül kiegészíti ezt egy olyan széleskörű és jó bibliografiai repertorium, a mely a teljes magyar művészettörténeti irodalmat felöleli s pontossága és részletessége megbecsülhetetlen.

A mű teljességének természetesen vannak hiányai, de ezek a csak a magyar művészettörténeti irodalom hiányának következményei. Így meg vagyunk győződve, hogy bár a Lexikonban az ötvösök vannak a legnagyobb számmal képviselve (az I. kötetben pl. 905 van), az ötvösirodalom hiányossága miatt a magyarországi ötvösöknek alig kétharmada ha benne lesz a Lexikonban, pedig a szerkesztők az ötvöslegényeket is fölvettek. A további kutatások, melyeknek különben éppen a Lexikon rendkívül értékes segítő eszköze lesz, kétségkívül rengeteg új nevet fognak fölvetni. Meg kell adni, hogy mindazt, ami eddig ismeretes, a lehető teljességgel találjuk meg, ki kell emelnünk azt a lelkiismeretes pontosságot, mely éppen az ötvösöknél a legkisebb jellemző körülményre is kiterjed. A kötet egész ötvösnévanyagának erdélyi anyaga igen bő. Legalább harmadrésze kolozsvári, brassói és nagyszebeni.

Néhány erdélyi képzőművészre pótlásul, vagy kiigazításul egy-két apró adatot megjegyzünk. *Asztalos Lőrincz* kolozsvári mennyezetfestő tulajdonképpen *Umling Lőrincz* asztalos és hasonló nevű fia volt. A Kalotaszegen több faluban fennmaradt műveiket már Jankó János említi a Kalotaszegről írott néprajzi tanulmányában. Kevés adat található reá a kolozsvári asztalos czéhnek az Erd. Nemzeti Múzeumban őrzött könyveiben is. *Boér Márton*

festőnek számos képe van az erdélyi főúri családoknál. Aranka György képe tőle az Erd. Múzeum könyvtárában, Aranka nejeé Marosvásárhelyt magántulajdonban van. *Butzi* Kristóf harangöntő művei közé tartozik a Lexikon által említett kolozsvári harangon kívül a mezőpagozsai ref. egyház kis harangja. *Fodor* Jakab nem volt mennyezetfestő. Nem festette, hanem festtette, azaz csináltatta a várfalvi unitárius templom mennyezetét s nem 1627-ben, hanem 1672-ben. Itt a tévedés oka nyilván a Pesti Hirlapból való idézés, mely cikkét — talán sajtóhibával — a kolozsvári lapokból vette át. *Gáli* István festő neve helyesen *Gáti*. *Bodor* Péter építő és mechanikusnál a repertóriumából kimaradt Ifj. Biás Istvánnak Bodorról írott cikke. A Lexikon által idézett Marosvásárhelyi Lexikon is abból merített.

A lexikon nagyon értékes munka. Minden bizonynyal új lendületet ad a művészettörténeti kutatásoknak s kitűnő repertóriumával nagy szolgálatot tesz mindenkinek, aki e tárgykörben dolgozik. Művészeti munkához méltó szép és gondos nyomása Endrényi Imre szegedi nyomdájának válik dicséretére.

(Kolozsvár.)

Kelemen Lajos.

Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.*

Kiadja a Kisaludytársaság. Budapest. Franklin 1914. 8-rétű 594 lap.

Voinovich Madách-monografiája érezhető hiányt pótol: a tulságosan gazdagnak épen nem mondható Madách irodalomban Palágyi művén kívül inkább csak részlet munkálatokkal találkozunk. Palágyi műve pedig minden érdekessége mellett is sok tekintetben vázlatos s épen legkihívóbb tételeinek megbizonyításában szűkszavú. Más fogyatékoság is tapasztalható — kivált a régibb — Madách-irodalom termékeinél: alig vagy egyáltalán nem vették, némelyik nem is vehette figyelembe Madáchnak többi drámáját és elég nagyszámú lírai költeményét. Voinovich művének is lényeges része a főműnek, Az ember tragédiájának elemzése és magyarázata. Csakhogy e cél megvalósíthatása érdekében elmondja a költő életrajzát, ismerteti egész drámaírói tevékenységét s egész (kiadott vagy ismeretlen) lírai költészetét. Így hát Voinovich művét teljes monografiának tekintetjük s mint ilyent — az elsőnek is. S Voinovich művének legfőbb érdeméül épen ezt a módszeres eljárást tekintjük, azt t. i., hogy sem az életrajz elbeszélése, sem a többi drámák ismertetése, sem lírájának elemzése közben egy pillanatra sem tűnik el szemé elől a főcél: Az ember tragédiájának megértése, megmagyarázása. Érezzük, hogy minden mondani valója erre az egyre irányul, annak az előkészítése. Érezzük annál inkább, mert a hol a főművel kapcsolódás lelki élmények alapján lehetséges, ott e kapcsolatot maga az író is leszögi. E módszernek az egész művön keresztül következetes meg-

valósítása mindenesetre kiváló írói jelesség. Ehhez veendő még az a kedvező körülmény is, hogy nem egy helyt ismeretlen adatot közölhet s ki nem adott műből idézve támogathatja elbeszélését.

E módszeres érdemhez tartalmi jelességek is járulnak. Madách lírájának minden eddiginél behatóbb és talpraesettebb összefoglaló ismertetése. Pontos és kimerítő ismertetést kapunk arról is, hogy mi szerepe volt Arany Jánosnak Az ember tragédiája napfényre hozatalában és elismertetésében. Hasonlóképp érdem szerint méltatja Az ember tragédiájának két kiváló terjesztőjét, a festő Zichy Mihályt s a műfordító báró Dóczy Lajost. És ez helyén való is. A benső érdem és Arany után kettejüknek köszönhető első sorban Az ember tragédiájának általános elterjedtsége. Az a figyelmeztetés is ugyancsak tárgyyszerű, hogy Madách művében nem kell színszerűséget keresni; Az ember tragédiája a színpadról nem nyújtja azt az igazi műélvezetet, mit olvasás közben nyerhetünk (251. l.).

Fődolog azonban mindenesetre Az ember tragédiájának magyarázata. Madách Voinovich szerint azt tanítja: hogy az ember és az emberiség élete szakadatlan küzdelem, melyre ereje s a hivatás szava ösztönzi; jutalma az emberiségre nézve a haladás s az egyes küzdő emberre pedig a szerelmi és családi boldogság s önérzete. Az egyéni szűk élet beletorkollik az emberiség életébe, a véges ember a végtelenség részesévé válik, a teremtés folytatójává, a ki égi szikrát hord magában; kiapadhatatlan bízalom benső hangja ösztönzi előre, mely az égi kegyelem s a halhatatlanság reményével biztatja. Ebben a tanulásban egyesülnek a mennyei és földi jelenetek (432—33. l.).

Távol áll tőlem, hogy egy egész nagy monografiának végső eredményét egy-két szóval megczáfolhatónak tekintsem. Inkább elfogadom Voinovich magyarázatát annál is inkább, mert okfejtése eleven és lebilincselő. De kételyeim, kérdéseim mégis vannak és maradnak az ő álláspontjának megismerése után is. Ha csakugyan azt tanítaná Madách, a mit Voinovich vél, vajjon tragédia volna-e műve? s épen *az ember* tragédiája? Olyan optimisztikus magyarázó alap gondolata, mint a milyent Voinovich Az ember tragédiájának talál, csak eposznak s nem drámának lehet. Hiányoznék Az ember tragédiájából a drámai, a tragikus mozzanat. Pedig hogy ez ott van, minden magyarázó érezte, némelyik (pl. Erdélyi) tán kellelénél inkább. Voinovich felfogásából a tragikus mozzanat mintha kiesett volna. Voinovich úgy látja, hogy Az ember tragédiája szerint *van* jutalma a nemes kebelnek, halad az emberiség s nem e szűk határu lét — mindenünk. Pedig Az ember tragédiájában, a legutolsó mozzanatokban is, éppen ez a kérdés az égető, a szivetemesztő probléma. Madách *azt* sehohsem állítja. Hisz maga Voinovich is megjegyzi, hogy Madách a haladás megváltó szavát csak kimondja, de szemléltetni nem tudja (417. l.). A tragikus mozzanat épen az, hogy a jutalom sohasem megfelelő s mégis küzdenünk kell, mintha bizonyossággal elvennők a jutalmat. Értelem — Lucifer tagadja a jutalmat s minthogy értelmességünk uralkodik rajtunk, mi a jutalmat nem igen hisszük el. *Am hisszük*, hogy lesz jutalom. S e sejtelmes hit enyhíti el tragédiánkat.

Mert — s ebben egyetértünk Voinovichcsal — Madách csakugyan nem tanítja azt, hogy a jutalom elmarad, hogy az emberiség malomban tapos s a föld rögéhez van kapcsolva léte. Nem peszsimisztikus végződésű műve. De a Voinovich magyarázatának optimizmusa is hiányzik művéből.

A részletező elemzésnél is több helyt akad nagyon is vitatható állítása. Így pl. Voinovich szerint az egyes színekben Madách a korcsakok uralkodó eszméit akarta rajzolni s nem egyes hősök tragédiáit (267 l.). Itt is elhalványul a mű drámai jellege. Felfogásunk szerint éppen a tragikus hősök sorsa a fő; az, hogy a szép eszme és gondolat konkretizálva fonákul üt ki az egyesre nézve. Ádámnak minden gondolata tulságba csap, mondja másutt (284 l.). Dehogy. Inkább azt mondhatnók, hogy a legtökéletesebb eszme sem nyugtatja meg lelkét a felől, hogy van jutalma a nemes kebelnek stb. Ádám nem túloz, csak tragédiát szenved át.

Ismételjük, hogy sok helyen nem vág össze felfogásunk Voinovichével. De el kell ismerni, hogy Voinovich sok tudással s egyenletes előadásával, szerető elmélyedésével Az ember tragédiájának hivatott magyarázójává vált s tanulmánya sok tekintetben alapvető, másutt végérvényesnek vehető magyarázatot nyújt. Irodalmunknak nyeresége. Kár, hogy a Madách-irodalom legtöbb termékéről csak úgy félvállról beszél s hogy az irodalom összeállításában a Hellebrandt-féle repertórium adatain túlra nem terjedt ki figyelme.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

1914. Regény. Irta Újhelyi Nándor. Budapest, 1915. Athenaeum 8 r. 295. l. Ára 3 kor. 60 fillér.

Ez a regény 1915 legelején jelent meg, mikor már a végzetes 1914 év a kalandárium szerint a múltté lett. Úgy emlékezem, hogy sem megjelenésekor, sem azután nem méltatták úgy, mint megérdemelte volna. Ha csakugyan így van, illő, hogy foglalkozzunk vele, ha nem volna így, megérdemli, hogy újra szóba hozzassék. Háborús irodalmunk nem gazdag efféle termékekben, inkább a krónikás mint az alkotó irány felé hajlik. Igaz, hogy a jelen még forrongásban van, a háború, fájdalom még dühöng, de legalább e regény tanúsága szerint, háttérül, keretül, motivumul és anyagul már kínálkozhat az alakító és elmélkedő író számára. Újhelyi így tekinti az 1914-ben kiütött világháborút. Van egy szerelmi története, mely a háború folyamán és hozzá tehetjük, a háború hatása alatt fejlődik és nyeri befefezését. E történet majdnem mindennapos, de a hogyan a háború fejleszti és alakítja, már kiválik a mindennapi élet szürkeségéből. Hőse, Uthy István, a huszadik század embere, átitatva mindazzal, a mit a modern analitikus gondolkodás, a finomított műveltség és az egyéniség előretörése az újkor embere számára kieszelt.

Tanulmányai, nevelkedése, életmódja, gondolkodása szerint új ember, világfi és bölcselő egy személyben, kit azonban kutató szelleme és romlatlan ösztöne magával és környezetével ellentétekbe ragad és ellentéteken ragad keresztül. A regény elején az egyéniség fanatikusa, a regény végén az összeség tagjának érzi magát, a nemzetköziség áráján úszó világfi ábrándjaiból és henye okoskodásaiból a magyar haza védelmére szóló, tettekész, cselekvésre vágyó katona válik; az érzéki szerelem és a könnyű élet tisztelője és gyakorlója, a meghitt, lelki érzelem és a felelősség katonájává válik. Az átalakulás talán nem történnék meg ilyen hirtelen, ha normális idők járnának, de megtörténhet egy olyan őszön, mint a háborús 1914 év össze volt. A lelki fejlődés rajza e regénynek legnagyobb érdeme s erre az író szerencsés ösztönnel használja a háborút, mely a távolból mindjobban közeleg és közelgésében mind több és nyomós eseményt, hangulatot és színt hoz magával. Minden új vonás, a mivel a háború a megszokott élet képét gazdagítja, minden új esemény, a mely ez életet magát színezi, alakítja, változtatja és fölforgatja, alkalmat, okot szolgáltat a regény hősenek elmélkedésre és fejlődésre.

A háború e regénynek nem pusztán háttere és matériája, hanem mintegy cselekvő részesse, mondhatnám, a színpalack mögé rejtett személye. Az előtérben folyó mesét a háttérül szolgáló társadalom rajza és a háború története alakítja, szövi, fejleszti. A háborúnak egy egyénre, mint típusra, gyakorolt hatása szinte észrevétlenül terjed ki az egész társadalom felett. A romlott béke idejének fásultsága a tisztító harc tüzeiben való elégésre van szánva, a henye és önző társadalomra a munkás és áldozatra kész új élet föladata vár, a nemzetközi elsímulás áfiuma helyére a nemzeti érzés lángja gyúl. Az átalakuló egyén világa is átalakul s a könnyező társadalomra is új szellem és fölfogás kényszere nehezkedik. Így van-e valóban? A regény háttérül szolgáló társadalom rajzában következetesen nincs ugyan benne, de benne van Uthynak erős alanyiségában s abban a módban, a hogyan érdeklődésünk teljesen reá irányul és benne öszpontosul.

A regény témája magasan kiemelkedik az egész háborús irodalomból, mely megszokta már, hogy a mindennap uszályát hordozza vagy azon üljön. E gondolat kínó a regényből és az olvasót szinte teljesen eltölti. Úgy látszik ez töltötte el az író is s ez lehet az oka annak, hogy a regény műgondja ellen igen sok kifogást lehetne emelni.

Bármilyen kicsinyesnek lássék is, a nyelv, az előadási mód és a helyzetrajz fogyatékoságát nem lehet eléggé hangoztatni. Az idegen

szavak tobzódását talán még el lehetne nézni, ha nyelve egyébként tiszta, szabatos és magyaros volna. Hanem a mit jelzői megválogatásában, kifejezései magyartalanságában, az igekötők használatában, a szóvonzat törvényei kifogatásában, egyes szavak értelmi áttételében vagy helytelen alkalmazásában elkövet, elegendő lenne arra, hogy egy kezdő korrektort kihozzon a sodrából. Ennyit nyelvről. Pongyolasága, örökös elemző, magyarázó, bizonyító előadása, eufuizmus, gyakran negéde, igen sokszor szeszélye stilusának egyenlőtlenséget, vontatottságot, hogy ne mondjuk unalmasságot, lazaságot és erőltetettséget kölcsönöz. Ezt az irodalmi nyelvet és előadást eléggé megszokhattuk volna már a törzsasztalok hallgatásában és az újság olvasásában, fiatalosnak és menthetőnek, — de nem elfogadhatónak — találók ott, vagy itt, de nem tudjuk megszokni az — irodalomban. Az írónak talán szüksége van arra, hogy a főváros és társadalma rajzához egyes tételeket hosszasabban vitasson, egyes alakokat föl-vonultasson, egyes jeleneteket elének állítson, de a regénynek ezek közül sokra nem volt szüksége. A regény műalkotás, melynek törvényeit még annak is szeme előtt kell tartania, a ki mereven vitatja az egyéniség jogát és szabadságát. Ha kiemeltük, hogy Újhelyi a háborút úgyszólván cselekvő személyként állítja a regény szerkezetébe, nem hallgatjuk el, hogy a helyzetek és fölfogás rajzához, vagy magyarázatához kelleténél több henye szereplőt és a szükségesnél terjedősebb fejtegetést illeszt regényébe. E személyek jönnek és mennek, alig lendítenek valamit a mesén, e kitérések pedig alig igazolhatók a műnek szerkezete vagy a művészi alkata szempontjából.

Szeretném, ha meg tudtam volna értetni, hogy a regény lelkét, célját és szülemelő gondolatát, művészibb formában, érettebb, magyarság tekintetében kifogástalan előadásban óhajtottam volna olvasni és élvezni. Szeretném, ha az író eléggé dicsértem volna abban, a mi őt kora és köre fölé emelte, a gondolat megelevenítésében, a jellem fejlődése rajzában és kevés szóval kellene lelkére kötnöm, hogy a nyelv, az előadás és a belső szerkezet nem másodrendű tényező az irodalomban.

(Kolozsvár.)

— rd —

MUTATÓ

az *Erdélyi Múzeum* 1915 évi folyamához.

Készítette *Szabó György*.

Acephalus-codex	53, 55, 56, 60
Ajtai Mihály I. középjaitai Benkő Mihály	---
Alaj-substratum (<i>Erdélyi János</i>)	17
Albericus Világkrónikája	51
Alexandriai Kelemen (II—III. század)	135
Alföldi András	100
Alkuin	138
Alpár I. Mentovich Ferencz	---
Altaichi Évkönyv	54
Áltatás (<i>Erdélyi János</i>)	13
András I.	31
Andrásfalva I. O.-Andrásfalva	---
Angyal Dávid	108, 111
Anonymus, Béla király névtelen jegyzője	27, 51, 54—55
Anselmus (1033—1109)	139
Apafi Mihály I.	145
Apafi Mihály II.	145, 147, 153
Aranka György	71, 84—85, 87—89, 92—93, 212, 220
Arany János	166, 174, 176, 198, 200, 221; László
Arnobius	135
Asztalos Lőrincz	219
Aventinus	49
Baló Sámuel (1814)	210
Balog	211
Bandi Ede	202
Baresay Ábrahám, Újabb adatok, életéhez. <i>Ferençzi Sándor</i> .	127—131; Ábrahám
né I. Károlyi Zsuzsánna; György (1799)	130; Károly (1799)
Bánffy György	92, 95; László gróf
Barta Gábor	114
Bartalus István	169, 174, 178, 191, 197
Baros Gyula	127
Baróth	75
<i>Bartók György</i> : Erdélyi János gondolkozása	7—25
<i>Barts Gyula</i> : Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete. <i>Ism. Kelemen Lajos</i>	69—70
Batthyány-kódex	77
<i>Bayer József</i> : Kissolymosi Simó Ferencz festő	80—83
Bécs (Bets)	91, 128
Bécsi jezsuita könyvtárban volt kézirat, 1467-ki	60
Bécsi Képes Krónika <i>Dékáni Kálmán</i>	37—63
Beda Venerabilis (672—735)	137
Békési Emil	44
Béla I.	31—32
Béldy codex	46—47, 60
Benkő József első munkája. <i>Gálos Rezső</i> 71-76; Mihály középjaitai	74
Berényi Lajos	202
Berzsenyi Dániel	81—82, 88
Besenyőország	27—29, 32
Beihlen	75

- Bethlen Ádám gr. 92; Elek gr. 89; Gábor fejedelem 89, 213—217; György gr. 92; Zsuzsánna, Barcsay Ábrahámné 127—28, 131, 214
- Bibarczfalva --- --- --- --- 75
- Bocskai István --- --- --- --- 216
- Bodor Aladár --- --- --- --- 64
- Bodor Péter --- --- --- --- 220
- Bodos --- --- --- --- 75
- Boér Márton --- --- --- --- 219
- Boethius (480—526) --- --- --- 136
- Bogáthi-féle szombatos ének-költés --- --- --- --- 79
- Bolgárország --- --- --- --- 32
- Bonfinius --- --- --- --- 46
- Borbély István*: A komját-szegi graduál --- --- --- 77—79
- Bornemissza János b. erdélyi alkanczellár (1712, 1718) 148-49
- Borsos János (1815) 211; Tamás, marosvásárhelyi 69-70, 212—13
- Bowring John --- --- --- --- 167
- Bölcsészet (*Erdélyi János*) --- --- --- 20
- Bölon --- --- --- --- 75
- Brankovics György szerb des-pota --- --- --- --- 41—42
- Brassai Sámuel --- --- --- --- 115
- Braszlai kalendarium 207—208
- Buczy Emil --- --- --- --- 88
- Buczi Kristóf --- --- --- --- 220
- Buday Árpád --- --- --- --- 100
- Budai Krónika 44, 48, 51—53, 55—56, 58—60
- Budai Minorita Krónika 44, 51, 54—60
- Bulgária --- --- --- --- 27
- Cassiodorus --- --- --- --- 137
- Cherrier Miklós --- --- --- --- 38
- Chrodegangus metzi püspök (742—766) --- --- --- --- 137
- Codex Vaticanus --- --- --- --- 58, 60
- Corvin-codex --- --- --- --- 200
- Csekey István*: A pragmatica sanctio Erdélyben 145—159
- Csengery Gyula --- --- --- --- 203
- Csepreghi-codex --- --- --- --- 47, 60
- Cserei Farkas major (1808) 85—87, 89—90, 92, 94—95; Mihály, nagyajtai 76, 213—17; Miklós (1819) --- 93, 94
- Csiki Emanuel --- --- --- --- 125
- Csokonai V. Mihály 165—66, 200
- Csóra --- --- --- --- 129, 131
- Czuczor Gergely --- --- --- --- 200
- Daniel Gábor, Vargyasi legid. b. K. L. 67—68; István, vargyasi --- --- --- --- 74
- Dankó Pista --- --- --- --- 203
- Decsi János, baranyai 37—38 40, 42—43, 46
- Dékáni Kálmán*: A Bécsi Képes Krónika 37—63; Egy 1631-iki szebeni magyar kalendarium --- --- --- 207—208
- Demkó Kálmán --- --- --- --- 49—50
- Desewffy József gr. --- --- --- --- 82
- Dhuoda grófnő (IX. század) 140
- Dóczy Lajos --- --- --- --- 221
- Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából --- --- --- --- 4—5
- Domanovszky Sándor 44, 48, 54—57
- Dósa Dániel --- --- --- --- 110, 210
- Döbrentei Gábor 64—66, 80—94, 167—68, 213—15; Eredetiség s jutalomtétel (*Kristóf György*) --- --- --- 64—65
- Dubniczi Krónika 44, 48, 49, 51—53, 55—56, 58—60
- Éber László --- --- --- --- 96
- Eleonora özv. császárné (1711) 145
- Endlicher --- --- --- --- 48
- Endreffalvi Antal --- --- --- --- 46
- Ének (*Erdélyi János*) --- --- --- --- 18
- Ényed I. Nagyenyed --- --- --- ---
- Építészet (*Erdélyi János*) 18—19
- Erdély --- --- --- --- 1, 29, 145—159
- Erdély és Szent László. *Karácsonyi János* --- --- --- --- 26—36
- Erdélyi Gazdasági Egylet --- --- --- --- 3
- Erdélyi Híradó --- --- --- --- 124
- Erdélyi János 169, 171, 173, 176, 180, 186, 198; gondolkozása

- Bartók György* [„A hazai bölcsészet jelene“ (Alaj = substratum 17; Áltatás 13; Bölcsészet 20; Ének 18; Építészet 18—9; Eszmény 15, 21; Festészet 19; Filozófia 8—10, 19—21, 23; Ideál 17; Képirás 18; Költészet 18—9; Látszat 13; Műalak 16—17, 19; Műszép 12; Szellem 19—24; Szép 12; Szobrászat 18—9; Zene 18—9) 8—19] 7—25
- Erdélyi magyar nyelvvelő társaság (1791) --- --- 71
- Erdélyi Múzeum 1—4, 141—42; Az első, története. I. *Kristóf György*. 64—66; II. *Szász Ferencz* --- 84—95
- Erdélyi Múzeum-Egyesület 1—2, 67—68, 71—72, 143
- Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtára --- --- 102
- Erdélyi Nyelvvelő Társaság --- --- 93—94
- Erdélyi Pál*: Az előzásiai nyelvprobléma újabb megvilágításban. Irta *Vargha Zsigmond*. Ism. 141—144; Magunkról --- --- 1—6
- Érdy János --- --- 38
- Erdődy kapitány (1779) --- 128
- Erzsébet lengyel királyné, Kázmér özvegye 38; magyar királyné (1438) 147—48
- Eszmény (*Erdélyi János*) 15, 21
- Esztergom vármegye --- --- 167
- Fancsika, kém --- --- 32
- Farkas Sándor --- --- 115
- Fejér György --- --- 171
- Fekete József (1815) 212—13
- Ferdinánd II. --- --- 157
- Ferencz császár --- --- 158
- Fe-dor*: A Székely Nemzeti Múzeum jelentése 1913.ról. Ismertetés --- --- 99—100
- Ferenczi Sándor*: Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez --- --- 127—131
- Festészet (*Erdélyi János*) --- 19
- f—y. Magyarország műemlékei. III. köt. Szerk. b. *Forster Gyula*. Ism. 96—97
- Figyelmező --- --- 108
- Filep --- --- 88
- Filozófia (*Erdélyi János*) 8—10, 19—21, 23
- Fináczy Ernő*: A középkori nevelés története. Ism. *Péter János*. --- --- 133—141
- Josephus Flavius --- --- 60
- Fodor Jakab --- --- 220
- Fogarasi János --- 110, 173, 198
- Forster Gyula*: Magyarország műemlékei. III. köt. Ism. —f—y. --- --- 96—97
- Füle --- --- 75
- Gálfi András --- --- 77
- Gálos Rezső*: Benkő József első munkája 71—76; A „Remény“ történetéhez 107—126
- Gáti István --- --- 220
- Gellért legenda --- --- 54
- Geöcz László udv. tanácsos 81
- Gerbert --- --- 138
- Gesta Hungarorum --- --- 51
- Gödri Ferencz --- --- 99
- Graeve porosz követ (1722) 151
- Grimm-testvérek --- 166—185
- Gyarmati Sámuel --- --- 89
- Gyepük (*Karácsonyi János*) 27—29
- Gyergyai Ferencz --- --- 115
- Gyulai Pál 2, 109, 111, 169, 176, 183, 187, 190, 192—93, 196, 201
- Gyurinka Antal --- --- 186
- Habsburg-ház trónöröklési joga --- --- 153
- Halaváts Gyula*: A kövesdi református templom 101—106
- Haller János gr. --- --- 88
- Hegel --- --- 16, 19—20, 25
- Heidelbergi-codex --- --- 60
- Heim --- --- 43
- Heltai Gáspár --- --- 37
- Helyesbitések egy bíráló ismertetéséhez. *Klm.* --- --- 103

- Herder — — — — — 165
 Hermány I. Magyar Hermány 75
 Hermányi Péter — — — — — 74
 Hess András — — — 55—56, 58
 Hetényi — — — — — 8, 10—11
 Hieronymus — — — — — 60
 Hildenstab György — — — — — 70
 Hollandia — — — — — 128
 Homeros (Homer) 185—86, 200
 Honművész — — — — — 83
 Hory Farkas — — — — — 116
 Horváth Ádám páloczi 165—66,
 175, 197—98, 200
 Horváth Endre — — — — — 82
 Horvát István — — — — — 38
 Huber Sándor — — — — — 202
 Hunfalvy Pál — — — — — 26
 Hunnok Története — — — 51, 55
 Ideal (*Erdélyi János*) — — — 17
 Imre királyi legendája — — — 54
 Imre Sándor — — — — — 64
 Inczédi László — — — — — 92
 Ipolyi Arnold — — — — — 166
 Isidorus — — — — — 60
 Jakab Elek — — — 108, 110, 116
 Jancsó Benedek — — — — — 26
 Jankó János — — — — — 170
 Jankovich-féle népköltési gyűj-
 temény — — — — — 171
 Janus Pannonius — — — 217, 218
Jenő pápa IV. Sacrae Reli-
 gionis . . . kezdetű bullája
 (1444) — — — — — 58
 Jeszenszky Károly ifj. — — — 201
 Jósika Miklós b. 2, 95, 132—33
 József I. — — — — — 145
 Katalin (hibásan Mária), Nagy
 Lajos leánya — — — — — 41—42
 Katona József 65; Zsigmond
 mond kir. kormányzó
 tanácsos — — — — — 94
 Kazinczy Ferencz 80—82, 88, 94,
 165, 168
 Kaindl Rajmund Frigyes 53, 55—57
 Kaján (Kean) — — — — — 29
 Káldy Gyula 169, 174, 191, 197,
 201—202
 Kalevala — — — — — 185—86, 200
- Kant*: Az Örök Béke. Ismer-
 teti *P. J.* — — — — — 70
 Kaprinay-codex 48, 55, 59—60
 Kapu I. Zám — — — — —
 Karacsay-codex — — — 200—201
 Karácson Imre — — — — — 97
Karácsonyi János: Erdély és
 Szent László (Gyepük 27-9;
 Oláh kontinuitás 26; Szé-
 kely hunmonda 26) 26—36
 Kardos Samu — — — — — 110
 Károly III. 145—46, 149, 151—156
 Károly király névtelen króni-
 nikása — — — — — 38
 Katalin fejedelemnő — — — 212—13
 Kean I. Kaján — — — — —
 Kemény Dénes b. 125; Gyula
 b. 160—62; János 161;
 József gr. 95, 129, 201;
 Zsigmond b. — — — 2, 95, 109
Kelemen Lajos: Magyar
 Képzőművészetek Lexiko-
 na. I. köt. Irták: *Szendrei János*
 és *Szentiványi Gyula*. Ism.
 219—220; Marosvásárhelyi
 Borsos Tamás élete és törté-
 neti szereplése. Irta *Barts*
Gyula. Ism. — — — — — 69—70
 Kendeffy Ádám — — — — — 92
 Kenderessy Rumi (1815) 86,
 214, 218
 Képirás (*Erdélyi János*) — — — 18
 Kerekes Ábel. Adatok — tu-
 dományos törekvéseihez.
Kristóf György. — — — — — 209—218
 Kerékgyártó Árpád — — — — — 44
 Kézai Simon 38, 44, 48, 51—52,
 54—57
 Királyok Krónikája — — — — — 55
 Kis János — — — — — 88
 Kis József (1815) — — — — — 211
 Kisfaludy Károly 166, 185,
 200; Sándor 82, 88
 Kisfaludy-Társaság 167—68, 173—
 77, 187—192
 Kiss Áron — — — — — 169, 174
K. L.: Vargyasi legid. báró
 Daniel Gábor — — — — — 67—68

- Klm.*: Helyesbítések egy bíráló ismertetéséhez --- 100
 Kolozsvár (Napoca) 30, 31, 93, 94, 112, 114—18, 120, 123—25
 Kolumbán --- --- --- 137
 Komárom vármegye --- 167—01
 Komjátszegi graduál. *Borbély István.* --- --- --- 77—79
 Konti József --- --- --- 202
 Kornis Zsigmond gr., erdélyi kormányzó (1722) --- --- 150
 Kovács István --- --- 100, 115
 Kovács Lajos --- --- --- 125
 Kozina Sándor --- --- --- 83
 Kölcsey Ferenc --- 165—66, 217
 Költészet (*Erdélyi János*) 18—19
 Königsegg gr., királyi biztos (1723) --- --- --- 151
 Köpetz --- --- --- 75
 Köteles Sámuel (1814) 210, 216, 217
 Kövesdi református templom. *Halaváts Gyula.* --- 101—106
 Középaíta --- --- --- 75
 Kraszna --- --- --- 90
 Krecsmarik János --- --- 97
Kristóf György: Adatok Ke-rekes Ábel tudományos tö-rekvéséhez 209—18; Az első „Erdélyi Múzeum“ története I. 64—66; *Szin-nyei Ferenc*: Jósika Miklós Ism. 132—33; *Voinovich Géza*: Madách Imre és Az ember tragédiája. Ism. 220—22
 Kriza János 107—110, 116, 126, 169, 176, 179, 181, 186, 194—96
 Kukukfalva --- --- --- 75
 Kún László --- --- --- 174
 Kupeczky magyar képfő --- 89
 Kuthy Lajos --- --- --- 110
 Kuttesk (Kötecsk?, Kutesk) 34
 Küküllei János krónikája 58, 60
 Lactantius --- --- --- 135
 Lányi Károly --- --- --- 38
 Laskai Osvát --- --- --- 34—35
 László Ferenc --- --- --- 100
 Látszat (*Erdélyi János*) --- --- 13
 Lengyel Miska --- --- --- 203
 Limbay féle népköltési gyűjtemény --- --- --- 174
 Lintzi P. (Pistorius) Marcus 207—208
 Lipót I. --- --- --- 145, 153
 Lipót-féle diploma --- 153, 158
 Liszt Ferenc --- --- --- 197
 Lorenz --- --- --- 43
 Lönnrot Illés 188, 191, 200—201
 Lucius János --- --- --- 58
 Lutskai Mihály --- --- --- 91
 Macpherson --- --- --- 201
 Madách Imre --- --- 220—22
 Magyar Hermány --- --- 75
 Magyar Népköltési Gyűjtemény --- --- --- 182—83
 Magyar Tudományos Akadémia 167—69, 173—76, 187, 192
 Magyarország műemlékei. III. köt. Szerk. b. *Forster Gyula.* Ism. — *f* — *y*. --- --- 96—97
 Majláth János gr. --- --- 81—82
 Marczali Henrik --- --- 44, 51—57
 Mária (helyesen Katalin), Nagy Lajos leánya --- --- 41—42
 Mária Jozefa (1719) --- --- 157
 Mária Terézia --- 155—56, 159
 Márk barát (Marcus) 37—40, 42—47, 50—53, 58—59, 61, 63
 Marosvásárhely --- 93, 211—13
 Martinus Capella --- --- --- 136
 Mártonfi József erd. püspök 129
 Mátray, Gábor --- --- 173, 197
 Mátyás Flórián --- --- --- 39
 Mátyás király --- --- --- 212
 Maurus (Charrier szerint a Bécsi Képes Krónika írója) 38
 Medgyes Lajos --- --- --- 110
 Mednyánszky Alajos b. --- --- 82
 Méhes Sámuel --- 112, 124—25
 Mentovich Ferenc (Alpár) 110
 Merényi Lajos --- --- --- 182
 Mikó Imre gróf 1—3, 71, 73, 95
 Minucius Félix --- --- --- 135
 Morgondai János --- --- --- 105
 Möller István --- --- --- 97
 Munkácsy János --- --- --- 112
 Műalak (*Erdélyi János*) 16—17, 19

- Müemlékek Országos Bizottsága --- --- --- 96
- Mügeln Henrik 43, 51, 53, 55—56, 58, 60
- Müncheni krónika 48, 53, 55—56, 59—60
- Műszép (*Erdélyi János*) --- 12
- Nádasdy (1779) --- --- --- 128
- Nádor Gyula --- --- --- 202, 203
- Nagy Alfréd --- --- --- 138
- Nagy Benedek, felsőbüki 80, 82
- Nagy Károly császár --- --- --- 138
- Nagy Lajos magyar király 41, 42, 45
- Nagy Vazúl (IV. század) --- 134
- Nagy-Batzon --- --- --- 74
- Nagyenyed (Enyed) --- 210, 216
- Nagyszében (Szeben) 207—208
- Nagyvárad énekeskönyv --- 77
- Nagyvárad Krónika 51, 58, 60
- Naláczy József b. --- 94, 210
- Napoca I. Kolozsvár --- --- 31
- Nemzeti Krónika --- --- --- 52
- Nemzeti Múzeum --- --- --- 173
- Népdal --- --- --- 167
- Népköltési gyűjteményeink hiányai. *Seprődi János*. 164—206
- Néprajzi Társaság 169, 175—76, 187
- Nibelungenlied --- --- --- 185
- O.-Andrásfalva (Andrásfalva) 89-90
- Ocskai Antal, ocskai --- --- 91
- Oláh kontinuitás (*Karácsonyi János*) --- --- --- 26
- Oláhország --- --- --- 158
- Orbán Balázs --- --- --- 69
- Ormós László 120; Zsigmond --- 110, 111, 125—26
- Osszian --- --- --- 186
- Pál nevű kapitány, Simó Ferencz első maecenása 80—82
- Palotássy --- --- --- 203
- Pauler (Gyula) --- --- --- 52, 61
- Péter magyar király --- --- 31
- Péter János*. Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. *Ism.* --- --- 133—141
- Petőfi Sándor --- --- --- 166
- Petrich András, Feldmarschal-Lieutenant --- --- --- 81
- P. I. Kant*: Az Örök Béke. Fordította *Hildenstab György*. *Ism.* --- --- --- 70
- Pley András b., generalis --- 81
- Porphyrogeneta Konstantin 27-28
- Potaissa I. Torda --- --- ---
- Pozsony (Poson) 111—12, 126
- Pozsonyi Krónika 51, 53, 55, 56, 58, 60
- Pragmatica sanctio Erdélyben. *Csekey István*. 145—159
- Pusztá Kamarás --- --- --- 160—63
- Querfurti Bruno (1008) --- --- 27
- Ráday Gedeon gróf --- 81—82
- Rademacher --- --- --- 56
- Rákóczi Ferencz 96, 145; György fejedelem --- --- 89—rd— 1914. Regény. *Irta Ujhelyi Nándor*. *Ism.* 222—24
- Régi Kézírások Társasága --- 71
- „Remény“ történetéhez. *Gálos Rezső*. --- --- --- 107—126
- Révai Miklós --- --- --- 165
- Richardus --- --- --- 54
- Riskó Ignác --- --- --- 120
- Roessler Rudolf --- --- --- 96
- Románia --- --- --- 18
- Ronay Móricz --- --- --- 124
- Roth Viktor --- --- --- 27
- Rudits István --- --- --- 91
- Salamon, magyar király 32, 34
- Salamon Ferencz --- --- --- 2
- Sales festő --- --- --- 80
- Sallay Gábor --- --- --- 64
- Sambuccus codex 38, 53, 55—56, 58, 60
- Seprődi János*: Népköltési gyűjteményeink hiányai. --- 164
- Sevillai Izidor püspök --- --- 136
- Simó Ferencz, kissolymosi, festő. *Bayer József*. --- 80—83
- Sipos András (1815) 212, 214, 216, 217
- Societas phylohistorum 71—72
- Somogyi Antal 200; Gedeon (1814) --- --- --- 217

Stein János --- --- --- 114	Szepesszombati Krónika --- 49
Stielly, az „Iris“ szerkesztője 82	Szilágyi Ferencz --- --- 86, 92
Szabó Ferencz 89, 210; János szemorvos 81; Károly 39, 44—45, 62	Szini Károly 169, 174, 199, 203
Szádeczky Lajos --- --- --- 26	<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jósika Miklós. Ismerteti <i>Kristóf György</i> --- --- --- 132—33
Szalai --- --- --- --- 116	Szobrászat (<i>Erdélyi János</i>) 18—19
Száldobos --- --- --- --- 75	Szokolyai A. István --- --- --- 74
Szarvas Lajos --- --- --- --- 202	Szontagh Gusztáv 8, 10—11, 23
<i>Szász Ferencz</i> : Az első „Erdélyi Múzeum“ történetéhez. II. --- --- --- 84—95	Szöke Ambrus, gelenczei --- 200
Szász Károly --- --- --- --- 2	Takács Judit, dukai --- --- --- 91
Szászváros 211—12, 214, 215, 218	Tamás pap --- --- --- --- 46
Szeben I. Nagyszeben --- ---	Tárkányi Béla --- --- --- --- 110
Szebeni magyar kalendárium, Egy 1631-iki —. <i>Dékáni Kálmán</i> . --- --- --- 207—08	Teleki-codex 40—41, 46—47, 59—60
Széchy Károly --- --- --- --- 64	Teleki Pál gr. --- --- --- 86, 95
Szegedi énekeskönyve (1590) 77	Teleki Sámuel gr. --- --- --- 95
Székely Bertalan --- --- --- 83	Tertullianus --- --- --- --- 135
Székely-hunmonda (<i>Karácsonyi János</i>) --- --- --- 26	Thabiásy György 105; Miklós 106
Székely Mihály ítélőmester --- 94	Thaisz András --- --- 80—81, 83
Székely Nemzeti Múzeum jelentése 1913-ról. Ism. <i>Fedor</i> --- --- --- 99—100	Thaly Kálmán 164, 169, 171, 187, 191, 199—202
Szekfü Gyula --- --- --- 97—98	Thallóczy Lajos --- --- --- 97
Szellem (<i>Erdélyi János</i>) 19—24	Thordai János-féle zsolnárdítás (1630) --- --- --- 78—79
Szemere Pál --- --- --- --- 88	Thuróczi-krónika 40, 46, 48—49, 51, 53, 55, 60
Szénffy Gyula --- --- 171, 173	Thurr (Lányi szerint a Bécsi Képes Krónika írója) --- 38
<i>Szendrei János és Szentiványi Gyula</i> . Magyar képzőművészetek Lexikona. I. kötet. Ism. <i>Kelemen Lajos</i> . 219	Tilsch kolozsvári könyvnyomtató --- --- --- --- 114, 116
Szent Ágoston --- --- --- 135—36	Tokody János --- --- --- --- 65
Szent Bonifác --- --- --- --- 137	Toldy Ferencz 38—39, 41—42, 44, 46—49, 51—52, 108—111, 178—190
Szent István 29—31; legenda 54	Tompa János (1815) 211, 216
Szent-László 32—36; legenda 54	Toppeltinus --- --- --- --- 37
Szent Patrik (432—492) --- 137	Torda (Potaisa) --- --- --- 31
Szentiványi Gyula --- 219—220	Török-magyar oklevéltár. 1523—1789. Ism. <i>Veress Endre</i> --- --- --- --- 97—99
Szentiváni (Szentivány, Szentiványi, Szt.-iváni) Mihály 109—112, 114, 116—118, 120, 123—24	Travnyik --- --- --- --- 173
Szentmiklóssy Alajos --- --- 91	<i>Újhelyi Nándor</i> . 1914. Regény. Ism. —rd.— 222—24
Szentpétervásári Benedek --- 46	Umling Lőrincz --- --- --- --- 219
Szép (<i>Erdélyi János</i>) --- --- 12	Vajdahunyadvár --- --- --- --- 96
	Valois Lajos, V. Károly francia király fia --- --- --- 41

<i>Vargha Zsigmond</i> : Az elő- ázsiai nyelvproblema újabb megvilágításban. Ism. <i>Er- délyi Pál</i> --- --- 141—144	<i>Waddingus</i> (Wedding) --- 38, 58
<i>Veress Endre</i> : Török-magyar oklevéltár. Ismert. 97—99; József --- --- --- 108	<i>Wass Adám</i> gr. --- ---110, 116
„Viola“ zsebkönyv --- --- 107	<i>Wass Béla</i> gr. Visszaemlé- kezés Pusztá Kamarásra 160—63
<i>Virág Benedek</i> --- --- 81—82, 88	<i>Wesselényi József</i> b. 86; Miklós b. --- --- --- 87, 92
<i>Virmond Damián Hugó</i> gr., lovassági tábornok --- 149, 152	<i>Wlislocki Henrik</i> --- 200, 201
Visszaemlékezés Pusztá Ka- marásra. Gr. <i>Wass Béla</i> 160—63	<i>Wursburn</i> --- --- --- --- 93
<i>Vitkovich Mihály</i> --- --- --- 88	<i>Zám</i> (Kapu) --- --- --- --- 28
<i>Voinovich Géza</i> : Madách Imre és Az ember tragé- diája. Ism. <i>Kristóf György</i> 220	<i>Zágrábi Krónika</i> --- 51, 58, 60
<i>Vukovics</i> --- --- --- --- 125	<i>Zeyk Linka</i> --- --- --- --- 160
	<i>Zeisberg</i> --- --- --- --- 43
	<i>Zene</i> (<i>Érdélyi János</i>) --- 18—19
	<i>Zichy Mihály</i> --- --- --- --- 221
	<i>Zolnai Gyula</i> --- --- 141—44
	<i>Zudor Sámuel</i> (1814) 211—13, 217—218; <i>Zsigmond</i> (1815) 214,
	<i>Zsombori</i> --- --- --- --- 91

Oda

Nagyvárad—Kolozsvár

Vissza

Gyv. 510	Szv. 512	Szv. 510a	Gyv. 506	Szv. 514	Gyv. 502	Gyv. 504	Állomások	Szv. 513	Gyv. 503	Gyv. 501	Gyv. 505	Szv. 511	Gyv. 509
I. II.	I—III.	I—III.	I. II.	I—III.	I. II.	I—III.		I—III.	I—III.	I. II.	I. II.	I—III.	I. II.
12 06	4 18	12 11	7 17	2 50	2 28	4 09		ind. Nagyvárad --- -- -- érk.	10 36	12 46	2 16	8 30	10 47
12 10	4 24	12 17	7 21	2 56	—	—	érk.) Nagyvárad-Velence --- -- -- (ind. érk.	10 29	12 41	—	—	10 41	—
12 10	4 25	12 18	7 21	2 57	—	—	Mezőtelegd --- -- -- -- ↑	10 28	12 40	—	—	10 40	—
12 20	4 37	12 48	7 41	3 27	2 53	4 37	Élesd --- -- -- -- --	10 02	12 20	1 50	8 06	10 18	3 54
12 42	5 12	1 07	7 55	3 43	3 07	4 51	Rev --- -- -- -- --	9 46	12 07	1 37	† 7 54	10 01	3 41
1 01	5 35	1 36	8 15	4 09	3 28	5 11	Zichybarlang --- -- -- --	9 25	11 52	1 23	7 42	9 45	3 30
—	—	1 47	—	—	—	—	Barátka --- -- -- -- --	—	—	—	—	9 27	—
—	5 58	2 03	—	4 31	—	—	Járvölgy --- -- -- -- --	9 04	—	—	—	9 17	—
—	6 05	2 11	—	4 39	—	—	Királyhagó --- -- -- -- --	8 56	—	—	—	† 9 09	—
—	6 15	2 22	8 48	4 50	4 01	—	Csucs --- -- -- -- --	8 48	—	—	—	9 00	—
1 47	6 37	2 44	9 03	5 12	4 17	5 57	Kissebes --- -- -- -- --	8 33	11 09	12 39	6 58	8 51	2 46
1 56	6 50	2 58	9 13	5 26	4 27	6 07	Sebesvár --- -- -- -- --	8 18	10 54	12 24	6 43	8 36	2 31
—	6 57	3 04	—	5 33	—	—	Malomszeg --- -- -- -- --	8 12	—	—	—	8 30	—
—	7 03	3 10	—	5 40	—	—	Bánffyhunyd --- -- -- -- --	† 8 07	—	—	—	† 8 25	—
—	7 20	3 24	9 33	5 57	4 47	6 29	Sztána --- -- -- -- --	7 56	10 36	12 06	6 28	8 15	2 16
—	7 35	3 38	† 9 46	6 14	—	6 44	Egér község --- -- -- -- --	7 36	—	—	6 13	7 52	2 91
—	7 49	3 49	—	6 20	—	—	Egéri gipszgyárak --- -- --	7 18	—	—	—	7 24	—
—	7 55	3 55	10 02	6 32	5 13	7 00	Mákófalva --- -- -- -- --	7 12	10 02	11 32	5 53	7 27	—
—	8 06	4 06	—	6 42	—	7 11	Magyargorbó --- -- -- -- --	† 7 05	—	—	—	7 12	—
—	8 14	—	—	—	—	—	Magyarsárd --- -- -- -- --	6 59	—	—	—	† 6 59	—
—	8 20	4 17	—	6 55	5 34	† 7 21	Magyarnádas --- -- -- -- --	† 6 47	—	—	—	6 56	—
—	† 8 24	4 22	—	7 00	—	—	Szucság --- -- -- -- --	6 42	—	—	5 33	6 47	—
—	—	—	—	† 7 05	—	—	Kisbács --- -- -- -- --	† 6 35	—	—	—	—	—
3 16	8 34	4 33	10 32	7 13	5 47	7 35	érk. Kolozsvár --- -- -- -- -- ind.	6 19	9 23	10 54	5 20	6 35	1 13

† = Feltételes megállás.

Érvényes 1916 május hó 1-től.

Oda

KOLOZSVÁR—BRASSÓ

Vissza

Gyv. 602 I—III.	Szv. 512 I—III.	Szv. 510a I—III.	Gyv. 604 I—II	Szv. 536 I—III.	Tvszsz. 542 II—III.	Szv. 514 I—III.	Gyv. 502 I. II.	Állomások	Szv. 513 I—III.	Gyv. 501 I. II.	Szv. 535 I—III.	Gyv. 601 I—II.	Szv. 511 I—III.	Gyv. 603 I—III.	Szv. 509a I—III.
	9 04	4 45		10 50		8 30	6 1 3	ind. Kolozsvár -----	érk.	5 24	10 20	4 20		6 12	12 50
	9 22	5 14		11 12		8 58	6 28	Apahida -----		5 05	†10 03	3 53		5 52	12 40
	9 34	5 25		11 22		9 10		Kolozs-Kolozskara -----		4 49	9 56	3 43		5 44	12 33
	10 06	6 03		12 00		9 54	7 04	Virágosvölgy -----		4 13	9 27	3 03		5 11	12 05
	10 24	6 23		12 23		10 17	7 20	érk.) Aranyosgyéres -----	ind.	3 49	9 07	2 33		4 48	11 46
	10 34	6 34		12 33		10 27	7 23	ind.) -----	érk.	3 39	9 06	2 28		4 40	11 41
	10 57	7 03		1 01		10 57	7 43	érk.) Székelykocsárd -----	ind.	3 10	8 42	1 56		4 13	11 20
	11 20	7 08		1 16		11 17	7 46	ind.) -----	érk.	2 58	8 37	1 43		3 57	11 16
	11 26	7 14		1 22		11 26		Marosveresmart -----		2 52		†1 36		3 51	11 10
	11 32	7 21		1 29		11 35		Felvinc -----		2 46		1 30		3 45	11 04
	11 53	7 42		1 53		12 06	8 12	Nagyenyed -----		2 26	8 15	1 03		3 27	10 46
	12 09	7 59		2 14		12 32	8 26	érk.) Tövis -----	ind.	2 05	8 00	12 35		3 08	10 29
5 55	12 34	8 10	12 20		3 01	1 43	8 45	ind.) -----	érk.	1 42	7 49		3 00	2 25	10 23
	12 54	8 34			3 36	2 10		Alsókarácsonfalva -----		1 19				2 04	9 33
6 19	1 01	8 41	12 42		3 46	2 19	9 08	érk.) Küküllőszög -----	ind.	1 11	7 28		2 32	1 56	10 02
6 20	1 11	8 44	12 45		3 51	2 29	9 19	ind.) -----	érk.	1 08	7 27		2 31	1 46	10 01
	1 16	8 50			4 07	2 36	9 17	Balázsfalva -----		1 02				1 41	9 17
6 35	1 29	9 06			4 27	2 53	9 27	Hosszuaszó -----		12 48	7 15			1 29	9 49
	1 42	9 19			4 45	3 07	9 39	Mikeszása -----		12 37				1 13	9 38
6 55	1 57	9 32	1 11		5 02	3 21	9 49	érk.) Kiskapus -----	ind.	12 23	6 56		1 58	12 57	9 28
7 00	2 14	9 42	1 27		5 17	3 41	9 51	ind.) -----	érk.	12 08	6 47		1 53	12 37	9 26
7 12	2 33	10 06	1 49		5 43	3 59	10 03	Medgyes (Báza-fürdő) --		11 53	6 35		1 40	12 24	9 14
7 31	3 03	10 26	2 00		6 24	4 24	10 21	Erzsébetváros -----		11 22	6 15		1 16	11 57	8 54
7 55	3 35	10 59	2 21		7 07	4 54	10 45	érk.) Segesvár -----	ind.	10 46	5 53		12 51	11 24	8 32
8 02	3 47		2 31		7 50	5 03	10 50	ind.) -----	érk.	10 25	5 41		12 42	11 11	8 27
8 14	4 03		2 43		8 13	5 25	11 02	érk.) Héjjasfalva -----	ind.	10 08	5 28		12 30	10 58	8 15
8 14	4 06		2 43		8 15	5 30	11 02	ind.) -----	érk.	10 05	5 26		12 29	10 57	8 14
10 15	7 12		4 48		11 55	8 17	1 15	Földvár (Előpaták-fürdő) --		7 12	3 08		10 36	8 17	6 26
10 43	7 53		5 16		12 45	8 55	1 40	érk.) Brassó -----	ind.	6 36	2 40		10 08	7 41	6 00

† = Feltételes megállás.

Érvényes 1916 május hó 1-től.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára arra törekszik, hogy lehetőleg teljes gyűjteménye legyen az *erdélyi művelődés*, történet, irodalom könyvtári emlékeinek; hogy a magyar tudomány művelői részére lehetőleg gazdag gyűjteményt biztosítson; hogy az egyes múzeumi tárak céljaira szükséges tudományos eszközöket megszerezze.

Különös súlyt helyez arra, hogy Erdély könyvtári emlékeit összegyűjíthesse. E végre ajándékban és lefeléért elfogad, készpénzen vásárol, cserél gyűjteményei keretébe beillő minden tárgyat. Könyv, hírlap, rőpirat, színlap, gyászjelentés, proklamáció, kézirat, pecsét, könyvtábla, oklevél, peres iratok, kormányrendeletek stb. birlokosait kérl, hogy mielőtt az efféléket áruba bocsátának, a könyvtárnak ajánlják fel előbb esetleges megvételre. Ennek az a jó oldala is van, hogy *a bemutatott tárgyak értéke felől saakszerű és megbízható fölvilágosítást is kaphatnak.*

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtára hetenkint háromszor: vasárnap, kedden, csütörtökön d. e. 9—1 óráig díjtalanul, a többi napokon személyenkint 50 filléért tekinthető meg. Családjegy öt személyig 1 korona. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjai bármikor díjtalanul látogathatják az intézetet.

Az éremgyűjteményben képviselve van az érmészet a folyó és az emlékérmekben, az éremverés kezdetétől napjainkig; a voltaképpeni régiségtár az emberi művelődésnek következő csoportjait öleli fel: egyiptomi régiségek; neolitikori (újabb kőkor), rézkori, bronzkori, hallstatti (a vaskor első szakasza), a la-Tène-kori (a vaskor második szakasza), rómaikori (római ház és házberendezés emlékei, ruházati és piperetárgyak, a szobrászat emlékei); népvándorláskori régiségek, köztük Omharus gróf tejedeleimnek Apahidán felt kincse. Továbbá fegyvertári csoport, viselet- és ipartörténeti emlékek, köztük a czéhek emlékei, a majolika- és porcellánipar termékei. Mindezek a földszinten. Az alagsor folyosóján és két termében: a római vallásos, temetkezési és építészeti, a közép- és újkori építészet és szobrászat emlékei. A képtár a két földszinti teremben és folyosón van elhelyezve.

Az összes csoportokat felölelő *Utmutató* az intézeti szolgánál 40 filléért kapható.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára gyűjtemény-csoportjainak sokféleségénél és azok gazdagságánál fogva is első Erdélyben. Itt van tehát helye minden oly emlékeknek, melyet a szántóvető ekéje, a napszámos ásója, avagy a véletlen hoz felszínre; ezek megszerzése érdekében szükséges hírt kapni minden ilyen emlékről, legyen az régiség vagy érem. Bizalommal várjuk az egyes leleteket s ha megtekintésre beküldetnek, az Érem- és Régiségtár (Kolozsvár, Központi egyetem) szívesen viseli a be- és visszaküldés költségeit. A régészeti értékkel bíró tárgyakat az intézet mindig a legméltányosabb régészeti áron vásárolja meg. Ajándékul, leletül, cserében vagy vétel úján gyarapodó gyűjteményeink ily módon válnak a jövőben is Erdély központján a magyar mult művészi, ipari és tudományos megismerése forrásává.

Az E. M. E. fontosabb kiadványai.

- *Erdélyi Múzeum* 1874 és 1876—1882.
  - Teljes évfolyam — — — — — á 4 kor. (Tagoknak 3 kor.)
  - Egyes füzetek — — — — — á 50 fill. (Tagoknak 30 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának *Kiadványai* 1884—1891.
  - Teljes évfolyam — — — — — á 4 kor. — fill. (Tagoknak 3 kor. — fill.)
  - Egyes füzetek — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum* 1892—1905.
  - 1892—1893. (teljes) — — — — — á 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
  - 1894. VI—X. füzetek — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
  - 1895—1903. (teljes) — — — — — á 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
  - 1904. I. és 1905. I. füzete — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
  - Egyes füzetek — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum*. Új folyam 1906—1914.
  - 1906—1907 és 1910. (teljes) — — — — — á 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. — fill.)
  - 1908. évf. 2—6 füzete — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
  - Egyes füzetek — — — — — á — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
- *Vass József*. Erdély a rómaiak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynald-díjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863. 8-r. XIV és 196 lap 1 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- *Emlékkönyv*. Gróf Mikó Imre emlékszóbra leleplezése alkalmára 1880 június 10. Kiadta az Erdélyi Múzeum-Egylet. Kolozsvár, 8-r. 47 lap; 1 melléklet; Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Az Altenberger-féle Codex. Kiadta Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. 8-r. XI és 300 lap; 2 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Barakonyi *Barakonyi* Ferenc költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1907. 8-r. 184 lap; 2 melléklet. Ára 5 kor. (Tagoknak 4 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Évkönyve* 1906—1913. Kötetenként 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I—VII. *vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár, 1906—1910. Egyenként 2 kor. 50 fill. (Tagoknak 2 kor.)
- Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum táraí. Az egyesület ötven éves jubileumára összeállította: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1909. Ára 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Szerkeszti Pósta Béla. Előfizetési ára 12 kor. (Tagoknak 10 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859—1908 között megjelent művek jegyzéke. Kolozsvár, 1909. Érdeklődőknek kívánatra ingyen

A fenti művek megrendelhetők az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztőségében. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.